Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Pañcakanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Sekhabalavaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

1. Pañcakanipātassa paṭhame sattannaṃ sekhānaṃ balānīti **sekhabalāni**. Saddhābalādīsu assaddhiye na kampatīti **saddhābalaṃ**. Ahirike na kampatīti **hirībalaṃ**. Anottappe na kampatīti **ottappabalaṃ**. Kosajje na kampatīti **vīriyabalaṃ**. Avijjāya na kampatīti **paññābalaṃ. Tasmā**ti yasmā imāni sattannaṃ sekhānaṃ balāni, tasmā.

2. Vitthatasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **kāyaduccaritenā**tiādīsu upayogatthe karaṇavacanaṃ, hirīyitabbāni kāyaduccaritādīni hirīyati jigucchatīti attho. Ottappaniddese hetvatthe karaṇavacanaṃ, kāyaduccaritādīhi ottappassa hetubhūtehi ottappati bhāyatīti attho.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo anosakkitamānaso. **Pahānāyā**ti pahānatthāya. **Upasampadāyā**ti paṭilābhatthāya. **Thāmavā**ti vīriyathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamo**ti thiraparakkamo. **Anikkhittadhuro kusalesu dhammesū**ti kusalesu dhammesu anoropitadhuro anosakkitavīriyo.

Udayatthagāminiyāti pañcannaṃ khandhānaṃ udayavayagāminiyā udayañca vayañca paṭivijjhituṃ samatthāya. **Paññāya samannāgato**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca samaṅgibhūto. **Ariyāyā**ti vikkhambhanavasena ca samucchedavasena ca kilesehi ārakā ṭhitāya parisuddhāya. **Nibbedhikāyā**ti sā ca abhinivijjhanato nibbedhikāti vuccati, tāya samannāgatoti attho. Tattha maggapaññā samucchedavasena anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikā, vipassanāpaññā tadaṅgavasena nibbedhikā, maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato tabbipassanā nibbedhikāti vattuṃ vaṭṭati. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti idhāpi maggapaññā sammā hetunā nayena vaṭṭadukkhañca kilesadukkhañca khepayamānā gacchatīti sammā dukkhakkhayagāminī nāma, vipassanāpaññā tadaṅgavasena vaṭṭadukkhañca kilesadukkhañca khepayamānā gacchatīti dukkhakkhayagāminī. Dukkhakkhayagāminiyā vā maggapaññāya paṭilābhāya saṃvattanatopesā dukkhakkhayagāminīti veditabbā. Iti imasmiṃ sutte pañca balāni missakāneva kathitāni, tathā pañcame.

6. Samāpattisuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **akusalassa samāpattī**ti akusaladhammassa samāpajjanā, tena saddhiṃ samaṅgibhāvoti attho. **Pariyuṭṭhāya tiṭṭhatī**ti pariyonandhitvā tiṭṭhati.

7. Kāmasuttavaṇṇanā

7. Sattame **kāmesu laḷitā**ti vatthukāmakilesakāmesu laḷitā abhiratā. **Asitabyābhaṅgi**nti

tiṇalāyanaasitañceva tiṇavahanakājañca. **Kulaputto**ti ācārakulaputto. **Ohāyā**ti pahāya. **Alaṃ vacanāyā**ti yuttaṃ vacanāya. **Labbhā**ti sulabhā sakkā labhituṃ. **Hīnā kāmā**ti pañcannaṃ nīcakulānaṃ kāmā. **Majjhimā kāmā**ti majjhimasattānaṃ kāmā. **Paṇītā kāmā**ti rājarājamahāmattānaṃ kāmā. **Kāmātveva saṅkhaṃ gacchantī**ti kāmanavasena kāmetabbavasena ca kāmāicceva saṅkhaṃ gacchanti. **Vuddho hotī**ti mahallako hoti. **Alaṃpañño**ti yuttapañño. **Attagutto**ti attanāva gutto rakkhito, attānaṃ vā gopetuṃ rakkhituṃ samattho. **Nālaṃ pamādāyā**ti na yutto pamajjituṃ. **Saddhāya akataṃ hotī**ti yaṃ saddhāya kusalesu dhammesu kātuṃ yuttaṃ, taṃ na kataṃ hoti. Sesapadesupi eseva nayo. **Anapekkho dānāhaṃ, bhikkhave, tasmiṃ bhikkhusmiṃ homī**ti evaṃ saddhādīhi kātabbaṃ katvāva sotāpattiphale patiṭṭhite tasmiṃ puggale anapekkho homīti dasseti. Imasmiṃ sutte sotāpattimaggo kathito.

8. Cavanasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **saddhamme**ti sāsanasaddhamme. **Assaddho**ti okappanasaddhāya ca pakkhandanasaddhāya cāti dvīhipi saddhāhi virahito. **Cavati nappatiṭṭhātī**ti imasmiṃ sāsane guṇehi cavati, patiṭṭhātuṃ na sakkoti. Iti imasmiṃ sutte appatiṭṭhānañca patiṭṭhānañca kathitaṃ.

9. Paṭhamaagāravasuttavaṇṇanā

9. Navame nāssa gāravoti **agāravo**. Nāssa patissoti **appatisso,** ajeṭṭhako anīcavutti. Sesamettha purimasadisameva.

10. Dutiyaagāravasuttavaṇṇanā

10. Dasame **abhabbo**ti abhājanaṃ. **Vuddhi**nti vaḍḍhiṃ. **Virūḷhi**nti virūḷhamūlatāya niccalabhāvaṃ. **Vepulla**nti mahantabhāvaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sekhabalavaggo paṭhamo.

2. Balavaggo

1. Ananussutasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **pubbāhaṃ, bhikkhave, ananussutesu dhammesū**ti ahaṃ, bhikkhave, pubbe ananussutesu catūsu saccadhammesu. **Abhiññāvosānapāramippatto paṭijānāmī**ti catūsu saccesu catūhi maggehi soḷasavidhassa kiccassa karaṇena abhijānitvā vosānapāramiṃ sabbesaṃ kiccānaṃ niṭṭhitattā katakiccabhāvaṃ pāraṃ patto paṭijānāmīti mahābodhipallaṅke attano āgamanīyaguṇaṃ dasseti. **Tathāgatassā**ti aṭṭhahi kāraṇehi tathāgatassa. **Tathāgatabalānī**ti yathā tehi gantabbaṃ, tatheva gatāni pavattāni ñāṇabalāni. **Āsabhaṃ ṭhāna**nti seṭṭhaṭṭhānaṃ. **Sīhanāda**nti abhītanādaṃ. **Brahmacakka**nti seṭṭhacakkaṃ. **Pavattetī**ti katheti.

2. Kūṭasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sekhabalānī**ti sekhānaṃ ñāṇabalāni. **Agga**nti uttamaṃ. Sesabalāni gopānasiyo kūṭaṃ viya saṅgaṇhātīti **saṅgāhikaṃ**. Tāneva balāni saṃhatāni karotīti **saṅghātaniyaṃ**.

3. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

13. Tatiye tattha muṭṭhassacce na kampatīti **satibalaṃ**. Uddhacce na kampatīti **samādhibalaṃ**.

4. Vitthatasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **satinepakkenā**ti ettha nepakkaṃ vuccati paññā, sā satiyā upakārakabhāvena gahitā.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

15. Pañcame savisayasmiṃyeva lokiyalokuttaradhamme kathetuṃ **kattha ca, bhikkhave, saddhābalaṃ daṭṭhabba**ntiādimāha. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā, rājāti rājapañcamesu sahāyesu ''nakkhattaṃ kīḷissāmā''ti vīthiṃ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova ''imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā''ti gehe vicāreti. Dutiyatatiyacatutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova ''imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā''ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issaro, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva ''imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā''ti vicāreti, evamevaṃ saddhāpañcamesu balesu tesu sahāyesu ekato vīthiṃ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhābalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggahalakkhaṇaṃ vīriyabalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satibalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhibalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññābalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontīti evamidha pañca balāni missakāni kathitāni. Chaṭṭhaṃ uttānatthameva. Evaṃ purimavagge ca idha ca aṭṭhasu suttesu sekhabalāneva kathitāni. Karaṇḍakolavāsī mahādattatthero panāha – ''heṭṭhā catūsu suttesu sekhabalāni kathitāni, upari catūsu asekhabalānī''ti.

7. Paṭhamahitasuttavaṇṇanā

17. Sattame sīlādayo missakāva kathitā. **Vimuttī**ti arahattaphalavimuttiyeva. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** paccavekkhaṇañāṇaṃ, taṃ lokiyameva.

8-10. Dutiyahitasuttādivaṇṇanā

18-20. Aṭṭhame dussīlo bahussuto kathito, navame appassuto dussīlo, dasame bahussuto khīṇāsavoti.

Balavaggo dutiyo.

3. Pañcaṅgikavaggo

1. Paṭhamaagāravasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **asabhāgavuttiko**ti asabhāgāya visadisāya jīvitavuttiyā samannāgato. **Ābhisamācārikaṃ dhamma**nti uttamasamācārabhūtaṃ vattavasena paññattasīlaṃ. **Sekhaṃ dhamma**nti sekhapaṇṇattisīlaṃ. **Sīlānī**ti cattāri mahāsīlāni. **Sammādiṭṭhi**nti vipassanāsammādiṭṭhiṃ. **Sammāsamādhi**nti maggasamādhiñceva phalasamādhiñca. Imasmiṃ sutte sīlādīni missakāni kathitāni.

2. Dutiyaagāravasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **sīlakkhandha**nti sīlarāsiṃ. Sesadvayepi eseva nayo. Ime pana tayopi khandhā missakāva kathitāti.

3. Upakkilesasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **na ca pabhassara**nti na ca pabhāvantaṃ. **Pabhaṅgu cā**ti pabhijjanasabhāvaṃ. **Ayo**ti kāḷalohaṃ. **Loha**nti ṭhapetvā idha vuttāni cattāri avasesaṃ lohaṃ. **Sajjha**nti rajataṃ. **Cittassā**ti cātubhūmakakusalacittassa. Tebhūmakassa tāva upakkilesā hontu, lokuttarassa kathaṃ hontīti? Uppajjituṃ appadānena. Yadaggena hi uppajjituṃ na denti, tadaggeneva te lokiyassapi lokuttarassapi upakkilesā nāma honti. **Pabhaṅgu cā**ti ārammaṇe cuṇṇavicuṇṇabhāvūpagamanena bhijjanasabhāvaṃ. **Sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāyā**ti āsavānaṃ khayasaṅkhātassa arahattassa atthāya hetunā kāraṇena samādhiyati. Ettāvatā cittaṃ visodhetvā arahatte patiṭṭhitaṃ khīṇāsavaṃ dasseti. Idānissa abhiññāpaṭivedhaṃ dassento **yassa yassa cā**tiādimāha. Taṃ uttānatthamevāti.

4. Dussīlasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **hatūpaniso**ti hataupanissayo hatakāraṇo. **Yathābhūtañāṇadassana**nti nāmarūpaparicchedañāṇaṃ ādiṃ katvā taruṇavipassanā. **Nibbidāvirāgo**ti nibbidā ca virāgo ca. Tattha nibbidā balavavipassanā, virāgo maggo. **Vimuttiñāṇadassana**nti phalavimutti ca paccavekkhaṇañāṇañca.

5. Anuggahitasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sammādiṭṭhī**ti vipassanāsammādiṭṭhi. **Cetovimuttiphalā**tiādīsu **cetovimuttī**ti maggaphalasamādhi. **Paññāvimuttī**ti phalañāṇaṃ. **Sīlānuggahitā**ti sīlena anuggahitā anurakkhitā. **Sutānuggahitā**ti bāhusaccena anuggahitā. **Sākacchānuggahitā**ti dhammasākacchāya anuggahitā. **Samathānuggahitā**ti cittekaggatāya anuggahitā.

Imassa panatthassa āvibhāvatthaṃ madhurambabījaṃ ropetvā samantā mariyādaṃ bandhitvā kālānukālaṃ udakaṃ āsiñcitvā kālānukālaṃ mūlāni sodhetvā kālānukālaṃ patitapāṇake hāretvā kālānukālaṃ makkaṭajālaṃ luñcitvā ambaṃ paṭijagganto puriso dassetabbo. Tassa hi purisassa madhurambabījaropanaṃ viya vipassanāsammādiṭṭhi daṭṭhabbā, mariyādabandhanaṃ viya sīlena anuggaṇhanaṃ, udakāsecanaṃ viya sutena anuggaṇhanaṃ, mūlaparisodhanaṃ viya sākacchāya anuggaṇhanaṃ, pāṇakaharaṇaṃ viya jhānavipassanāpāripanthikasodhanavasena samathānuggaṇhanaṃ, makkaṭajālaluñcanaṃ viya balavavipassanānuggaṇhanaṃ, evaṃ anuggahitassa rukkhassa khippameva vaḍḍhitvā phalappadānaṃ viya imehi sīlādīhi anuggahitāya mūlasammādiṭṭhiyā khippameva maggavasena vaḍḍhitvā cetovimuttipaññāvimuttiphalappadānaṃ veditabbaṃ.

6. Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **vimuttāyatanānī**ti vimuccanakāraṇāni. **Yatthā**ti yesu vimuttāyatanesu. **Satthā dhammaṃ desetī**ti catusaccadhammaṃ deseti. **Atthapaṭisaṃvedino**ti pāḷiatthaṃ jānantassa. **Dhammapaṭisaṃvedino**ti pāḷiṃ jānantassa. **Pāmojja**nti taruṇapīti. **Pītī**ti tuṭṭhākārabhūtā balavapīti. **Kāyo**ti nāmakāyo. **Passambhatī**ti paṭippassambhati. **Sukhaṃ vedetī**ti sukhaṃ paṭilabhati. **Cittaṃ samādhiyatī**ti arahattaphalasamādhinā samādhiyati. Ayañhi taṃ dhammaṃ suṇanto āgatāgataṭṭhāne jhānavipassanāmaggaphalāni jānāti, tassa evaṃ jānato pīti uppajjati. So tassā pītiyā antarā osakkituṃ na dento upacārakammaṭṭhāniko hutvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘cittaṃ samādhiyatī’’ti. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – **samādhinimitta**nti aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu aññataro samādhiyeva samādhinimittaṃ. **Suggahitaṃ hotī**tiādisu ācariyassa santike

kammaṭṭhānaṃ uggaṇhantena suṭṭhu gahitaṃ hoti suṭṭhu manasikataṃ suṭṭhu upadhāritaṃ. **Suppaṭividdhaṃ paññāyā**ti paññāya suṭṭhu paccakkhaṃ kataṃ. **Tasmiṃ dhamme**ti tasmiṃ kammaṭṭhānapāḷidhamme. Iti imasmiṃ sutte pañcapi vimuttāyatanāni arahattaṃ pāpetvā kathitānīti.

7. Samādhisuttavaṇṇanā

27. Sattame **appamāṇa**nti pamāṇakaradhammarahitaṃ lokuttaraṃ. **Nipakā patissatā**ti nepakkena ca satiyā ca samannāgatā hutvā. **Pañca ñāṇānī**ti pañca paccavekkhaṇañāṇāni. **Paccattaññeva uppajjantī**ti attaniyeva uppajjanti. **Ayaṃ samādhi paccuppannasukho cevā**tiādīsu arahattaphalasamādhi adhippeto. Maggasamādhītipi vadantiyeva. So hi appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho,** purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatiṃ sukhavipāko,** kilesehi ārakattā **ariyo,** kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmiso**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo,** atappaniyaṭṭhena **paṇīto**. Kilesappaṭippassaddhiyā laddhattā kilesappaṭippassaddhibhāvaṃ vā laddhattā **paṭippassaddhaladdho**. Paṭippassaddhaṃ paṭippassaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhakilesena vā arahatā laddhattāpi **paṭippassaddhaladdho,** ekodibhāvena adhigatattā ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaguṇasāsavasamādhi viya sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**. Taṃ samādhiṃ samāpajjanto tato vā vuṭṭhahanto sativepullappattattā **satova samāpajjati, satova vuṭṭhahati**. Yathāparicchinnakālavasena vā sato samāpajjati, sato vuṭṭhahati. Tasmā yadettha ''ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko cā''ti evaṃ paccavekkhamānassa paccattaṃyeva aparappaccayañāṇaṃ uppajjati, taṃ ekaṃ ñāṇaṃ. Eseva nayo sesesu. Evaṃ imāni pañca ñāṇāni paccattaññeva uppajjantīti.

8. Pañcaṅgikasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **ariyassā**ti vikkhambhanavasena pahīnakilesehi ārakā ṭhitassa. **Bhāvanaṃ desessāmī**ti brūhanaṃ vaḍḍhanaṃ pakāsayissāmi. **Imameva kāya**nti imaṃ karajakāyaṃ. **Abhisandetī**ti temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṃ karoti. **Parisandetī**ti samantato sandeti. **Paripūretī**ti vāyunā bhastaṃ viya pūreti. **Parippharatī**ti samantato phusati. **Sabbāvato kāyassā**ti assa bhikkhuno sabbakoṭṭhāsavato kāyassa kiñci upādinnakasantatipavattiṭṭhāne chavimaṃsalohitānugataṃ aṇumattampi ṭhānaṃ paṭhamajjhānasukhena aphuṭaṃ nāma na hoti.

Dakkhoti cheko paṭibalo nhānīyacuṇṇāni kātuñceva yojetuñca sannetuñca. **Kaṃsathāle**ti yena kenaci lohena katabhājane. Mattikābhājanaṃ pana thiraṃ na hoti, sannentassa bhijjati. Tasmā taṃ na dassesi. **Paripphosakaṃ paripphosaka**nti siñcitvā siñcitvā. **Sanneyyā**ti vāmahatthena kaṃsathālaṃ gahetvā dakkhiṇahatthena pamāṇayuttaṃ udakaṃ siñcitvā siñcitvā parimaddanto piṇḍaṃ kareyya. **Snehānugatā**ti udakasinehena anugatā. **Snehaparetā**ti udakasinehena pariggahitā. **Santarabāhirā**ti saddhiṃ antopadesena ceva bahipadesena ca, sabbatthakameva udakasinehena phuṭāti attho. **Na ca paggharaṇī**ti na bindu bindu udakaṃ paggharati, sakkā hoti hatthenapi dvīhipi aṅgulīhi gahetuṃ ovaṭṭikāyapi kātunti attho.

Dutiyajjhānasukhaupamāyaṃ **ubbhidodako**ti ubbhinnaudako, na heṭṭhā ubbhijjitvā uggacchanaudako, antoyeva pana uppajjanaudakoti attho. **Āyamukha**nti āgamanamaggo. **Devo**ti megho. **Kālena kāla**nti kāle kāle, anvaḍḍhamāsaṃ vā anudasāhaṃ vāti attho. **Dhāra**nti vuṭṭhiṃ. **Nānuppaveccheyyā**ti nappaveseyya, na vasseyyāti attho. **Sītā vāridhārā ubbhijjitvā**ti sītā vāridhārā taṃ rahadaṃ pūrayamānā ubbhijjitvā. Heṭṭhā uggacchanaudakañhi uggantvā bhijjantaṃ udakaṃ khobheti, catūhi disāhi pavisanaudakaṃ purāṇapaṇṇatiṇakaṭṭhadaṇḍakādīhi udakaṃ khobheti. Vuṭṭhiudakaṃ dhārānipātabubbuḷakehi udakaṃ khobheti, sannisinnameva pana hutvā iddhinimmitamiva uppajjamānaṃ udakaṃ imaṃ padesaṃ pharati, imaṃ na pharatīti natthi. Tena aphuṭokāso nāma na hoti. Tattha rahado viya karajakāyo, udakaṃ viya dutiyajjhānasukhaṃ, sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Tatiyajjhānasukhaupamāyaṃ uppalāni ettha santīti **uppalinī**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha ca setarattanīlesu yaṃkiñci uppalameva, ūnakasatapattaṃ puṇḍarīkaṃ, satapattaṃ padumaṃ. Pattaniyamaṃ vā vināpi setaṃ padumaṃ, rattaṃ puṇḍarīkanti ayamettha vinicchayo. **Udakānuggatānī**ti udakato na uggatāni. **Antonimuggaposīnī**ti udakatalassa anto nimuggāniyeva hutvā posanti vaḍḍhantīti attho. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Catutthajjhānaupamāyaṃ **parisuddhena cetasā pariyodātenā**ti ettha nirupakkilesaṭṭhena parisuddhaṃ, pabhassaraṭṭhena pariyodātaṃ veditabbaṃ. **Odātena vatthenā**ti idaṃ utupharaṇatthaṃ vuttaṃ. Kiliṭṭhavatthena hi utupharaṇaṃ na hoti, taṅkhaṇadhotaparisuddhena utupharaṇaṃ balavaṃ hoti. Imissā hi upamāya vatthaṃ viya karajakāyo, utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhaṃ. Tasmā yathā sunhātassa purisassa parisuddhaṃ vatthaṃ sasīsaṃ pārupitvā nisinnassa sarīrato utu sabbameva vatthaṃ pharati, na koci vatthassa aphuṭokāso hoti, evaṃ catutthajjhānasukhena bhikkhuno karajakāyassa na koci okāso aphuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Catutthajjhānacittameva vā vatthaṃ viya, taṃsamuṭṭhānarūpaṃ utupharaṇaṃ viya. Yathā hi katthaci katthaci odātavatthe kāyaṃ aphusantepi taṃsamuṭṭhānena utunā sabbatthakameva kāyo phuṭo hoti, evaṃ catutthajjhānasamuṭṭhāpitena sukhumarūpena sabbatthakameva bhikkhuno kāyo phuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Paccavekkhaṇanimittanti paccavekkhaṇañāṇameva. **Suggahitaṃ hotī**ti yathā tena jhānavipassanāmaggā suṭṭhu gahitā honti, evaṃ paccavekkhaṇanimittaṃ aparāparena paccavekkhaṇanimittena suṭṭhu gahitaṃ hoti. **Añño vā añña**nti añño eko aññaṃ ekaṃ, attanoyeva hi attā na pākaṭo hoti. **Ṭhito vā nisinna**nti ṭhitakassāpi nisinno pākaṭo hoti, tenevaṃ vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Udakamaṇiko**ti samekhalā udakacāṭi. **Samatittiko**ti samabharito. **Kākapeyyā**ti mukhavaṭṭiyaṃ nisīditvā kākena gīvaṃ anāmetvāva pātabbo.

Subhūmiyanti samabhūmiyaṃ. ‘‘Subhūme sukhette vihatakhāṇuke bījāni patiṭṭhāpeyyā’’ti (dī. ni. 2.438) ettha pana maṇḍabhūmi subhūmīti āgatā. **Catumahāpathe**ti dvinnaṃ mahāmaggānaṃ vinivijjhitvā gataṭṭhāne. **Ājaññaratho**ti vinītaassaratho. **Odhastapatodo**ti yathā rathaṃ abhiruhitvā ṭhitena sakkā hoti gaṇhituṃ, evaṃ ālambanaṃ nissāya tiriyato ṭhapitapatodo. **Yoggācariyo**ti assācariyo. Sveva assadamme sāretīti **assadammasārathi. Yenicchaka**nti yena yena maggena icchati. **Yadicchaka**nti yaṃ yaṃ gatiṃ icchati. **Sāreyyā**ti ujukaṃ purato peseyya. **Paccāsāreyyā**ti paṭinivatteyya.

Evaṃ heṭṭhā pañcahi aṅgehi samāpattiparikammaṃ kathetvā imāhi tīhi upamāhi paguṇasamāpattiyā ānisaṃsaṃ dassetvā idāni khīṇāsavassa abhiññāpaṭipāṭiṃ dassetuṃ **so sace ākaṅkhatī**tiādimāha. Taṃ uttānatthamevāti.

9. Caṅkamasuttavaṇṇanā

29. Navame **addhānakkhamo hotī**ti dūraṃ addhānamaggaṃ gacchanto khamati, adhivāsetuṃ sakkoti. **Padhānakkhamo**ti vīriyakkhamo. **Caṅkamādhigato samādhī**ti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantena adhigato aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ aññatarasamādhi. **Ciraṭṭhitiko hotī**ti ciraṃ tiṭṭhati. Ṭhitakena gahitanimittañhi nisinnassa nassati, nisinnena gahitanimittaṃ nipannassa. Caṅkamaṃ adhiṭṭhahantena calitārammaṇe gahitanimittaṃ pana ṭhitassapi nisinnassapi nipannassapi na nassatīti.

10. Nāgitasuttavaṇṇanā

30. Dasame uddhaṃ uggatattā ucco, rāsibhāvena ca mahā saddo etesanti **uccāsaddamahāsaddā**. Tesu hi uggatuggatesu khattiyamahāsāla-brāhmaṇamahāsālādīsu mahāsakkāraṃ gahetvā āgatesu ‘‘asukassa okāsaṃ detha, asukassa okāsaṃ dethā’’ti vutte ‘‘mayaṃ paṭhamataraṃ āgatā, mayhaṃ paṭhamataraṃ āgatā, natthi okāso’’ti evaṃ aññamaññaṃ kathentānaṃ saddo ucco ceva mahā ca ahosi. **Kevaṭṭā maññe macchavilope**ti kevaṭṭā viya macchavilope. Tesañhi macchapacchiṃ gahetvā āgatānaṃ

vikkiṇanaṭṭhāne ‘‘mayhaṃ detha mayhaṃ dethā’’ti vadato mahājanassa evarūpo saddo hoti. **Mīḷhasukha**nti asucisukhaṃ. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. **Lābhasakkārasilokasukha**nti lābhasakkārañceva vaṇṇabhaṇanañca nissāya uppannasukhaṃ.

Taṃninnāva gamissantīti taṃ tadeva bhagavato gataṭṭhānaṃ gamissanti, anubandhissantiyevāti vuttaṃ hoti. **Tathā hi, bhante, bhagavato sīlapaññāṇa**nti yasmā tathāvidhaṃ tumhākaṃ sīlañca ñāṇañcāti attho. **Mā ca mayā yaso**ti mayā saddhiṃ yasopi mā samāgacchatu. **Piyāna**nti piyajanānaṃ. **Eso tassa nissando**ti esā piyabhāvassa nipphatti. **Asubhanimittānuyoga**nti asubhakammaṭṭhānānuyogaṃ. **Subhanimitte**ti rāgaṭṭhāniye iṭṭhārammaṇe. **Eso tassa nissando**ti esā tassa asubhanimittānuyogassa nipphatti. Evamimasmiṃ sutte imesu pañcasu ṭhānesu vipassanāva kathitāti.

Pañcaṅgikavaggo tatiyo.

4. Sumanavaggo

1. Sumanasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **sumanā rājakumārī**ti mahāsakkāraṃ katvā patthanaṃ patthetvā evaṃ laddhanāmā rājakaññā. Vipassisammāsambuddhakālasmiṃ hi nāgaresu ‘‘yuddhampi katvā satthāraṃ amhākaṃ gaṇhissāmā’’ti senāpatiṃ nissāya buddhappamukhaṃ saṅghaṃ labhitvā paṭipāṭiyā puññāni kātuṃ āraddhesu sabbapaṭhamadivaso senāpatissa vāro ahosi. Tasmiṃ divase senāpati mahādānaṃ sajjetvā ‘‘ajja yathā añño koci ekabhikkhampi na deti, evaṃ rakkhathā’’ti samantā purise ṭhapesi. Taṃdivasaṃ seṭṭhibhariyā rodamānā pañcahi kumārikāsatehi saddhiṃ kīḷitvā āgataṃ dhītaraṃ āha – ‘‘sace, amma, tava pitā jīveyya, ajjāhaṃ paṭhamaṃ dasabalaṃ bhojeyya’’nti. Sā taṃ āha – ‘‘amma, mā cintayi, ahaṃ tathā karissāmi, yathā buddhappamukho saṅgho amhākaṃ paṭhamaṃ bhikkhaṃ bhuñjissatī’’ti. Tato satasahassagghanikāya suvaṇṇapātiyā nirudakapāyāsaṃ pūretvā sappimadhusakkharādīhi abhisaṅkharitvā aññissā pātiyā paṭikujjitvā taṃ sumanamālāguḷehi parikkhipitvā mālāguḷasadisaṃ katvā bhagavato gāmaṃ pavisanavelāya sayameva ukkhipitvā dhātigaṇaparivutā gharā nikkhami.

Antarāmagge senāpatino upaṭṭhākā, ‘‘amma, mā ito āgamā’’ti vadanti. Mahāpuññā nāma manāpakathā honti, na ca tesaṃ punappunaṃ bhaṇantānaṃ kathā paṭikkhipituṃ sakkā hoti. Sā ‘‘cūḷapita, mahāpita, mātula, kissa tumhe gantuṃ na dethā’’ti āha. Senāpatinā ‘‘aññassa kassaci khādanīyaṃ bhojanīyaṃ mā dethā’’ti ṭhapitamha, ammāti. Kiṃ pana mama hatthe khādanīyaṃ bhojanīyaṃ passathāti? Mālāguḷaṃ passāmāti. Kiṃ tumhākaṃ senāpati mālāpūjampi kātuṃ na detīti? Deti, ammāti. Tena hi apethāti bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘mālāguḷaṃ gaṇhatha bhagavā’’ti āha. Bhagavā ekaṃ senāpatissa upaṭṭhākaṃ oloketvā mālāguḷaṃ gaṇhāpesi. Sā bhagavantaṃ vanditvā ‘‘bhavābhavābhinibbattiyaṃ me sati paritassanajīvitaṃ nāma mā hotu, ayaṃ sumanamālā viya nibbattanibbattaṭṭhāne piyāva homi, nāmena ca sumanāyevā’’ti patthanaṃ katvā satthārā ‘‘sukhinī hohī’’ti vuttā vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Bhagavāpi senāpatissa gehaṃ gantvā paññattāsane nisīdi. Senāpati yāguṃ gahetvā upagañchi, satthā hatthena pattaṃ pidahi. Nisinno, bhante, bhikkhusaṅghoti. Atthi no eko antarāmagge piṇḍapāto laddhoti? Mālaṃ apanetvā piṇḍapātaṃ addasa. Cūḷupaṭṭhāko āha – ‘‘sāmi mālāti maṃ vatvā mātugāmo vañcesī’’ti. Pāyāso bhagavantaṃ ādiṃ katvā sabbabhikkhūnaṃ pahosi. Senāpati attano deyyadhammaṃ adāsi. Satthā bhattakiccaṃ katvā maṅgalaṃ vatvā pakkāmi. Senāpati ‘‘kā nāma sā piṇḍapātamadāsī’’ti pucchi. Seṭṭhidhītā sāmīti. Sappaññā itthī, evarūpāya ghare vasantiyā purisassa saggasampatti nāma na dullabhāti kaṃ ānetvā jeṭṭhakaṭṭhāne ṭhapesi?

Sā pitugehe ca senāpatigehe ca dhanaṃ gahetvā yāvatāyukaṃ tathāgatassa dānaṃ datvā puññāni karitvā tato cutā kāmāvacaradevaloke nibbatti. Nibbattakkhaṇeyeva jāṇuppamāṇena odhinā sakalaṃ devalokaṃ paripūrayamānaṃ sumanavassaṃ vassi. Devatā ‘‘ayaṃ attanāva attano nāmaṃ gahetvā āgatā’’ti ‘‘sumanā devadhītā’’tvevassā nāmaṃ akaṃsu. Sā ekanavutikappe devesu ca manussesu ca saṃsarantī nibbattanibbattaṭṭhāne avijahitasumanavassā ‘‘sumanā sumanā’’tveva nāmā ahosi. Imasmiṃ pana kāle kosalarañño aggamahesiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Tāpi pañcasatā kumārikā taṃdivasaññeva tasmiṃ tasmiṃ kule paṭisandhiṃ gahetvā ekadivaseyeva sabbā mātukucchito nikkhamiṃsu. Taṃkhaṇaṃyeva jāṇuppamāṇena odhinā sumanavassaṃ vassi. Taṃ disvā rājā ‘‘pubbe katābhinīhārā esā bhavissatī’’ti tuṭṭhamānaso ‘‘dhītā me attanāva attano nāmaṃ gahetvā āgatā’’ti sumanātvevassā nāmaṃ katvā ‘‘mayhaṃ dhītā na ekikāva nibbattissatī’’ti nagaraṃ vicināpento ‘pañca dārikāsatāni jātānī’’ti sutvā sabbā attanāva posāpesi. Māse māse sampate ‘‘ānetvā mama dhītu dassethā’’ti āha. Evamesā mahāsakkāraṃ katvā patthanaṃ patthetvā evaṃladdhanāmāti veditabbā.

Tassā sattavassikakāle anāthapiṇḍikena vihāraṃ niṭṭhāpetvā tathāgatassa dūte pesite satthā bhikkhusaṅghaparivāro sāvatthiṃ agamāsi. Anāthapiṇḍiko gantvā rājānaṃ evamāha – ‘‘mahārāja, satthu idhāgamanaṃ amhākampi maṅgalaṃ tumhākampi maṅgalameva, sumanaṃ rājakumāriṃ pañcahi dārikāsatehi saddhiṃ puṇṇaghaṭe ca gandhamālādīni ca gāhāpetvā dasabalassa paccuggamanaṃ pesethā’’ti. Rājā ‘‘sādhu mahāseṭṭhī’’ti tathā akāsi. Sāpi raññā vuttanayeneva gantvā satthāraṃ vanditvā gandhamālādīhi pūjetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Satthā tassā dhammaṃ desesi. Sā pañcahi kumārikāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Aññānipi pañca dārikāsatāni pañca mātugāmasatāni pañca upāsakasatāni tasmiṃyeva khaṇe sotāpattiphalaṃ pāpuṇiṃsu. Evaṃ tasmiṃ divase antarāmaggeyeva dve sotāpannasahassāni jātāni.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkamīti? Pañhaṃ pucchitukāmatāya. Kassapasammāsambuddhakāle kira sahāyakā dve bhikkhū ahesuṃ. Tesu eko sāraṇīyadhammaṃ pūreti, eko bhattaggavattaṃ. Sāraṇīyadhammapūrako itaraṃ āha – ‘‘āvuso, adinnassa phalaṃ nāma natthi, attanā laddhaṃ paresaṃ datvā bhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti. Itaro pana āha – ‘‘āvuso, tvaṃ na jānāsi, deyyadhammaṃ nāma vinipātetuṃ na vaṭṭati, attano yāpanamattameva gaṇhantena bhattaggavattaṃ pūretuṃ vaṭṭatī’’ti. Tesu ekopi ekaṃ attano ovāde otāretuṃ nāsakkhi. Dvepi attano paṭipattiṃ pūretvā tato cutā kāmāvacaradevaloke nibbattiṃsu. Tattha sāraṇīyadhammapūrako itaraṃ pañcahi dhammehi adhigaṇhi.

Evaṃ te devesu ca manussesu ca saṃsarantā ekaṃ buddhantaraṃ khepetvā imasmiṃ kāle sāvatthiyaṃ nibbattiṃsu. Sāraṇīyadhammapūrako kosalarañño aggamahesiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi, itaro tassāyeva upaṭṭhākaitthiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Te dvepi janā ekadivaseneva jāyiṃsu. Te nāmaggahaṇadivase nhāpetvā sirigabbhe nipajjāpetvā dvinnampi mātaro bahi sakkāraṃ saṃvidahiṃsu. Tesu sāraṇīyadhammapūrako akkhīni ummīletvā mahantaṃ setacchattaṃ supaññattaṃ sirisayanaṃ alaṅkatapaṭiyattañca nivesanaṃ disvā ‘‘ekasmiṃ rājakule nibbattosmī’’ti aññāsi. So ‘‘kiṃ nu kho kammaṃ katvā idha nibbattosmī’’ti āvajjento ‘‘sāraṇīyadhammanissandenā’’ti ñatvā ‘‘sahāyo me kuhiṃ nu kho nibbatto’’ti āvajjento nīcasayane nipannaṃ disvā ‘‘ayaṃ bhattaggavattaṃ pūremīti mama vacanaṃ na gaṇhi, imasmiṃ idāni taṃ ṭhāne niggaṇhituṃ vaṭṭatī’’ti ‘‘samma mama vacanaṃ nākāsī’’ti āha. Atha kiṃ jātanti. Passa mayhaṃ sampattiṃ, setacchattassa heṭṭhā sirisayane nipannosmi, tvaṃ nīcamañce thaddhaattharaṇamatte nipannosīti. Kiṃ pana tvaṃ etaṃ nissāya mānaṃ karosi, nanu veḷusalākāhi katvā pilotikāya paliveṭhitaṃ sabbametaṃ pathavīdhātumattamevāti?

Sumanā tesaṃ kathaṃ sutvā ‘‘mama bhātikānaṃ santike koci natthī’’ti tesaṃ samīpaṃ gacchantī dvāraṃ nissāya ṭhitā ‘‘dhātū’’ti vacanaṃ sutvā ‘‘idaṃ dhātūti vacanaṃ bahiddhā natthi. Mama bhātikā samaṇadevaputtā bhavissantī’’ti cintetvā – ‘‘sacāhaṃ ‘ime evaṃ kathentī’ti mātāpitūnaṃ kathessāmi, ‘amanussā ete’ti nīharāpessanti. Idaṃ kāraṇaṃ aññassa akathetvā kaṅkhacchedakaṃ purisaheraññikaṃ mama pitaraṃ mahāgotamadasabalaṃyeva pucchissāmī’’ti bhuttapātarāsā rājānaṃ upasaṅkamitvā ‘‘dasabalassa upaṭṭhānaṃ gamissāmī’’ti āha. Rājā pañca rathasatāni yojāpesi. Jambudīpatalasmiñhi

tissova kumāriyo pitūnaṃ santikā pañca rathasatāni labhiṃsu – bimbisārarañño dhītā cundī rājakaññā, dhanañcayassa seṭṭhissa dhītā visākhā, ayaṃ sumanā rājakaññāti. Sā gandhamālaṃ ādāya rathe ṭhitā pañcarathasataparivārā ‘‘imaṃ pañhaṃ pucchissāmī’’ti yena bhagavā tenupasaṅkami.

Idhassūti idha bhaveyyuṃ. **Eko dāyako**ti eko attanā laddhalābhato parassa datvā paribhuñjanako sāraṇīyadhammapūrako. **Eko adāyako**ti eko attanā laddhaṃ parassa adatvā paribhuñjanako bhattaggavattapūrako. **Devabhūtānaṃ pana nesa**nti devabhūtānaṃ etesaṃ. **Adhigaṇhātī**ti adhibhavitvā gaṇhāti ajjhottharati atiseti. **Ādhipateyyenā**ti jeṭṭhakakāraṇena. **Imehi pañcahi ṭhānehī**ti sesadeve sakko devarājā viya imehi pañcahi kāraṇehi adhigaṇhāti. **Mānusakenā**tiādīsu āyunā mahākassapatthero viya bākulatthero viya ānandatthero viya ca, vaṇṇena mahāgatimbaabhayatthero viya bhaṇḍāgāraamacco viya ca, sukhena raṭṭhapālakulaputto viya soṇaseṭṭhiputto viya yasadārako viya ca, yasena dhammāsoko viya, tathā ādhipaccenāti imehi pañcahi kāraṇehi atireko jeṭṭhako hoti.

Yācitova bahulanti bākulatthera-sīvalitthera-ānandattherādayo viya yācitova bahulaṃ cīvarādīni paribhuñjatīti imehi kāraṇehi atireko hoti jeṭṭhako. **Yadidaṃ vimuttiyā vimutti**nti yaṃ ekassa vimuttiyā saddhiṃ itarassa vimuttiṃ ārabbha nānākaraṇaṃ vattabbaṃ bhaveyya, taṃ na vadāmīti attho. Sattavassikadārako vā hi vimuttiṃ paṭivijjhatu vassasatikatthero vā bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā devo vā māro vā brahmā vā, paṭividdhalokuttaramagge nānattaṃ nāma natthi. **Alamevā**ti yuttameva. **Yatra hi nāmā**ti yāni nāma.

Gacchaṃ ākāsadhātuyāti ākāsena gacchanto. **Saddho**ti ratanattayaguṇānaṃ saddhātā. **Thanaya**nti gajjanto. **Vijjumālī**ti mālāsadisāya meghamukhe carantiyā vijjulatāya samannāgato. **Satakkakū**ti satakūṭo, ito cito ca uṭṭhitena valāhakakūṭasatena samannāgatoti attho. **Dassanasampanno**ti sotāpanno. **Bhogaparibyūḷho**ti udakoghena viya dānavasena dīyamānehi bhogehi paribyūḷho, devalokaṃ sampāpitoti attho. **Peccā**ti paraloke. **Sagge pamodatī**ti yasmiṃ sagge uppajjati, tattheva modatīti.

2. Cundīsuttavaṇṇanā

32. Dutiye **pañcahi rathasatehī**ti bhuttapātarāsā pitu santikaṃ pesetvā pañca rathasatāni yojāpetvā tehi parivutāti attho. **Upasaṅkamī**ti bhātarā saddhiṃ pavattitaṃ pañhasākacchaṃ pucchissāmīti gandhamālacuṇṇādīni ādāya upasaṅkami. **Yadeva so hotī**ti yadā eva so hoti. Atha vā yo eva so hoti. **Ariyakantāni sīlānī**ti maggaphalasampayuttāni sīlāni. Tāni hi ariyānaṃ kantāni honti, bhavantarepi na pariccajanti. Sesaṃ catukkanipāte aggappasādasutte vuttanayeneva veditabbaṃ.

3. Uggahasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **bhaddiye**ti bhaddiyanagare. **Jātiyāvane**ti sayaṃjāte aropite himavantena saddhiṃ ekābaddhe vanasaṇḍe, taṃ nagaraṃ upanissāya tasmiṃ vane viharatīti attho. **Attacatuttho**ti attanā catuttho. Kasmā panesa bhagavantaṃ attacatutthaṃyeva nimantesi? Gehe kirassa maṅgalaṃ mahantaṃ, tattha mahantena saṃvidhānena bahū manussā sannipatissanti. Te bhikkhusaṅghaṃ parivisantena dussaṅgahā bhavissantīti attacatutthaṃyeva nimantesi. Api cassa evampi ahosi – ‘‘daharakumārikāyo mahābhikkhusaṅghamajjhe satthari ovadante olīnamanā ovādaṃ gahetuṃ na sakkuṇeyyu’’nti. Imināpi kāraṇena attacatutthameva nimantesi. **Ovadatu tāsaṃ, bhante**ti, bhante bhagavā, etāsaṃ ovadatu, etā ovadatūti attho. Upayogatthasmiñhi etaṃ sāmivacanaṃ. **Yaṃ tāsa**nti yaṃ ovādānusāsanaṃ etāsaṃ. Evañca pana vatvā so seṭṭhi ‘‘imā mama santike ovādaṃ gaṇhamānā harāyeyyu’’nti bhagavantaṃ vanditvā pakkāmi.

Bhattūti sāmikassa. **Anukampaṃ upādāyā**ti anuddayaṃ paṭicca. **Pubbuṭṭhāyiniyo**ti sabbapaṭhamaṃ uṭṭhānasīlā. **Pacchānipātiniyo**ti sabbapacchā nipajjanasīlā. Itthiyā hi paṭhamataraṃ bhuñjitvā sayanaṃ āruyha nipajjituṃ na vaṭṭati, sabbe pana gehaparijane bhojetvā upakaraṇabhaṇḍaṃ

saṃvidhāya gorūpādīni āgatānāgatāni ñatvā sve kattabbakammaṃ vicāretvā kuñcikāmuddikaṃ hatthe katvā sace bhojanaṃ atthi, bhuñjitvā, no ce atthi, aññaṃ pacāpetvā sabbe santappetvā pacchā nipajjituṃ vaṭṭati. Nipannāyapi yāva sūriyuggamanā niddāyituṃ na vaṭṭati, sabbapaṭhamaṃ pana uṭṭhāya dāsakammakare pakkosāpetvā ''idañcidañca kammaṃ karothā''ti kammantaṃ vicāretvā dhenuyo duhāpetvā sabbaṃ gehe kattabbakiccaṃ attano paccakkhaṃyeva kātuṃ vaṭṭati. Etamatthaṃ sandhāya ''pubbuṭṭhāyiniyo pacchānipātiniyo''ti āha. **''Kiṃkārapaṭissāviniyo**ti kiṃ karoma kiṃ karomā''ti mukhaṃ oloketvā vicaraṇasīlā. **Manāpacāriniyo**ti manāpaṃyeva kiriyaṃ karaṇasīlā. **Piyavādiniyo**ti piyameva vacanaṃ vādanasīlā. **Pūjessāmā**ti catupaccayapūjāya pūjayissāma.

Abbhāgateti attano santikaṃ āgate. **Āsanodakena paṭipūjessāmā**ti āsanena ca pādadhovanaudakena ca pūjayissāma. Ettha ca mātāpitūnaṃ devasikaṃ sakkāro kātabbo. Samaṇabrāhmaṇānaṃ pana abbhāgatānaṃ āsanaṃ datvā pādadhovanañca dātabbaṃ, sakkāro ca kātabbo.

Uṇṇāti eḷakalomaṃ. **Tattha dakkhā bhavissāmā**ti eḷakalomānaṃ vijaṭanadhovanarajanaveṇikaraṇādīsu kappāsassa ca vaṭṭanapisanaphoṭanakantanādīsu chekā bhavissāma. **Tatrupāyāyā**ti tasmiṃ uṇṇākappāsasaṃvidhāne upāyabhūtāya ''imasmiṃ kāle idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭatī''ti evaṃ pavattāya vīmaṃsāya samannāgatā. **Alaṃ kātuṃ alaṃ saṃvidhātu**nti attanā kātumpi parehi kārāpetumpi yuttā ceva samatthā ca bhavissāmāti attho.

Katañca katato jānissāma, akatañca akatatoti sakaladivasaṃ idaṃ nāma kammaṃ katvā āgatānaṃ, upaḍḍhadivasaṃ idaṃ nāma kammaṃ katvā āgatānaṃ, nikkammānaṃ gehe nisinnānaṃ idaṃ nāma dātuñca evañca kātuṃ vaṭṭatīti evaṃ jānissāma. **Gilānakānañca balābala**nti sace hi gilānakāle tesaṃ bhesajjabhojanādīni datvā rogaṃ phāsuṃ na karonti, ''ime arogakāle amhe yaṃ icchanti, taṃ kārenti. Gilānakāle atthi bhāvampi no na jānantī''ti virattarūpā pacchā kiccāni na karonti, dukkaṭāni vā karonti. Tasmā nesaṃ balābalaṃ ñatvā dātabbañca kātabbañca jānissāmāti evaṃ tumhehi sikkhitabbanti dasseti. **Khādanīyaṃ bhojanīyañcassā**ti khādanīyañca bhojanīyañca assa antojanassa. **Paccaṃsenā**ti paṭilabhitabbena aṃsena, attano attano laddhabbakoṭṭhāsānurūpenāti attho. **Saṃvibhajissāmā**ti dassāma. **Sampādessāmā**ti sampādayissāma.

Adhuttīti purisadhuttasurādhuttatāvasena adhuttiyo. **Athenī**ti atheniyo acoriyo. **Asoṇḍī**ti surāsoṇḍatādivasena asoṇḍiyo.

Evaṃ suttantaṃ niṭṭhapetvā idāni gāthāhi kūṭaṃ gaṇhanto **yo naṃ bharati sabbadā**tiādimāha. Tattha **bharatī**ti posati paṭijaggati. **Sabbakāmahara**nti sabbakāmadadaṃ. **Sotthī**ti suitthī. **Evaṃ vattatī**ti ettakaṃ vattaṃ pūretvā vattati. **Manāpā nāma te devā**ti nimmānaratī devā. Te hi icchiticchitaṃ rūpaṃ māpetvā abhiramaṇato nimmānaratīti ca manāpāti ca vuccantīti.

4. Sīhasenāpatisuttavaṇṇanā

34. Catutthe **sandiṭṭhika**nti sāmaṃ passitabbakaṃ. **Dāyako**ti dānasūro. Na so saddhāmattakeneva tiṭṭhati, pariccajitumpi sakkotīti attho. **Dānapatī**ti yaṃ dānaṃ deti, tassa pati hutvā deti, na dāso, na sahāyo. Yo hi attanā madhuraṃ bhuñjati, paresaṃ amadhuraṃ deti, so dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā deti. Yo yaṃ attanā bhuñjati, tadeva deti, so sahāyo hutvā deti. Yo pana attanā yena kenaci yāpeti, paresaṃ madhuraṃ deti, so pati jeṭṭhako sāmī hutvā deti. Tādisaṃ sandhāya vuttaṃ – ''dānapatī''ti.

Amaṅkubhūtoti na nittejabhūto. **Visārado**ti ñāṇasomanassappatto. **Sahabyataṃ gatā**ti sahabhāvaṃ ekībhāvaṃ gatā. **Katāvakāsā**ti yena kammena tattha avakāso hoti, tassa katattā katāvakāsā. Taṃ pana yasmā kusalameva hoti, tasmā **katakusalā**ti vuttaṃ. **Modare**ti modanti pamodanti. **Asitassā**ti anissitassa tathāgatassa. **Tādino**ti tādilakkhaṇaṃ pattassa.

5. Dānānisaṃsasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **gihidhammā anapagato hotī**ti akhaṇḍapañcasīlo hoti. **Sataṃ dhammaṃ anukkama**nti sappurisānaṃ mahāpurisānaṃ dhammaṃ anukkamanto. **Santo naṃ bhajantī**ti sappurisā buddhapaccekabuddhatathāgatasāvakā etaṃ bhajanti.

6. Kāladānasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **kāladānānī**ti yuttadānāni, pattadānāni anucchavikadānānīti attho. **Navasassānī**ti aggasassāni. **Navaphalānī**ti ārāmato paṭhamuppannāni aggaphalāni. **Paṭhamaṃ sīlavantesu patiṭṭhāpetī**ti paṭhamaṃ sīlavantānaṃ datvā pacchā attanā paribhuñjati. **Vadaññū**ti bhāsitaññū. **Kālena dinna**nti yuttappattakālena dinnaṃ. **Anumodantī**ti ekamante ṭhitā anumodanti. **Veyyāvacca**nti kāyena veyyāvaṭikakammaṃ karonti. **Appaṭivānacitto**ti anukkaṇṭhitacitto. **Yattha dinnaṃ mahapphala**nti yasmiṃ ṭhāne dinnaṃ mahapphalaṃ hoti, tattha dadeyya.

7. Bhojanasuttavaṇṇanā

37. Sattame **āyuṃ detī**ti āyudānaṃ deti. **Vaṇṇa**nti sarīravaṇṇaṃ. **Sukha**nti kāyikacetasikasukhaṃ. **Bala**nti sarīrathāmaṃ. **Paṭibhāna**nti yuttamuttappaṭibhānaṃ.

8. Saddhasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **anukampantī**ti anuggaṇhanti. **Khandhimāva mahādumo**ti khandhasampanno mahārukkho viya. **Manorame āyatane**ti ramaṇīye samosaraṇaṭṭhāne. **Chāyaṃ chāyatthikā yantī**ti chāyāya atthikāva chāyaṃ upagacchanti. **Nivātavutti**nti nīcavuttiṃ. **Atthaddha**nti kodhamānathaddhatāya rahitaṃ. **Sorata**nti soraccena sucisīlena samannāgataṃ. **Sakhila**nti sammodakaṃ.

9. Puttasuttavaṇṇanā

39. Navame **bhato vā no bharissatī**ti amhehi thaññapāyanahatthapādavaḍḍhanādīhi bhato paṭijaggito amhe mahallakakāle hatthapādadhovana-nhāpanayāgubhattadānādīhi bharissati. **Kiccaṃ vā no karissatī**ti attano kammaṃ ṭhapetvā amhākaṃ rājakulādīsu uppannaṃ kiccaṃ gantvā karissati. **Kulavaṃso ciraṃ ṭhassatī**ti amhākaṃ santakaṃ khettavatthuhiraññasuvaṇṇādiṃ avināsetvā rakkhante putte kulavaṃso ciraṃ ṭhassati, amhehi vā pavattitāni salākabhattādīni anupacchinditvā pavattessati, evampi no kulavaṃso ciraṃ ṭhassati. **Dāyajjaṃ paṭipajjissatī**ti kulavaṃsānurūpāya paṭipattiyā attānaṃ dāyajjārahaṃ karonto amhākaṃ santakaṃ dāyajjaṃ paṭipajjissati. **Dakkhiṇaṃ anuppadassatī**ti pattidānaṃ katvā tatiyadivasato paṭṭhāya dānaṃ anuppadassati.

Santo sappurisāti imasmiṃ ṭhāne mātāpitūsu sammā paṭipattiyā santo sappurisāti veditabbā. **Pubbe katamanussara**nti mātāpitūhi paṭhamataraṃ kataguṇaṃ anussarantā. **Ovādakārī**ti mātāpitūhi dinnassa ovādassa kattā. **Bhataposī**ti yehi bhato, tesaṃ posako. **Pasaṃsiyo**ti diṭṭheva dhamme mahājanena pasaṃsitabbo hoti.

10. Mahāsālaputtasuttavaṇṇanā

40. Dasame **mahāsālā**ti mahārukkhā. **Sākhāpattapalāsena vaḍḍhantī**ti khuddakasākhāhi ca pattasaṅkhātena ca palāsena vaḍḍhanti. **Araññasmi**nti agāmake padese. **Brahāvane**ti mahāvane aṭaviyaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sumanavaggo catuttho.

5. Muṇḍarājavaggo

1. Ādiyasuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **bhogānaṃ ādiyā**ti bhogānaṃ ādātabbakāraṇāni. **Uṭṭhānavīriyādhigatehī**ti uṭṭhānasaṅkhātena vīriyena adhigatehi. **Bāhābalaparicitehī**ti bāhubalena sañcitehi. **Sedāvakkhittehī**ti sedaṃ avakkhipetvā uppāditehi. **Dhammikehī**ti dhammayuttehi. **Dhammaladdhehī**ti dasakusalakammaṃ akopetvā laddhehi. **Pīṇetī**ti pīṇitaṃ thūlaṃ karoti. Sesamettha catukkanipāte vuttanayeneva veditabbaṃ. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3. Iṭṭhasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **āyusaṃvattanikā paṭipadā**ti dānasīlādikā puññapaṭipadā. Sesesupi eseva nayo. **Atthābhisamayā**ti atthassa abhisamāgamena, atthappaṭilābhenāti vuttaṃ hoti.

4. Manāpadāyīsuttavaṇṇanā

44. Catutthe **uggo**ti guṇehi uggatattā evaṃladdhanāmo. **Sālapupphakaṃ khādanīya**nti catumadhurayojitena sālipiṭṭhena kataṃ sālapupphasadisaṃ khādanīyaṃ. Tañhi paññāyamānavaṇṭapattakesaraṃ katvā jīrakādisambhārayutte sappimhi pacitvā sappiṃ vinivattetvā kolumbe pūretvā gandhavāsaṃ gāhāpetvā pidahitvā lañchetvā ṭhapitaṃ hoti. Taṃ so yāguṃ pivitvā nisinnassa bhagavato antarabhatte dātukāmo evamāha. **Paṭiggahesi bhagavā**ti desanāmattametaṃ, upāsako pana taṃ bhagavato ca pañcannañca bhikkhusatānaṃ adāsi. Yathā ca taṃ, evaṃ sūkaramaṃsādīnipi. Tattha **sampannakolaka**nti sampannabadaraṃ. **Sūkaramaṃsa**nti madhurarasehi badarehi saddhiṃ jīrakādisambhārehi yojetvā pakkaṃ ekasaṃvaccharikasūkaramaṃsaṃ. **Nibbattatelaka**nti vinivattitatelaṃ. **Nāliyasāka**nti sālipiṭṭhena saddhiṃ madditvā jīrakādisaṃyutte sappimhi pacitvā catumadhurena yojetvā vāsaṃ gāhāpetvā ṭhapitaṃ nāliyasākaṃ. **Netaṃ bhagavato kappatī**ti ettha akappiyaṃ upādāya kappiyampi na kappatīti vuttaṃ, seṭṭhi pana sabbampi taṃ āharāpetvā rāsiṃ katvā yaṃ yaṃ akappiyaṃ, taṃ taṃ antarāpaṇaṃ pahiṇitvā kappiyaṃ upabhogaparibhogabhaṇḍaṃ adāsi. Candanaphalakaṃ nātimahantaṃ dīghato aḍḍhateyyaratanaṃ, tiriyaṃ diyaḍḍharatanaṃ, sāravarabhaṇḍattā pana mahagghaṃ ahosi. Bhagavā taṃ paṭiggahetvā khaṇḍākhaṇḍikaṃ chedāpetvā bhikkhūnaṃ añjanapisanatthāya dāpesi.

Ujjubhūtesūti kāyavācācittehi ujukesu. **Chandasā**ti pemena. **Catta**ntiādīsu pariccāgavasena **cattaṃ**. Muttacāgatāya **muttaṃ**. Anapekkhacittatāya cittena na uggahitanti **anuggahītaṃ. Khettūpame**ti viruhanaṭṭhena khettasadise.

Aññataraṃ manomayanti suddhāvāsesu ekaṃ jhānamanena nibbattaṃ devakāyaṃ. **Yathādhippāyo**ti yathājjhāsayo. Iminā kiṃ pucchati? Tassa kira manussakāle arahattatthāya ajjhāsayo ahosi, taṃ pucchāmīti pucchati. Devaputtopi arahattaṃ pattatāya **taggha me bhagavā yathādhippāyo**ti āha. **Yattha yatthūpapajjatī**ti tīsu vā kulasampattīsu chasu vā kāmasaggesu yattha yattha uppajjati, tattha tattha dīghāyu yasavā hotīti. Pañcamaṃ catukkanipāte vuttanayeneva veditabbaṃ. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

8. Alabbhanīyaṭhānasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **alabbhanīyānī**ti aladdhabbāni, na sakkā labhituṃ. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Jarādhammaṃ mā jīrī**ti yaṃ mayhaṃ jarāsabhāvaṃ, taṃ mā jīratu. Sesapadesupi eseva nayo.

Nacchādeyyāti na rucceyya. **Abbuhī**ti nīhari.

Yatoti yasmiṃ kāle. **Āpadāsū**ti upaddavesu. **Na vedhatī**ti na kampati nānusocati. **Atthavinicchayaññū**ti kāraṇatthavinicchaye kusalo. **Purāṇa**nti nibbikāratāya porāṇakameva. **Jappenā**ti vaṇṇabhaṇanena. **Mantenā**ti mahānubhāvamantaparivattanena. **Subhāsitenā**ti subhāsitakathanena. **Anuppadānenā**ti satassa vā sahassassa vā dānena. **Paveṇiyā vā**ti kulavaṃsena vā, ''idaṃ amhākaṃ paveṇiyā āciṇṇaṃ, idaṃ anāciṇṇa''nti evaṃ paveṇikathanenāti attho. **Yathā yathā yattha labhetha attha**nti etesu jappādīsu yena yena yattha yattha ṭhāne jarādhammādīnaṃ ajīraṇatādiatthaṃ labheyya. **Tathā tathā tattha parakkameyyā**ti tena tena tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne parakkamaṃ kareyya. **Kammaṃ daḷha**nti vaṭṭagāmikammaṃ mayā thiraṃ katvā āyūhitaṃ, svāhaṃ idāni kinti karomīti evaṃ paccavekkhitvā adhivāseyyāti.

9. Kosalasuttavaṇṇanā

49. Navame **upakaṇṇake**ti kaṇṇamūle. **Dummano**ti duṭṭhumano. **Pattakkhandho**ti patitakkhandho. **Pajjhāyanto**ti cintayanto. **Appaṭibhāno**ti nippaṭibhāno hutvā. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

10. Nāradasuttavaṇṇanā

50. Dasame **ajjhomucchito**ti adhiomucchito gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇasabhāvāya atirekamucchāya taṇhāya samannāgato. **Mahaccā rājānubhāvenā**ti mahatā rājānubhāvena, aṭṭhārasahi senīhi parivārito mahatiyā rājiddhiyā pāyāsīti attho. **Tagghā**ti ekaṃsatthe nipāto, ekaṃseneva sokasallaharaṇoti attho. Iti rājā imaṃ ovādaṃ sutvā tasmiṃ ṭhito dhammena samena rajjaṃ kāretvā saggaparāyaṇo ahosi.

Muṇḍarājavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Nīvaraṇavaggo

1. Āvaraṇasuttavaṇṇanā

51. Dutiyassa paṭhame āvaraṇavasena **āvaraṇā**. Nīvaraṇavasena **nīvaraṇā**. Ceto ajjhāruhantīti **cetaso ajjhāruhā**. Vipassanāpaññañca maggapaññañca uppattinivāraṇaṭṭhena dubbalaṃ karontīti **paññāya dubbalīkaraṇā**. Yā vā etehi saddhiṃ vokiṇṇā paññā uppajjati, taṃ dubbalaṃ karontītipi **paññāya dubbalīkaraṇā. Abalāyā**ti pañcanīvaraṇapariyonaddhattā apagatabalāya. **Uttari vā manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesa**nti dasakusalakammapathasaṅkhātā manussadhammā uttari ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthaṃ ñāṇadassanavisesaṃ. **Hārahārinī**ti haritabbaṃ harituṃ samatthā. **Naṅgalamukhānī**ti mātikāmukhāni. Tāni hi naṅgalasarikkhakattā naṅgalehi ca khatattā naṅgalamukhānīti vuccanti.

Evameva khoti ettha sotaṃ viya vipassanāñāṇaṃ daṭṭhabbaṃ, ubhato naṅgalamukhānaṃ vivaraṇakālo viya chasu dvāresu saṃvarassa vissaṭṭhakālo, majjhenadiyā rukkhapāde koṭṭetvā palālatiṇamattikāhi āvaraṇe kate udakassa vikkhittavisaṭabyādiṇṇakālo viya pañcahi nīvaraṇehi pariyonaddhakālo, evaṃ āvaraṇe kate vihatavegassa udakassa tiṇapalālādīni parikaḍḍhitvā samuddaṃ pāpuṇituṃ asamatthakālo viya vipassanāñāṇena sabbākusale viddhaṃsetvā nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ

asamatthakālo veditabbo. Sukkapakkhe vuttavipallāsena yojanā kātabbā. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3. Padhāniyaṅgasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **padhāniyaṅgānī**ti padhānaṃ vuccati padahanabhāvo, padhānamassa atthīti padhāniyo, padhāniyassa bhikkhuno aṅgānīti padhāniyaṅgāni. **Saddho**ti saddhāya samannāgato. Saddhā panesā āgamasaddhā adhigamasaddhā okappanasaddhā pasādasaddhāti catubbidhā. Tattha sabbaññubodhisattānaṃ saddhā, abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā **āgamasaddhā** nāma. Ariyasāvakānaṃ paṭivedhena adhigatattā **adhigamasaddhā** nāma. Buddho dhammo saṅghoti vutte acalabhāvena okappanaṃ **okappanasaddhā** nāma. Pasāduppatti **pasādasaddhā** nāma. Idha okappanasaddhā adhippetā. **Bodhi**nti catumaggañāṇaṃ. Taṃ suppaṭividdhaṃ tathāgatenāti saddahati. Desanāsīsameva cetaṃ, iminā pana aṅgena tīsupi ratanesu saddhā adhippetā. Yassa hi buddhādīsu pasādo balavā, tassa padhānavīriyaṃ ijjhati.

Appābādhoti arogo. **Appātaṅko**ti niddukkho. **Samavepākiniyā**ti samavipākiniyā. **Gahaṇiyā**ti kammajatejodhātuyā. **Nātisītāya nāccuṇhāyā**ti atisītalaggahaṇiko hi sītabhīruko hoti, accuṇhaggahaṇiko uṇhabhīruko, tesaṃ padhānaṃ na ijjhati, majjhimaggahaṇikassa ijjhati. Tenāha – **majjhimāya padhānakkhamāyā**ti. **Yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā**ti yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā. **Udayatthagāminiyā**ti udayañca atthañca gantuṃ paricchindituṃ samatthāya. Etena paññāsalakkhaṇapariggāhakaṃ udayabbayañāṇaṃ vuttaṃ. **Ariyāyā**ti parisuddhāya. **Nibbedhikāyā**ti anibbiddhapubbe lobhakkhandhādayo nibbijjhituṃ samatthāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti tadaṅgavasena kilesānaṃ pahīnattā yaṃ dukkhaṃ khīyati, tassa dukkhassa khayagāminiyā. Iti sabbehipi imehi padehi vipassanāpaññāva kathitā. Duppaññassa hi padhānaṃ na ijjhati.

4. Samayasuttavaṇṇanā

54. Catutthe **padhānāyā**ti vīriyakaraṇatthāya. **Na sukaraṃ uñchena paggahena yāpetu**nti na sakkā hoti pattaṃ gahetvā uñchācariyāya yāpetuṃ. Imasmimpi sutte vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

5. Mātāputtasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **pariyādāya tiṭṭhatī**ti pariyādiyitvā gahetvā khepetvā tiṭṭhati. **Ugghātitā**ti uddhumātā.

Asihatthenāti sīsacchedanatthāya asiṃ ādāya āgatenāpi. **Pisācenā**ti khādituṃ āgatayakkhenāpi. **Āsīde**ti ghaṭṭeyya. **Mañjunā**ti mudukena. **Kāmoghavuḷhāna**nti kāmoghena vuḷhānaṃ kaḍḍhitānaṃ. **Kālaṃ gati bhavābhava**nti vaṭṭakālaṃ gatiñca punappunabbhave ca. **Purakkhatā**ti purecārikā purato gatāyeva. **Ye ca kāme pariññāyā**ti ye paṇḍitā duvidhepi kāme tīhi pariññāhi parijānitvā. **Caranti akutobhayā**ti khīṇāsavānaṃ kutoci bhayaṃ nāma natthi, tasmā te akutobhayā hutvā caranti. **Pāraṅgatā**ti pāraṃ vuccati nibbānaṃ, taṃ upagatā, sacchikatvā ṭhitāti attho. **Āsavakkhaya**nti arahattaṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Upajjhāyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe **madhurakajāto**ti sañjātagarubhāvo. **Disā ca me na pakkhāyantī**ti catasso disā ca anudisā ca mayhaṃ na upaṭṭhahantīti vadati. **Dhammā ca maṃ nappaṭibhantī**ti samathavipassanādhammāpi me na upaṭṭhahanti. **Anabhirato ca brahmacariyaṃ carāmī**ti ukkaṇṭhito hutvā brahmacariyavāsaṃ vasāmi. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti tassa kathaṃ sutvā ‘‘buddhaveneyyapuggalo aya’’nti taṃ kāraṇaṃ bhagavato ārocetuṃ upasaṅkami. **Avipassakassa kusalānaṃ dhammāna**nti kusaladhamme avipassantassa, anesantassa agavesantassāti attho.

Bodhipakkhiyānaṃ dhammānanti satipaṭṭhānādīnaṃ sattatiṃsadhammānaṃ.

7. Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭhānasuttavaṇṇanā

57. Sattame **jarādhammomhī**ti jarāsabhāvo amhi. **Jaraṃ anatīto**ti jaraṃ anatikkanto, antojarāya eva carāmi. Sesapadesupi eseva nayo. **Kammassako**tiādīsu kammaṃ mayhaṃ sakaṃ attano santakanti kammassako amhi. Kammassa dāyādoti **kammadāyādo,** kammaṃ mayhaṃ dāyajjaṃ santakanti attho. Kammaṃ mayhaṃ yoni kāraṇanti **kammayoni**. Kammaṃ mayhaṃ bandhūti **kammabandhu,** kammañātakoti attho. Kammaṃ mayhaṃ paṭisaraṇaṃ patiṭṭhāti **kammapaṭisaraṇo. Tassa dāyādo bhavissāmī**ti tassa kammassa dāyādo tena dinnaphalapaṭiggāhako bhavissāmīti attho. **Yobbanamado**ti yobbanaṃ ārabbha uppannamado. Sesesupi eseva nayo. **Maggo sañjāyatī**ti lokuttaramaggo sañjāyati. **Saṃyojanāni sabbaso pahīyantī**ti dasa saṃyojanāni sabbaso pahīyanti. **Anusayā byantīhontī**ti satta anusayā vigatantā paricchinnā parivaṭumā honti. Evamettha heṭṭhā pañcasu ṭhānesu vipassanā kathitā, imesu pañcasu lokuttaramaggo.

Idāni gāthāhi kūṭaṃ gaṇhanto **byādhidhammā**tiādimāha. Tattha **ñatvā dhammaṃ nirūpadhi**nti upadhirahitaṃ arahattamaggaṃ ñatvā. **Sabbe made abhibhosmī**ti sabbe ime tayopi made adhibhaviṃ, atikkamma ṭhitosmīti attho. **Nekkhammaṃ daṭṭhu khemato**ti pabbajjaṃ khemato disvā. **Tassa me ahu ussāho, nibbānaṃ abhipassato**ti tassa mayhaṃ nibbānaṃ abhipassantassa vāyāmo ahosi. **Anivatti bhavissāmī**ti pabbajjato anivattiko bhavissāmi, brahmacariyavāsato anivattiko, sabbaññutaññāṇato anivattiko bhavissāmi. **Brahmacariyaparāyaṇo**ti maggabrahmacariyaparāyaṇo. Iminā lokuttaro aṭṭhaṅgiko maggo kathitoti.

8. Licchavikumārakasuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **sajjāni dhanūnī**ti sajiyāni āropitadhanūni. **Addasū**ti addasaṃsu. **Bhavissanti vajjī**ti vaḍḍhissanti vajjirājāno. **Apānubhā**ti avaḍḍhinissitā mānathaddhā. **Pacchāliyaṃ khipantī**ti pacchato gantvā piṭṭhiṃ pādena paharanti. **Raṭṭhikassā**tiādīsu raṭṭhaṃ bhuñjatīti **raṭṭhiko**. Pitarā dattaṃ sāpateyyaṃ bhuñjatīti **pettaniko**. Senāya pati jeṭṭhakoti **senāpatiko. Gāmagāmaṇikassā**ti gāmānaṃ gāmaṇikassa, gāmasāmikassāti attho. **Pūgagāmaṇikassā**ti gaṇajeṭṭhakassa. **Kulesū**ti tesu tesu kulesu. **Paccekādhipaccaṃ kārentī**ti paccekaṃ jeṭṭhakaṭṭhānaṃ kārenti. **Kalyāṇena manasā anukampantī**ti sundarena cittena anuggaṇhanti. **Khettakammantasāmantasabyohāre**ti ye ca attano khettakammantānaṃ sāmantā anantarakkhettasāmino, te ca rajjudaṇḍehi bhūmippamāṇaggāhake sabbohāre ca. **Balipaṭiggāhikā devatā**ti kulappaveṇiyā āgatā ārakkhadevatā. **Sakkarotī**ti tā devatā aggayāgubhattādīhi sakkaroti.

Kiccakaroti uppannānaṃ kiccānaṃ kārako. **Ye cassa anujīvino**ti ye ca etaṃ upanissāya jīvanti. **Ubhinnañceva atthāyā**ti ubhinnampi hitatthāya paṭipanno hotīti attho. **Pubbapetāna**nti paralokagatānaṃ. **Diṭṭhe dhamme ca jīvata**nti ye ca diṭṭhe dhamme jīvanti. Iti padadvayenāpi atītapaccuppanne ñātayo dasseti. **Vittisañjanano**ti tuṭṭhijanano. **Gharamāvasa**nti gharāvāsaṃ vasanto. **Pujjo hoti pasaṃsiyo**ti pūjetabbo ca pasaṃsitabbo ca hotīti.

9-10. Vuḍḍhapabbajitasuttadvayavaṇṇanā

59-60. Navame **nipuṇo**ti saṇho sukhumakāraṇaññū. **Ākappasampanno**ti samaṇākappena sampanno. Dasame **padakkhiṇaggāhī**ti dinnovādaṃ padakkhiṇato gaṇhanto. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Nīvaraṇavaggo paṭhamo.

(7) 2. Saññāvaggo

1-2. Saññāsuttadvayavaṇṇanā

61-62. Dutiyassa paṭhame **mahapphalā**ti vipākaphalena mahapphalā. Vipākānisaṃseneva **mahānisaṃsā. Amatogadhā**ti nibbānapatiṭṭhā. **Sabbaloke anabhiratisaññā**ti sabbasmiṃ tedhātusannivese loke ukkaṇṭhitassa uppajjanakasaññā. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3-4. Vaḍḍhasuttadvayavaṇṇanā

63-64. Tatiye **varādāyī**ti uttamassa varassa ādāyako. Sesamettha catutthe ca uttānatthamevāti.

5. Sākacchasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **alaṃsākaccho**ti sākacchāya yutto. **Āgataṃ pañha**nti pucchitaṃ pañhaṃ. **Byākattā hotī**ti vissajjitā hoti.

6. Sājīvasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **alaṃsājīvo**ti sājīvāya yutto. **Sājīvo**ti pañhapucchanañceva pañhavissajjanañca. Sabbepi hi sabrahmacārino pañhaṃ upajīvanti, tenetaṃ pañhapucchanavissajjanaṃ samānājīvatāya sājīvoti vuttaṃ. **Kataṃ pañha**nti abhisaṅkhataṃ pañhaṃ.

7-10. Paṭhamaiddhipādasuttādivaṇṇanā

67-70. Sattame **ussoḷhī**ti adhimattavīriyaṃ. Aṭṭhame attano bodhimaṇḍe paṭividdhe āgamanaiddhipāde kathetvā upari attanova cha abhiññā kathesīti. Navamadasamesu vipassanā kathitā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Saññāvaggo dutiyo.

(8) 3. Yodhājīvavaggo

1. Paṭhamacetovimuttiphalasuttavaṇṇanā

71. Tatiyassa paṭhame **yato kho, bhikkhave**ti heṭṭhā vuttanayena vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattassa bhikkhuno idāni vaṇṇabhaṇanatthaṃ idaṃ āraddhaṃ. Tattha **yato kho**ti yadā kho. **Ukkhittapaligho**ti avijjāpalighaṃ ukkhipitvā apanetvā ṭhito. **Saṃkiṇṇaparikho**ti saṃsāraparikhaṃ saṃkiritvā vināsetvā ṭhito. **Abbūḷhesiko**ti taṇhāsaṅkhātaṃ esikāthambhaṃ abbuyha luñcitvā ṭhito. **Niraggaḷo**ti nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā ṭhito. **Pannaddhajo pannabhāro**ti mānaddhajañca khandhābhisaṅkhārakilesabhārañca pātetvā otāretvā ṭhito. **Visaṃyutto**ti vaṭṭena visaṃyutto. Sesaṃ pāḷinayeneva veditabbaṃ. Ettāvatā bhagavatā maggena kilese khepetvā nirodhasayanavaragatassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā viharato khīṇāsavassa kālo dassito.

Yathā hi dve nagarāni ekaṃ coranagaraṃ ekaṃ khemanagaraṃ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṃ bhaveyya – ‘‘yāvimaṃ coranagaraṃ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṃ bhayato na muccati, coranagaraṃ anagaraṃ karissāmī’’ti sannāhaṃ katvā khaggaṃ gahetvā coranagaraṃ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpite esikāthambhe khaggena chinditvā saddhiṃ dvārabāhāhi kavāṭaṃ bhinditvā palighaṃ ukkhipitvā pākāraṃ bhinditvā parikhaṃ vikiritvā nagarasobhatthāya ussite dhaje pātetvā nagaraṃ agginā jhāpetvā

khemanagaraṃ pavisitvā pāsādaṃ āruyha ñātigaṇaparivuto surasabhojanaṃ bhuñjeyya. Evaṃ coranagaraṃ viya sakkāyo, khemanagaraṃ viya nibbānaṃ, mahāyodho viya yogāvacaro. Tassevaṃ hoti – ''yāva sakkāyavaṭṭaṃ vaṭṭati, tāva dvattiṃsakammakāraṇāaṭṭhanavutirogapañcavīsatimahābhayehi parimuccanaṃ natthī''ti. So mahāyodho sannāhaṃ viya sīlasannāhaṃ katvā paññākhaggaṃ gahetvā khaggena esikāthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṃ luñcitvā, so yodho sadvārabāhakaṃ nagarakavāṭaṃ viya pañcorambhāgiyasaṃyojanaaggaḷaṃ ugghāṭetvā, so yodho palighaṃ viya avijjāpalighaṃ ukkhipitvā, so yodho pākāraṃ bhindanto parikhaṃ viya kammābhisaṅkhāraṃ bhindanto jātisaṃsāraparikhaṃ vikiritvā, so yodho nagaraṃ sobhatthāya ussāpitaddhaje viya mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaraṃ jhāpetvā, so yodho khemanagare uparipāsāde subhojanaṃ viya kilesaparinibbānanagaraṃ pavisitvā amataṃ nirodhārammaṇaṃ phalasamāpattisukhaṃ anubhavamāno kālaṃ vītināmeti.

2. Dutiyacetovimuttiphalasuttavaṇṇanā

72. Dutiye **aniccasaññā**ti khandhapañcakaṃ hutvā abhāvākārena aniccanti uppajjanakasaññā. **Anicce dukkhasaññā**ti yadaniccaṃ, taṃ paṭipīḷanākārena dukkhanti uppajjanakasaññā. **Dukkhe anattasaññā**ti yaṃ dukkhaṃ, taṃ avasavattanākārena anattāti uppajjanakasaññā. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Imesu pana dvīsupi suttesu vipassanāphalaṃ nāma kathitanti.

3. Paṭhamadhammavihārīsuttavaṇṇanā

73. Tatiye **divasaṃ atināmetī**ti divasaṃ atikkāmeti. **Riñcati paṭisallāna**nti ekībhāvaṃ vissajjeti. **Desetī**ti katheti pakāseti. **Dhammapaññattiyā**ti dhammassa paññāpanāya. **Dhammaṃ pariyāpuṇātī**ti navaṅgavasena catusaccadhammaṃ pariyāpuṇāti vaḷañjeti katheti. **Na riñcati paṭisallāna**nti ekībhāvaṃ na vissajjeti. **Anuyuñjati ajjhattaṃ cetosamatha**nti niyakajjhatte cittasamādhiṃ āsevati bhāveti, samathakammaṭṭhāne yuttappayutto hoti.

Hitesināti hitaṃ esantena. **Anukampakenā**ti anukampamānena. **Anukampaṃ upādāyā**ti anukampaṃ cittena pariggahetvā, paṭiccātipi vuttaṃ hoti. **Kataṃ vo taṃ mayā**ti taṃ mayā ime pañca puggale desentena tumhākaṃ kataṃ. Ettakameva hi anukampakassa satthu kiccaṃ yadidaṃ aviparītadhammadesanā, ito paraṃ pana paṭipatti nāma sāvakānaṃ kiccaṃ. Tenāha – **etāni bhikkhu rukkhamūlāni…pe… amhākaṃ anusāsanī**ti. Tattha ca **rukkhamūlānī**ti iminā rukkhamūlasenāsanaṃ dasseti. **Suññāgārānī**ti iminā janavivittaṭṭhānaṃ. Ubhayenāpi ca yogānurūpaṃ senāsanamācikkhati, dāyajjaṃ niyyāteti. **Jhāyathā**ti ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatiṃsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha, samathañca vipassanañca vaḍḍhethāti vuttaṃ hoti. **Mā pamādatthā**ti mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā**ti ye hi pubbe daharakāle ārogyakāle sattasappāyādisampattikāle satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikāravirahitā rattindivaṃ maṅkulabhattā hutvā seyyasukhamiddhasukhamanuyuttā pamajjanti, te pacchā jarākāle rogakāle maraṇakāle vipattikāle satthu parinibbānakāle ca taṃ pubbe pamādavihāraṃ anussarantā sappaṭisandhikālakiriyañca bhāriyaṃ sampassamānā vippaṭisārino honti. Tumhe pana tādisā mā ahuvatthāti etamatthaṃ dassento āha – ''mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā''ti. **Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī**ti ayaṃ amhākaṃ santikā ''jhāyatha mā pamādatthā''ti tumhākaṃ anusāsanī, ovādoti vuttaṃ hoti.

4. Dutiyadhammavihārīsuttavaṇṇanā

74. Catutthe **uttari cassa paññāya atthaṃ nappajānātī**ti tato pariyattito uttari tassa dhammassa sahavipassanāya maggapaññāya atthaṃ nappajānāti, cattāri saccāni na passati nappaṭivijjhatīti attho. Sesavāresupi eseva nayo. Evametesu dvīsupi suttesu bahussutabhikkhu vipassanākammiko sotāpanno sakadāgāmī anāgāmī khīṇāsavoti cha janā dhammavihārino nāmāti veditabbā.

5. Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā

75. Pañcame **yodhājīvā**ti yuddhūpajīvino. **Rajagga**nti hatthiassādīnaṃ pādappahārabhinnāya bhūmiyā uggataṃ rajakkhandhaṃ. **Na santhambhatī**ti santhambhitvā ṭhātuṃ na sakkoti. **Sahati rajagga**nti rajakkhandhaṃ disvāpi adhivāseti. **Dhajagga**nti hatthiassadīnaṃ piṭṭhesu vā rathesu vā ussāpitānaṃ dhajānaṃ aggaṃ. **Ussāraṇa**nti hatthiassarathānañceva balakāyassa ca uccāsaddamahāsaddaṃ. **Sampahāre**ti samāgate appamattakepi pahāre. **Haññatī**ti vihaññati vighātaṃ āpajjati. **Byāpajjatī**ti vipattiṃ āpajjati, pakatibhāvaṃ jahati. **Sahati sampahāra**nti dve tayo pahāre patvāpi sahati adhivāseti. **Tameva saṅgāmasīsa**nti taṃyeva jayakkhandhāvāraṭṭhānaṃ. **Ajjhāvasatī**ti sattāhamattaṃ abhibhavitvā āvasati. Kiṃ kāraṇā? Laddhapahārānaṃ pahārajagganatthañceva katakammānaṃ visesaṃ ñatvā ṭhānantaradānatthañca issariyasukhānubhavanatthañca.

Idāni yasmā satthu yodhājīvehi kiccaṃ natthi, imasmiṃ pana sāsane tathārūpe pañca puggale dassetuṃ idaṃ opammaṃ ābhataṃ. Tasmā te puggale dassento **evameva kho**tiādimāha. Tattha **saṃsīdatī**ti micchāvitakkasmiṃ saṃsīdati anuppavisati. **Na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretu**nti brahmacariyavāsaṃ anupacchijjamānaṃ gopetuṃ na sakkoti. **Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā**ti sikkhāya dubbalabhāvaṃ pakāsetvā. **Kimassa rajaggasmi**nti kiṃ tassa puggalassa rajaggaṃ nāmāti vadati. **Abhirūpā**ti abhirūpavatī. **Dassanīyā**ti dassanayoggā. **Pāsādikā**ti dassaneneva cittappasādāvahā. **Paramāyā**ti uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti sarīravaṇṇena ceva aṅgasaṇṭhānena ca. **Ūhasatī**ti avahasati. **Ullapatī**ti katheti. **Ujjhagghatī**ti pāṇiṃ paharitvā mahāhasitaṃ hasati. **Uppaṇḍetī**ti uppaṇḍanakathaṃ katheti. **Abhinisīdatī**ti abhibhavitvā santike vā ekāsane vā nisīdati. Dutiyapadepi eseva nayo. **Ajjhottharatī**ti avattharati. **Viniveṭhetvā vinimocetvā**ti gahitaṭṭhānato tassā hatthaṃ vinibbeṭhetvā ceva mocetvā ca. Sesamettha uttānatthamevāti. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **asicammaṃ gahetvā**ti asiñca cammañca gahetvā. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvā**ti dhanuñca sarakalāpañca sannayhitvā. **Viyūḷha**nti yuddhasannivesavesena ṭhitaṃ. **Saṅgāmaṃ otaratī**ti mahāyuddhaṃ otarati. **Ussahati vāyamatī**ti ussāhañca vāyāmañca karoti. **Hanantī**ti ghātenti. **Pariyāpādentī**ti pariyāpādayanti. **Upalikkhantī**ti vijjhanti. **Apanentī**ti sakasenaṃ gahetvā gacchanti. **Apanetvā ñātakānaṃ nentī**ti sakasenaṃ netvā tato ñātakānaṃ santikaṃ nenti. **Nīyamāno**ti attano gehaṃ vā sesañātisantikaṃ vā niyyamāno. **Upaṭṭhahanti paricarantī**ti pahārasodhanavaṇakappanādīni karontā jagganti gopayanti.

Arakkhiteneva kāyenāti arakkhitena kāyadvārena. **Arakkhitāya vācāyā**ti arakkhitena vacīdvārena. **Arakkhitena cittenā**ti arakkhitena manodvārena. **Anupaṭṭhitāya satiyā**ti satiṃ supaṭṭhitaṃ akatvā. **Asaṃvutehi indriyehī**ti manacchaṭṭhehi indriyehi apihitehi agopitehi. **Rāgo cittaṃ anuddhaṃsetī**ti rāgo uppajjamānova samathavipassanācittaṃ dhaṃseti, dūre khipati. **Rāgapariyuṭṭhitomhi, āvuso, rāgapareto**ti ahaṃ, āvuso, rāgena ratto, rāgena anugato.

Aṭṭhikaṅkalūpamātiādīsu **aṭṭhikaṅkalūpamā** appassādaṭṭhena. **Maṃsapesūpamā** bahusādhāraṇaṭṭhena. **Tiṇukkūpamā** anudahanaṭṭhena. **Aṅgārakāsūpamā** mahābhitāpaṭṭhena. **Supinakūpamā** ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena. **Yācitakūpamā** tāvakālikaṭṭhena. **Rukkhaphalūpamā** sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena. **Asisūnūpamā** adhikuṭṭanaṭṭhena. **Sattisūlūpamā** vinivijjhanaṭṭhena. **Sappasirūpamā** sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena. **Ussahissāmī**ti ussāhaṃ karissāmi. **Dhārayissāmī**ti samaṇabhāvaṃ dhārayissāmi. **Abhiramissāmī**ti abhiratiṃ uppādessāmi na ukkaṇṭhissāmi. Sesamettha uttānatthameva. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

7. Paṭhamaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

77. Sattame **āraññakenā**ti araññavāsinā. **Appattassā**ti asampattassa

jhānavipassanāmaggaphalappabhedassa visesassa pattiyā. Sesapadesupi eseva nayo. **So mamassa antarāyo**ti so mama jīvitantarāyo ca brahmacariyantarāyo ca, puthujjanakālakiriyaṃ karontassa saggantarāyo ca maggantarāyo ca bhaveyya. **Handā**ti vavassaggatthe nipāto. **Vīriyaṃ ārabhāmī**ti duvidhampi vīriyaṃ karomi. **Satthakā**ti satthaṃ viya sandhibandhanacchedakavātā. **Vāḷehī**ti kakkhaḷehi. **Māṇavehī**ti corehi. **Katakammehi vā akatakammehi vā**ti ettha corikaṃ katvā nikkhantā katakammā nāma, corikaṃ kātuṃ gacchantā akatakammā nāma. Tattha katakammā kammassa nipphannattā sattānaṃ galalohitaṃ gahetvā devatānaṃ baliṃ karonti, akatakammā ‘‘evaṃ no kammaṃ nipphajjissatī’’ti paṭhamataraṃ karonti. Idaṃ sandhāya **te maṃ jīvitā voropeyyu**nti vuttaṃ. **Vāḷā amanussā**ti kakkhaḷā duṭṭhā yakkhādayo amanussā.

8. Dutiyaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **purā maṃ so dhammo āgacchatī**ti yāva so dhammo maṃ na upagacchati, tāva ahaṃ puretarameva vīriyaṃ ārabhāmīti attho. **Khīrodakībhūtā**ti khīrodakaṃ viya bhūtā ekībhāvaṃ upagatā. **Piyacakkhūhī**ti mettacakkhūhi.

9. Tatiyaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

79. Navame **dhammasandosā vinayasandoso**ti dhammasandosena vinayasandoso hoti. Kathaṃ pana dhammasmiṃ dussante vinayo dussati nāma? Samathavipassanādhammesu gabbhaṃ aggaṇhantesu pañcavidho vinayo na hoti, evaṃ dhamme dussante vinayo dussati. Dussīlassa pana saṃvaravinayo nāma na hoti, tasmiṃ asati samathavipassanā gabbhaṃ na gaṇhāti. Evaṃ vinayasandosenapi dhammasandoso veditabbo. **Abhidhammakatha**nti sīlādiuttamadhammakathaṃ. **Vedallakatha**nti vedapaṭisaṃyuttaṃ ñāṇamissakakathaṃ. **Kaṇhadhammaṃ okkamamānā**ti randhagavesitāya upārambhapariyesanavasena kāḷakadhammaṃ okkamamānā. Apica duṭṭhacittena puggalaṃ ghaṭṭentāpi taṃ kaṇhadhammaṃ attano dahantāpi lābhasakkāratthaṃ kathentāpi kaṇhadhammaṃ okkamantiyeva.

Gambhīrāti pāḷigambhīrā. **Gambhīratthā**ti atthagambhīrā. **Lokuttarā**ti lokuttaradhammadīpakā. **Suññatāpaṭisaṃyuttā**ti khandhadhātuāyatanapaccayākārapaṭisaṃyuttā. **Na aññā cittaṃ upaṭṭhapessantī**ti jānanatthāya cittaṃ na ṭhapessanti. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabba**nti uggahetabbe ca vaḷañjetabbe ca. **Kavitā**ti silokādibandhanavasena kavīhi katā. **Kāveyyā**ti tasseva vevacanaṃ. **Bāhirakā**ti sāsanato bahiddhā ṭhitā. **Sāvakabhāsitā**ti bāhirasāvakehi bhāsitā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyattā ca uttānatthameva.

10. Catutthaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

80. Dasame **kalyāṇakāmā**ti sundarakāmā. **Rasaggānī**ti uttamarasāni. **Saṃsaṭṭhā viharissantī**ti pañcavidhena saṃsaggena saṃsaṭṭhā viharissanti. **Sannidhikāraparibhoga**nti sannidhikatassa paribhogaṃ. **Oḷārikampi nimitta**nti ettha pathaviṃ khaṇantopi khaṇāhīti āṇāpentopi pathaviyaṃ oḷārikaṃ nimittaṃ karoti nāma. Tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ chindantopi chindāti āṇāpentopi haritagge oḷārikaṃ nimittaṃ karoti nāma. Ājīvatthāya paṇṇanivāpaādīni gāhāpento phalāni ocinante vā ocināpentena vattabbameva natthi. Imesu catūsu suttesu satthārā sāsane vuddhiparihāni kathitāti.

Yodhājīvavaggo tatiyo.

(9) 4. Theravaggo

1. Rajanīyasuttavaṇṇanā

81. Catutthassa paṭhame **rajanīyesū**ti rāgassa paccayesu ārammaṇesu. Sesesupi eseva nayo.

2. Vītarāgasuttavaṇṇanā

82. Dutiye **makkhī**ti guṇamakkhako. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato.

3. Kuhakasuttavaṇṇanā

83. Tatiye **kuhako**ti tīhi kuhanavatthūhi samannāgato. **Lapako**ti lābhasannissitāya lapanāya samannāgato. **Nemittiko**ti nimittakiriyakārako. **Nippesiko**ti nippesanakatāya samannāgato. **Lābhena ca lābhaṃ nijigīsitā**ti lābhena lābhagavesako. Sukkapakkho vuttavipallāsavasena veditabbo. Catutthaṃ uttānameva.

5. Akkhamasuttavaṇṇanā

85. Pañcame **akkhamo hoti rūpāna**nti rūpārammaṇānaṃ anadhivāsako hoti, tadārammaṇehi rāgādīhi abhibhuyyati. Eseva nayo sabbattha.

6. Paṭisambhidāppattasuttavaṇṇanā

86. Chaṭṭhe **atthapaṭisambhidāppatto**ti pañcasu atthesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ patto. **Dhammapaṭisambhidāppatto**ti catubbidhe dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ patto. **Niruttipaṭisambhidāppatto**ti dhammaniruttīsu pabhedagataṃ ñāṇaṃ patto. **Paṭibhānapaṭisambhidāppatto**ti tesu tīsu ñāṇesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ patto. So pana tāni tīṇi ñāṇāneva jānāti, na tesaṃ kiccaṃ karoti. **Uccāvacānī**ti mahantakhuddakāni. **Kiṃkaraṇīyānī**ti iti kattabbāni.

7. Sīlavantasuttavaṇṇanā

87. Sattamaṃ uttānatthameva. Sīlaṃ panettha khīṇāsavasīlameva, bāhusaccampi khīṇāsavabāhusaccameva, vācāpi khīṇāsavassa kalyāṇavācāva, jhānānipi kiriyajjhānāneva kathitānīti veditabbāni.

8. Therasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame **thero**ti thirabhāvappatto. **Rattaññū**ti pabbajitadivasato paṭṭhāya atikkantānaṃ bahūnaṃ rattīnaṃ ñātā. **Ñāto**ti paññāto pākaṭo. **Yasassī**ti yasanissito. **Micchādiṭṭhiko**ti ayāthāvadiṭṭhiko. **Saddhammā vuṭṭhāpetvā**ti dasakusalakammapathadhammato vuṭṭhāpetvā. **Asaddhamme patiṭṭhāpetī**ti akusalakammapathesu patiṭṭhāpeti.

9. Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā

89. Navame **sekhassā**ti sikkhakassa sakaraṇīyassa. **Parihānāyā**ti upariguṇehi parihānatthāya. **Kammārāmatā**ti navakamme ramanakabhāvo. **Bhassārāmatā**ti ālāpasallāpe ramanakabhāvo. **Niddārāmatā**ti niddāyane ramanakabhāvo. **Saṅgaṇikārāmatā**ti gaṇasaṅgaṇikāya ramanakabhāvo. **Yathāvimuttaṃ cittaṃ na paccavekkhatī**ti yathā yaṃ cittaṃ vimuttaṃ, ye ca dosā pahīnā, guṇā ca paṭiladdhā, te paccavekkhitvā upariguṇapaṭilābhāya vāyāmaṃ na karotīti attho. Iti imasmiṃ sutte sattannaṃ sekhānaṃ upariguṇehi parihānikāraṇañca vuddhikāraṇañca kathitaṃ. Yañca nāma sekhassa parihānakāraṇaṃ, taṃ puthujjanassa paṭhamameva hotīti.

10. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā

90. Dasame **viyatto**ti byatto cheko. **Kiṃkaraṇīyesū**ti iti kattabbesu. **Cetosamatha**nti samādhikammaṭṭhānaṃ. **Ananulomikenā**ti sāsanassa ananucchavikena. **Atikālenā**ti atipātova. **Atidivā**ti divā vuccati majjhanhiko, taṃ atikkamitvā. **Ābhisallekhikā**ti ativiya kilesasallekhikā. **Cetovivaraṇasappāyā**ti cittavivaraṇasaṅkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā. **Appicchakathā**ti appicchā hothāti kathanakathā. **Santuṭṭhikathā**ti catūhi paccayehi santuṭṭhā hothāti kathanakathā. **Pavivekakathā**ti tīhi vivekehi vivittā hothāti kathanakathā. **Asaṃsaggakathā**ti pañcavidhena saṃsaggena asaṃsaṭṭhā hothāti kathanakathā. **Vīriyārambhakathā**ti duvidhaṃ vīriyaṃ ārabhathāti kathanakathā. **Sīlakathā**dīsu sīlaṃ ārabbha kathā sīlakathā. Samādhiṃ ārabbha, paññaṃ ārabbha, pañcavidhaṃ vimuttiṃ ārabbha, ekūnavīsatipaccavekkhaṇasaṅkhātaṃ vimuttiñāṇadassanaṃ ārabbha kathā vimuttiñāṇadassanakathā. **Na nikāmalābhī**tiādīsu na icchiticchitalābhī, dukkhalābhī na vipulalābhīti attho. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Theravaggo catuttho.

(10) 5. Kakudhavaggo

1-2. Sampadāsuttadvayavaṇṇanā

91-92. Pañcamassa paṭhame pañca sampadā missikā kathitā. Dutiye purimā catasso missikā, pañcamī lokikāva.

3. Byākaraṇasuttavaṇṇanā

93. Tatiye **aññābyākaraṇānī**ti arahattabyākaraṇāni. **Mandattā**ti mandabhāvena aññāṇena. **Momūhattā**ti atimūḷhabhāvena. **Aññaṃ byākarotī**ti arahattaṃ pattosmīti katheti. **Icchāpakato**ti icchāya abhibhūto. **Adhimānenā**ti adhigatamānena. **Sammadevā**ti hetunā nayena kāraṇeneva.

4-5. Phāsuvihārasuttādivaṇṇanā

94-95. Catutthe **phāsuvihārā**ti sukhavihārā. Pañcame **akuppa**nti arahattaṃ.

6. Sutadharasuttavaṇṇanā

96. Chaṭṭhe **appaṭṭho**ti appasamārambho. **Appakicco**ti appakaraṇīyo. **Subharo**ti sukhena bharitabbo suposo. **Susantoso**ti tīhi santosehi suṭṭhu santoso. **Jīvitaparikkhāresū**ti jīvitasambhāresu. **Appāhāro**ti mandāhāro. **Anodarikatta**nti na odarikabhāvaṃ amahagghasabhāvaṃ anuyutto. **Appamiddho**ti na bahuniddo. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāni.

9. Sīhasuttavaṇṇanā

99. Navame **sakkaccaññeva deti no asakkacca**nti anavaññāya avirajjhitvāva deti, no avaññāya virajjhitvā. **Mā me yoggapatho nassā**ti mayā katayoggapatho mayhaṃ mā nassatu, ‘‘eko sīho uṭṭhāya biḷāraṃ paharanto virajjhitvā paharī’’ti evaṃ vattāro mā hontūti attho. **Annabhāranesādāna**nti ettha annaṃ vuccati yavabhattaṃ, taṃ bhāro etesanti annabhārā. Yācakānaṃ etaṃ nāmaṃ. Nesādā vuccanti sākuṇikā. Iti sabbapacchimāya koṭiyā etesaṃ yācakanesādānampi sakkaccameva deseti.

10. Kakudhatherasuttavaṇṇanā

100. Dasame **attabhāvapaṭilābho**ti sarīrapaṭilābho. **Dve vā tīṇi vā māgadhakāni gāmakkhettānī**ti ettha māgadhikaṃ gāmakkhettaṃ atthi khuddakaṃ, atthi majjhimaṃ, atthi mahantaṃ.

Khuddakaṃ gāmakkhettaṃ ito cattālīsaṃ usabhāni, ito cattālīsanti gāvutaṃ hoti, majjhimaṃ ito gāvutaṃ, ito gāvutanti aḍḍhayojanaṃ hoti, mahantaṃ ito diyaḍḍhagāvutaṃ, ito diyaḍḍhagāvutanti tigāvutaṃ hoti. Tesu khuddakena gāmakkhettena tīṇi, khuddakena ca majjhimena ca dve gāmakkhettāni tassa attabhāvo. Tigāvutañhissa sarīraṃ. **Pariharissāmī**ti paṭijaggissāmi gopayissāmi. **Rakkhasseta**nti rakkhassu etaṃ. **Moghapuriso**ti tucchapuriso. **Nāssassā**ti na etassa bhaveyya. **Samudācareyyāmā**ti katheyyāma. **Sammannatī**ti sammānaṃ karoti. **Yaṃ tumo karissati tumova tena paññāyissatī**ti yaṃ esa karissati, esova tena kammena pākaṭo bhavissati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Kakudhavaggo pañcamo.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Phāsuvihāravaggo

1. Sārajjasuttavaṇṇanā

101. Tatiyassa paṭhame **vesārajjakaraṇā**ti visāradabhāvāvahā. **Sārajjaṃ hotī**ti domanassaṃ hoti.

2. Ussaṅkitasuttavaṇṇanā

102. Dutiye **ussaṅkitaparisaṅkito**ti ussaṅkito ca parisaṅkito ca. **Api akuppadhammopī**ti api akuppadhammo khīṇāsavo samānopi parehi pāpabhikkhūhi ussaṅkitaparisaṅkito hotīti attho. **Vesiyāgocaro**tiādīsu vesiyā vuccanti rūpūpajīviniyo, tā gocaro assāti vesiyāgocaro, tāsaṃ gehaṃ abhiṇhagamanoti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha pana **vidhavā**ti matapatikā. **Thullakumārikā**ti mahallikakumārikāyo.

3. Mahācorasuttavaṇṇanā

103. Tatiye **ito bhogena paṭisantharissāmī**ti ito mama sāpateyyato bhogaṃ gahetvā tena paṭisanthāraṃ karissāmi, tassa ca mama ca antaraṃ pidahissāmīti attho. **Gahaṇānī**ti parasantakānaṃ bhaṇḍānaṃ gahaṇāni. **Guyhamantā**ti guhitabbamantā. **Antaggāhikāyā**ti sassataṃ vā ucchedaṃ vā gahetvā ṭhitāya. Sesamettha uttānatthameva. Catutthe sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

5. Phāsuvihārasuttavaṇṇanā

105. Pañcame **mettaṃ kāyakamma**nti mettacittena pavattitaṃ kāyakammaṃ. **Āvi ceva raho cā**ti sammukhe ceva parammukhe ca. Itaresupi eseva nayo. **Yāni tāni sīlānī**tiādi catupārisuddhisīlavasena vuttaṃ. **Samādhisaṃvattanikānī**ti maggasamādhiphalasamādhinibbattakāni. **Sīlasāmaññagato**ti samānasīlataṃ gato, ekasadisasīlo hutvāti attho. **Takkarassā**ti yo naṃ karoti, tassa. Iti imasmiṃ sutte sīlaṃ missakaṃ kathitaṃ, diṭṭhi vipassanāsammādiṭṭhīti.

6. Ānandasuttavaṇṇanā

106. Chaṭṭhe **no ca paraṃ adhisīle sampavattā hotī**ti paraṃ sīlabhāvena na garahati na upavadati. **Attānupekkhī**ti attanova katākataṃ jānanavasena attānaṃ anupekkhitā. **No parānupekkhī**ti parassa katākatesu abyāvaṭo. **Apaññāto**ti apākaṭo appapuñño. **Apaññātakenā**ti apaññātabhāvena apākaṭatāya mandapuññatāya. **No paritassatī**ti paritāsaṃ nāpajjati. Iti imasmiṃ sutte khīṇāsavova kathito.

7-8. Sīlasuttādivaṇṇanā

107-108. Sattame sīlasamādhipaññā missikā kathitā, vimutti arahattaphalaṃ, vimuttiñāṇadassanaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ lokiyameva. Aṭṭhamepi eseva nayo. Paccavekkhaṇañāṇaṃ panettha asekhassa pavattattā asekhanti vuttaṃ.

9-10. Cātuddisasuttādivaṇṇanā

109-110. Navame **cātuddiso**ti catūsu disāsu appaṭihatacāro. Imasmimpi sutte khīṇāsavova kathito. Dasame **alan**ti yutto. Idhāpi khīṇāsavova kathito.

Phāsuvihāravaggo paṭhamo.

(12) 2. Andhakavindavaggo

1. Kulūpakasuttavaṇṇanā

111. Dutiyassa paṭhame **asanthavavissāsī**ti attanā saddhiṃ santhavaṃ akarontesu vissāsaṃ anāpajjantesuyeva vissāsaṃ karoti. **Anissaravikappī**ti anissarova samāno ‘‘imaṃ detha, imaṃ gaṇhathā’’ti issaro viya vikappeti. **Vissaṭṭhupasevī**ti vissaṭṭhāni bhinnakulāni ghaṭanatthāya upasevati. **Upakaṇṇakajappī**ti kaṇṇamūle mantaṃ gaṇhāti. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo.

2. Pacchāsamaṇasuttavaṇṇanā

112. Dutiye **pattapariyāpannaṃ na gaṇhātī**ti upajjhāye nivattitvā ṭhite attano tucchapattaṃ datvā tassa pattaṃ na gaṇhāti, tato vā dīyamānaṃ na gaṇhāti. **Na nivāretī**ti idaṃ vacanaṃ āpattivītikkamavacanaṃ nāmāti na jānāti. Ñatvā vāpi, ‘‘bhante, evarūpaṃ nāma vattuṃ na vaṭṭatī’’ti na nivāreti. **Kathaṃ opātetī**ti tassa kathaṃ bhinditvā attano kathaṃ paveseti. **Jaḷo**ti jaḍo. **Eḷamūgo**ti paggharitakheḷamukho. Tatiyaṃ uttānameva.

4. Andhakavindasuttavaṇṇanā

114. Catutthe **sīlavā hothā**ti sīlavantā hotha. **Ārakkhasatino**ti dvārarakkhikāya satiyā samannāgatā. **Nipakkasatino**ti dvārarakkhanakeneva ñāṇena samannāgatassatino. **Satārakkhena cetasā samannāgatā**ti satārakkhena cittena samannāgatā. **Appabhassā**ti appakathā. **Sammādiṭṭhikā**ti kammassakatajjhāna-vipassanāmagga-phalavasena pañcavidhāya sammādiṭṭhiyā samannāgatā. Apica paccavekkhaṇañāṇampi sammādiṭṭhiyevāti veditabbā.

5. Maccharinīsuttavaṇṇanā

115. Pañcame **āvāsamaccharinī**ti āvāsaṃ maccharāyati, tattha aññesaṃ vāsaṃ na sahati. **Kulamaccharinī**ti upaṭṭhākakulaṃ maccharāyati, aññesaṃ tattha upasaṅkamanaṃ na sahati. **Lābhamaccharinī**ti lābhaṃ maccharāyati, aññesaṃ taṃ uppajjantaṃ na sahati. **Vaṇṇamaccharinī**ti guṇaṃ maccharāyati, aññesaṃ guṇakathaṃ na sahati. **Dhammamaccharinī**ti pariyattidhammaṃ maccharāyati, aññesaṃ dātuṃ na icchati.

6-7. Vaṇṇanāsuttādivaṇṇanā

116-117. Chaṭṭhe **saddhādeyyaṃ vinipātetī**ti parehi saddhāya dinnapiṇḍapātato aggaṃ aggahetvā parassa deti. Sattame **issukinī**ti issāya samannāgatā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Andhakavindavaggo dutiyo.

(13) 3. Gilānavaggo

4. Dutiyaupaṭṭhākasuttavaṇṇanā

124. Tatiyassa catutthe **nappaṭibalo**ti kāyabalena ca ñāṇabalena ca asamannāgato. **Āmisantaro**ti āmisahetuko cīvarādīni paccāsīsamāno.

5-6. Anāyussāsuttadvayavaṇṇanā

125-126. Pañcame **anāyussā**ti āyupacchedanā, na āyuvaḍḍhanā. Chaṭṭhepi eseva nayo.

7. Vapakāsasuttavaṇṇanā

127. Sattame **nālaṃ saṅghamhā vapakāsitu**nti saṅghato nikkhamitvā ekako vasituṃ na yutto. Kāmañcesa saṅghamajjhepi vasituṃ ayuttova asaṅghasobhanatāya, ovādānusāsanippaṭibaddhattā pana nippariyāyeneva saṅghamhā vapakāsituṃ na yutto. **Alaṃ saṅghamhā vapakāsitu**nti cātuddisattā saṅghamhā nikkhamma ekako vasituṃ yutto, saṅghasobhanatāya pana saṅghepi vasituṃ yuttoyeva. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva.

9. Parikuppasuttavaṇṇanā

129. Navame **āpāyikā**ti apāyagāmino. **Nerayikā**ti nirayagāmino. **Parikuppā**ti parikuppanasabhāvā purāṇavaṇasadisā. **Atekicchā**ti akattabbaparikammā. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Gilānavaggo tatiyo.

(14) 4. Rājavaggo

1. Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame **dhammenā**ti dasakusaladhammena. **Cakka**nti āṇācakkaṃ. **Atthaññū**ti rajjatthaṃ jānāti. **Dhammaññū**ti paveṇidhammaṃ jānāti. **Mattaññū**ti daṇḍe vā balamhi vā pamāṇaṃ jānāti. **Kālaññū**ti rajjasukhānubhavanakālaṃ, vinicchayakaraṇakālaṃ, janapadacārikākālañca jānāti. **Parisaññū**ti ayaṃ parisā khattiyaparisā, ayaṃ brāhmaṇavessasuddasamaṇaparisāti jānāti.

Tathāgatavāre **atthaññū**ti pañca atthe jānāti. **Dhammaññū**ti cattāro dhamme jānāti. **Mattaññū**ti catūsu paccayesu paṭiggahaṇaparibhogamattaṃ jānāti. **Kālaññū**ti ayaṃ kālo paṭisallīnassa, ayaṃ samāpattiyā, ayaṃ dhammadesanāya, ayaṃ janapadacārikāyāti evaṃ kālaṃ jānāti. **Parisaññū**ti ayaṃ parisā khattiyaparisā…pe… ayaṃ samaṇaparisāti jānāti. **Anuttara**nti navahi lokuttaradhammehi anuttaraṃ. **Dhammacakka**nti seṭṭhacakkaṃ.

2. Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

132. Dutiye **pitarā pavattitaṃ cakka**nti cakkavattimhi pabbajite vā kālakate vā cakkaratanaṃ sattāhamattaṃ ṭhatvā antaradhāyati, kathamesa taṃ anuppavatteti nāma? Pitu paveṇiyaṃ ṭhatvā cakkavattivattaṃ pūretvā cakkavattirajjaṃ kārentopi pitarā pavattitameva anuppavatteti nāma.

3. Dhammarājāsuttavaṇṇanā

133. Tatiyaṃ tikanipāte vuttanayameva. Sevitabbāsevitabbe panettha pacchimapadadvayameva viseso. Tattha sammāājīvo sevitabbo, micchāājīvo na sevitabbo. Sappāyo gāmanigamo sevitabbo, asappāyo na sevitabbo.

4. Yassaṃdisaṃsuttavaṇṇanā

134. Catutthe **ubhato**ti dvīhipi pakkhehi. **Mātito ca pitito cā**ti yassa hi mātā khattiyā, mātumātā khattiyā, tassāpi mātā khattiyā. Pitā khattiyo, pitupitā khattiyo, tassapi pitā khattiyo. So ubhato sujāto mātito ca pitito ca. **Saṃsuddhagahaṇiko**ti saṃsuddhāya mātukucchiyā samannāgato. ‘‘Samavepākiniyā gahaṇiyā’’ti ettha pana kammajatejodhātu gahaṇīti vuccati. **Yāva sattamā pitāmahayugā**ti ettha pitupitā pitāmaho, pitāmahassa yugaṃ pitāmahayugaṃ. Yuganti āyuppamāṇaṃ vuccati. Abhilāpamattameva cetaṃ, atthato pana pitāmahoyeva pitāmahayugaṃ. Tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā. Evaṃ yāva sattamo puriso, tāva saṃsuddhagahaṇiko, atha vā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenāti dasseti. **Akkhitto**ti ‘‘apanetha etaṃ, kiṃ iminā’’ti evaṃ akkhitto anavakkhitto. **Anupakkuṭṭho**ti na upakkuṭṭho na akkosaṃ vā nindaṃ vā pattapubbo. Kena kāraṇenāti? **Jātivādena,** ‘‘itipi hīnajātiko eso’’ti evarūpena vacanenāti attho.

Aḍḍhotiādīsu yo koci attano santakena vibhavena aḍḍho hoti. Idha pana na kevalaṃ aḍḍhoyeva, **mahaddhano** mahatā aparimāṇasaṅkhena dhanena samannāgatoti attho. Pañcakāmaguṇavasena mahantā uḷārā bhogā assāti **mahābhogo. Paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro**ti koso vuccati bhaṇḍāgāraṃ, nidahitvā ṭhapitena dhanena paripuṇṇakoso, dhaññena ca paripuṇṇakoṭṭhāgāroti attho. Atha vā catubbidho koso hatthī assā rathā raṭṭhanti, tividhaṃ koṭṭhāgāraṃ dhanakoṭṭhāgāraṃ dhaññakoṭṭhāgāraṃ vatthakoṭṭhāgāranti. Taṃ sabbampi paripuṇṇamassāti paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro. **Assavāyā**ti kassaci bahumpi dhanaṃ dentassa senā na suṇāti, sā anassavā nāma hoti. Kassaci adentassāpi suṇātiyeva, ayaṃ assavā nāma. **Ovādapaṭikarāyā**ti ‘‘idaṃ vo kattabba, idaṃ na kattabba’’nti dinnaovādakarāya. **Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti paññāveyyattiyena yutto. **Medhāvī**ti ṭhānuppattikapaññāya samannāgato. **Paṭibalo**ti samattho. **Atthe cintetu**nti vaḍḍhiatthe cintetuṃ. So hi paccuppannaatthavaseneva ‘‘atītepi evaṃ ahesuṃ, anāgatepi evaṃ bhavissantī’’ti cinteti. **Vijitāvīna**nti vijitavijayānaṃ, mahantena vā vijayena samannāgatānaṃ. **Vimuttacittāna**nti pañcahi vimuttīhi vimuttamānasānaṃ.

5-6. Patthanāsuttadvayavaṇṇanā

135-136. Pañcame **negamajānapadassā**ti nigamavāsino ca raṭṭhavāsino ca janassa. **Hatthismi**ntiādīhi hatthiassarathatharudhanulekhamuddāgaṇanādīni soḷasa mahāsippāni dassitāni. **Anavayo**ti samattho paripuṇṇo. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Chaṭṭhe **oparajja**nti uparājabhāvaṃ.

7. Appaṃsupatisuttavaṇṇanā

137. Sattame **purisādhippāyā**ti assaddhammavasena purise uppannādhippāyā purisajjhāsayā. **Ādānādhippāyo**ti idāni gahetuṃ sakkhissāmi, idāni sakkhissāmīti evaṃ gahaṇādhippāyo. **Visaṃyogādhippāyo**ti idāni nibbānaṃ pāpuṇissāmi, idāni pāpuṇissāmīti evaṃ nibbānajjhāsayo.

8. Bhattādakasuttavaṇṇanā

138. Aṭṭhame **bhattādako**ti bhattakkhādako, bahubhattabhuñjoti attho. **Okāsapharaṇo**ti okāsaṃ pharitvā aññesaṃ sambādhaṃ katvā ṭhānena okāsapharaṇo. Tattha tattha laṇḍaṃ sāreti pātetīti

laṇḍasāraṇo. Ettakā hatthīti gaṇanakāle salākaṃ gaṇhātīti **salākaggāhī**. Nisīdanasayanavasena mañcapīṭhaṃ maddatīti **mañcapīṭhamaddano**. Bhikkhugaṇanakāle salākaṃ gaṇhātīti **salākaggāhī**.

9. Akkhamasuttavaṇṇanā

139. Navame **hatthikāya**nti hatthighaṭaṃ. Sesesupi eseva nayo. Saṅgāme avacarantīti **saṅgāmāvacarā. Ekissā vā tiṇodakadattiyā vimānito**ti ekadivasaṃ ekena tiṇodakadānena vimānito, ekadivasamattaṃ aladdhatiṇodakoti attho. Ito parampi eseva nayo. **Na sakkoti cittaṃ samādahitu**nti ārammaṇe cittaṃ sammā ṭhapetuṃ na sakkoti. Sesamettha uttānameva. Imasmiṃ pana sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti veditabbaṃ.

10. Sotasuttavaṇṇanā

140. Dasame **duruttāna**nti na suṭṭhu vuttānaṃ dosavasena pavattitānaṃ pharusavacanānaṃ. **Durāgatāna**nti dukkhuppādanākārena sotadvāraṃ āgatānaṃ. **Vacanapathāna**nti vacanānaṃ. **Dukkhāna**nti dukkhamānaṃ. **Tibbāna**nti bahalānaṃ tāpanasabhāvānaṃ vā. **Kharāna**nti pharusānaṃ. **Kaṭukāna**nti tikhiṇānaṃ. **Asātāna**nti amadhurānaṃ. **Amanāpāna**nti manaṃ appāyituṃ vaḍḍhetuṃ asamatthānaṃ. **Pāṇaharāna**nti jīvitaharānaṃ. **Yā sā disā**ti sabbasaṅkhārasamathādivasena dissati apadissatīti nibbānaṃ disāti veditabbaṃ. Yasmā pana taṃ āgamma sabbe saṅkhārā samathaṃ gacchanti, tasmā **sabbasaṅkhārasamatho**ti vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Imasmiṃ pana sutte sīlasamādhipaññā missikā kathitāti.

Rājavaggo catuttho.

(15) 5. Tikaṇḍakīvaggo

1. Avajānātisuttavaṇṇanā

141. Pañcamassa paṭhame **saṃvāsenā**ti ekatovāsena. **Ādeyyamukho**ti ādiyanamukho, gahaṇamukhoti attho. **Tamenaṃ datvā avajānātī**ti ‘‘ayaṃ dinnaṃ paṭiggahetumeva jānātī’’ti evaṃ avamaññati. **Tamenaṃ saṃvāsena avajānātī**ti appamattake kismiñcideva kujjhitvā ‘‘jānāmahaṃ tayā katakammaṃ, ettakaṃ addhānaṃ ahaṃ kiṃ karonto vasiṃ, nanu tuyhameva katākataṃ vīmaṃsanto’’tiādīni vattā hoti. Atha itaro ‘‘addhā koci mayhaṃ doso bhavissatī’’ti kiñci paṭippharituṃ na sakkoti. **Taṃ khippaññeva adhimuccitā hotī**ti taṃ vaṇṇaṃ vā avaṇṇaṃ vā sīghameva saddahati. Saddahanaṭṭhena hi ādānena esa ādiyanamukhoti vutto. **Ādheyyamukho**ti pāḷiyā pana ṭhapitamukhoti attho. Magge khaṭaāvāṭo viya āgatāgataṃ udakaṃ vaṇṇaṃ vā avaṇṇaṃ vā saddahanavasena sampaṭicchituṃ ṭhapitamukhoti vuttaṃ hoti.

Ittarasaddhoti parittakasaddho. **Kusalākusale dhamme na jānātī**tiādīsu kusale dhamme ‘‘ime kusalā’’ti na jānāti, akusale dhamme ‘‘ime akusalā’’ti na jānāti. Tathā sāvajje sadosadhamme ‘‘ime sāvajjā’’ti, anavajje ca niddosadhamme ‘‘ime anavajjā’’ti, hīne hīnāti, paṇīte paṇītāti. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge**ti ‘‘ime kaṇhā sukke paṭibāhetvā ṭhitattā sappaṭibhāgā nāma, ime ca sukkā kaṇhe paṭibāhitvā ṭhitattā sappaṭibhāgā’’ti na jānāti.

2. Ārabhatisuttavaṇṇanā

142. Dutiye **ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī**ti āpattivītikkamanavasena ārabhati ceva, tappaccayā ca vippaṭisārī hoti. **Cetovimuttiṃ paññāvimutti**nti arahattasamādhiñceva arahattaphalañāṇañca. **Nappajānātī**ti anadhigatattā na jānāti. **Ārabhati na vippaṭisārī hotī**ti āpattiṃ āpajjati, vuṭṭhitattā pana na vippaṭisārī hoti. **Nārabhati vippaṭisārī hotī**ti sakiṃ āpattiṃ āpajjitvā tato vuṭṭhāya pacchā kiñcāpi

nāpajjati, vippaṭisāraṃ pana vinodetuṃ na sakkoti. **Nārabhati na vippaṭisārī hotī**ti na ceva āpattiṃ āpajjati, na ca vippaṭisārī hoti. **Tañca cetovimuttiṃ…pe… nirujjhantī**ti arahattaṃ pana appatto hoti. Pañcamanayena khīṇāsavo kathito.

Ārambhajāti āpattivītikkamasambhavā. **Vippaṭisārajā**ti vippaṭisārato jātā. **Pavaḍḍhantī**ti punappunaṃ uppajjanena vaḍḍhanti. **Ārambhaje āsave pahāyā**ti vītikkamasambhave āsave āpattidesanāya vā āpattivuṭṭhānena vā pajahitvā. **Paṭivinodetvā**ti suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena nīharitvā. **Cittaṃ paññañca bhāvetū**ti vipassanācittañca taṃsampayuttaṃ paññañca bhāvetu. Sesaṃ iminā upāyeneva veditabbanti.

3. Sārandadasuttavaṇṇanā

143. Tatiye **kāmādhimuttāna**nti vatthukāmakilesakāmesu adhimuttānaṃ. **Dhammānudhammappaṭipanno**ti navalokuttaradhammatthāya sahasīlakaṃ pubbabhāgappaṭipadaṃ paṭipanno paṭipattipūrako puggalo dullabho lokasmiṃ.

4. Tikaṇḍakīsuttavaṇṇanā

144. Catutthe **appaṭikūle**ti appaṭikūlārammaṇe. **Paṭikūlasaññī**ti paṭikūlanti evaṃsaññī. Esa nayo sabbattha. Kathaṃ panāyaṃ evaṃ viharatīti? Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ pana asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati. Evaṃ tāva appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati. Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati. Evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Ubhayasmiṃ pana purimanayassa ca pacchimanayassa ca vasena tatiyacatutthavārā vuttā, chaḷaṅgupekkhāvasena pañcamo. Chaḷaṅgupekkhā cesā khīṇāsavassa upekkhāsadisā, na pana khīṇāsavupekkhā. Tattha **upekkhako vihareyyā**ti majjhattabhāve ṭhito vihareyya. **Kvacanī**ti kismiñci ārammaṇe. **Katthacī**ti kismiñci padese. **Kiñcana**ti koci appamattakopi. Iti imasmiṃ sutte pañcasu ṭhānesu vipassanāva kathitā. Taṃ āraddhavipassako bhikkhu kātuṃ sakkoti, ñāṇavā paññuttaro bahussutasamaṇopi kātuṃ sakkoti. Sotāpannasakadāgāmianāgāmino kātuṃ sakkontiyeva, khīṇāsave vattabbameva natthīti. Pañcamaṃ uttānameva.

6. Mittasuttavaṇṇanā

146. Chaṭṭhe **kammantaṃ kāretī**ti khettādikammantaṃ kāreti. **Adhikaraṇaṃ ādiyatī**ti cattāri adhikaraṇāni ādiyati. **Pāmokkhesu bhikkhūsū**ti disāpāmokkhesu bhikkhūsu. **Paṭiviruddho hotī**ti paccanīkaggāhitāya viruddho hoti. **Anavatthacārika**nti anavatthānacārikaṃ.

7. Asappurisadānasuttavaṇṇanā

147. Sattame **asakkaccaṃ detī**ti na sakkaritvā suciṃ katvā deti. **Acittīkatvā detī**ti acittīkārena agāravavasena deti. **Apaviddhaṃ detī**ti na nirantaraṃ deti, atha vā chaḍḍetukāmo viya deti. **Anāgamanadiṭṭhiko detī**ti katassa nāma phalaṃ āgamissatīti na evaṃ āgamanadiṭṭhiṃ na uppādetvā deti.

Sukkapakkhe **cittīkatvā detī**ti deyyadhamme ca dakkhiṇeyyesu ca cittīkāraṃ upaṭṭhapetvā deti. Tattha deyyadhammaṃ paṇītaṃ ojavantaṃ katvā dento deyyadhamme cittīkāraṃ upaṭṭhapeti nāma. Puggalaṃ vicinitvā dento dakkhiṇeyyesu cittīkāraṃ upaṭṭhapeti nāma. **Sahatthā detī**ti āṇattiyā parahatthena adatvā ‘‘anamatagge saṃsāre vicarantena me hatthapādānaṃ aladdhakālassa pamāṇaṃ nāma natthi, vaṭṭamokkhaṃ bhavanissaraṇaṃ karissāmī’’ti sahattheneva deti. **Āgamanadiṭṭhiko**ti ‘‘anāgatabhavassa paccayo bhavissatī’’ti kammañca vipākañca saddahitvā detīti.

8. Sappurisadānasuttavaṇṇanā

148. Aṭṭhame **saddhāyā**ti dānañca dānaphalañca saddahitvā. **Kālenā**ti yuttappattakālena. **Anaggahitacitto**ti aggahitacitto muttacāgo hutvā. **Anupahaccā**ti anupaghātetvā guṇe amakkhetvā. **Kālāgatā cassa atthā pacurā hontī**ti atthā āgacchamānā vayovuḍḍhakāle anāgantvā yuttappattakāle paṭhamavayasmiṃyeva āgacchanti ceva bahū ca honti.

9. Paṭhamasamayavimuttasuttavaṇṇanā

149. Navame **samayavimuttassā**ti appitappitakkhaṇeyeva vikkhambhitehi kilesehi vimuttattā samayavimuttisaṅkhātāya lokiyavimuttiyā vimuttacittassa. Dasamaṃ uttānatthameva.

Tikaṇḍakīvaggo pañcamo.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

(16) 1. Saddhammavaggo

1. Paṭhamasammattaniyāmasuttavaṇṇanā

151. Catutthassa paṭhame **abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu sammattabhūtaṃ magganiyāmaṃ okkamituṃ abhabbo abhājanaṃ. **Kathaṃ paribhotī**tiādīsu ‘‘kiṃ kathā nāma esā’’ti vadanto **kathaṃ paribhoti** nāma. ‘‘Kiṃ nāmesa katheti, kiṃ ayaṃ jānātī’’ti vadanto **kathikaṃ paribhoti** nāma. ‘‘Mayaṃ kiṃ jānāma, kuto amhākaṃ etaṃ sotuṃ bala’’nti vadanto **attānaṃ paribhoti** nāma. Vipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

2. Dutiyasammattaniyāmasuttavaṇṇanā

152. Dutiye **anaññāte aññātamānī**ti aviññātasmiṃyeva ‘‘viññātamidaṃ mayā’’ti evaṃmānī.

3. Tatiyasammattaniyāmasuttavaṇṇanā

153. Tatiye **makkhī dhammaṃ suṇātī**ti makkhī hutvā guṇamakkhanacittena dhammaṃ suṇāti. **Upārambhacitto**ti niggahāropanacitto. **Randhagavesī**ti guṇarandhaṃ guṇacchiddaṃ gavesanto.

4. Paṭhamasaddhammasammosasuttavaṇṇanā

154. Catutthe **na sakkaccaṃ dhammaṃ suṇantī**ti ohitasotā sukatakārino hutvā na suṇanti. **Na pariyāpuṇantī**ti yathāsutaṃ dhammaṃ vaḷañjantāpi sakkaccaṃ na vaḷañjenti. Pañcamaṃ uttānameva.

6. Tatiyasaddhammasammosasuttavaṇṇanā

156. Chaṭṭhe **appaṭisaraṇo**ti appatiṭṭho. Ācariyā hi suttantassa paṭisaraṇaṃ nāma, tesaṃ abhāvā appaṭisaraṇo hoti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

7. Dukkathāsuttavaṇṇanā

157. Sattame **puggalaṃ upanidhāyā**ti taṃ taṃ puggalaṃ upanikkhipitvā, sakkhiṃ katvāti attho. **Kacchamānāyā**ti kathiyamānāya. Sesamettha aṭṭhamañca uttānatthamevāti.

9. Udāyīsuttavaṇṇanā

159. Navame **anupubbiṃ kathaṃ kathessāmī**ti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ sagganti evaṃ desanānupubbiṃ kathaṃ vā, yaṃ yaṃ suttapadaṃ vā gāthāpadaṃ vā nikkhittaṃ hoti, tassa tassa anurūpakathaṃ kathessāmīti cittaṃ upaṭṭhapetvā paresaṃ dhammo desetabbo. **Pariyāyadassāvī**ti tassa tassa atthassa taṃ taṃ kāraṇaṃ dassento. Kāraṇañhi idha pariyāyoti vuttaṃ. **Anuddayataṃ paṭiccā**ti ‘‘mahāsambādhappatte satte sambādhato mocessāmī’’ti anukampaṃ āgamma. **Na āmisantaro**ti na āmisahetuko, attano catupaccayalābhaṃ anāsīsantoti attho. **Attānañca parañca anupahaccā**ti attukkaṃsanaparavambhanādivasena attānañca parañca guṇupaghātena anupahantvā.

10. Duppaṭivinodayasuttavaṇṇanā

160. Dasame **duppaṭivinodayā**ti yāni hassādīni kiccāni nipphādetuṃ ṭhānāni uppannāni honti, tesu matthakaṃ asampattesu antarāyeva dunnīhārā duvikkhambhayā honti. **Paṭibhāna**nti kathetukāmatā vuccati. Imāni pañca duppaṭivinodayāni, na suppaṭivinodayāni. Upāyena pana kāraṇena anurūpāhi paccavekkhaṇaanusāsanādīhi sakkā paṭivinodetunti.

Saddhammavaggo paṭhamo.

(17) 2. Āghātavaggo

1. Paṭhamaāghātapaṭivinayasuttavaṇṇanā

161. Dutiyassa paṭhame āghātaṃ paṭivinenti vūpasamentīti **āghātapaṭivinayā. Yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo**ti yattha ārammaṇe bhikkhuno āghāto uppanno hoti, tattha so sabbo imehi pañcahi paṭivinodetabboti attho. **Mettā tasmiṃ puggale bhāvetabbā**ti tikacatukkajjhānavasena mettā bhāvetabbā. **Karuṇāya**pi eseva nayo. **Upekkhā** pana catukkapañcakajjhānavasena bhāvetabbā. Yasmā pana yaṃ puggalaṃ passato cittaṃ na nibbāti, tasmiṃ muditā na saṇṭhahati, tasmā sā na vuttā. **Asatiamanasikāro**ti yathā so puggalo na upaṭṭhāti, kuṭṭādīhi antarito viya hoti, evaṃ tasmiṃ asatiamanasikāro āpajjitabbo. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

2. Dutiyaāghātapaṭivinayasuttavaṇṇanā

162. Dutiye āghāto etesu paṭivinetabboti **āghātapaṭivinayā**. Āghāto etehi paṭivinetabbotipi **āghātapaṭivinayā**. Paṭivinayoti hi paṭivinayavatthūnampi paṭivinayakāraṇānampi etaṃ adhivacanaṃ, tadubhayampi idha vaṭṭati. Pañca hi puggalā paṭivinayavatthū honti pañcahi upamāhi pañca paṭipattiyo paṭivinayakāraṇāni. **Labhati ca kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasāda**nti kāle kāle samathavipassanācittassa uppannokāsasaṅkhātaṃ vivarañceva saddhāsampannabhāvasaṅkhātaṃ pasādañca labhati.

Rathiyāyāti antaravīthiyaṃ. **Nantaka**nti pilotikakhaṇḍaṃ. **Niggahetvā**ti akkamitvā. **Yo tattha sāro**ti yaṃ tattha thiraṭṭhānaṃ. **Taṃ paripātetvā**ti taṃ luñcitvā. **Evameva kho**ti ettha paṃsukūliko viya mettāvihārī daṭṭhabbo, rathiyāya nantakaṃ viya veripuggalo, dubbalaṭṭhānaṃ viya aparisuddhakāyasamācāratā, thiraṭṭhānaṃ viya parisuddhavacīsamācāratā, dubbalaṭṭhānaṃ chaḍḍetvā thiraṭṭhānaṃ ādāya gantvā sibbitvā rajitvā pārupitvā vicaraṇakālo viya aparisuddhakāyasamācārataṃ amanasikatvā parisuddhavacīsamācārataṃ manasikatvā verimhi cittuppādaṃ nibbāpetvā phāsuvihārakālo daṭṭhabbo.

Sevālapaṇakapariyonaddhāti sevālena ca udakapappaṭakena ca paṭicchannā. **Ghammapareto**ti ghammena anugato. **Kilanto**ti maggakilanto. **Tasito**ti taṇhābhibhūto. **Pipāsito**ti pānīyaṃ pātukāmo. **Apaviyūhitvā**ti apanetvā. **Pivitvā**ti pasannaudakaṃ pivitvā. **Evameva kho**ti ettha ghammābhitatto puriso viya mettāvihārī daṭṭhabbo, sevālapaṇakaṃ viya aparisuddhavacīsamācāratā, pasannaudakaṃ viya parisuddhakāyasamācāratā, sevālapaṇakaṃ apabyūhitvā pasannodakaṃ pivitvā gamanaṃ viya aparisuddhavacīsamācārataṃ amanasikatvā parisuddhakāyasamācārataṃ manasikatvā verimhi cittuppādaṃ nibbāpetvā phāsuvihārakālo daṭṭhabbo.

Khobhessāmīti cālessāmi. **Loḷessāmī**ti ākulaṃ karissāmi. **Apeyyampi taṃ karissāmī**ti pivituṃ asakkuṇeyyaṃ karissāmi. **Catukkuṇḍiko**ti jāṇūhi ca hatthehi ca bhūmiyaṃ patiṭṭhānena catukkuṇḍiko hutvā. **Gopītakaṃ pivitvā**ti gāviyo viya mukhena ākaḍḍhento pivitvā. **Evameva kho**ti ettha ghammābhitatto puriso viya mettāvihārī daṭṭhabbo, gopadaṃ viya veripuggalo, gopade parittaudakaṃ viya tassabbhantare parittaguṇo, catukkuṇḍikassa gopītakaṃ pivitvā pakkamanaṃ viya tassa aparisuddhakāyavacīsamācārataṃ amanasikatvā yaṃ so kālena kālaṃ dhammassavanaṃ nissāya cetaso vivarappasādasaṅkhātaṃ pītipāmojjaṃ labhati, taṃ manasikatvā cittuppādanibbāpanaṃ veditabbaṃ.

Ābādhikoti iriyāpathabhañjanakena visabhāgābādhena ābādhiko. **Puratopissā**ti puratopi bhaveyya. **Anayabyasanan**ti avaḍḍhivināsaṃ. **Evameva kho**ti ettha so anāthagilāno viya sabbakaṇhadhammasamannāgato puggalo, addhānamaggo viya anamataggasaṃsāro, purato ca pacchato ca gāmānaṃ dūrabhāvo viya nibbānassa dūrabhāvo, sappāyabhojanānaṃ alābho viya sāmaññaphalabhojanānaṃ alābho, sappāyabhesajjānaṃ alābho viya samathavipassanānaṃ abhāvo, patirūpaupaṭṭhākānaṃ alābho viya ovādānusāsanīhi kilesatikicchakānaṃ abhāvo, gāmantanāyakassa alābho viya nibbānasampāpakassa tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā aladdhabhāvo, aññatarassa purisassa disvā kāruññupaṭṭhānaṃ viya tasmiṃ puggale mettāvihārikassa kāruññaṃ uppādetvā cittanibbāpanaṃ veditabbaṃ.

Acchodakāti pasannodakā. **Sātodakā**ti madhurodakā. **Sītodakā**ti tanusītasalilā. **Setakā**ti ūmibhijjanaṭṭhānesu setavaṇṇā. **Supatitthā**ti samatitthā. **Evameva kho**ti ettha ghammābhitatto puriso viya mettāvihārī daṭṭhabbo, sā pokkharaṇī viya parisuddhasabbadvāro puriso, nhatvā pivitvā paccuttaritvā rukkhacchāyāya nipajjitvā yathākāmaṃ gamanaṃ viya tesu dvāresu yaṃ icchati, taṃ ārammaṇaṃ katvā cittanibbāpanaṃ veditabbaṃ. Tatiyacatutthāni heṭṭhā vuttanayāneva.

5. Pañhapucchāsuttavaṇṇanā

165. Pañcame **paribhavan**ti paribhavanto, evaṃ paribhavissāmīti paribhavanatthāya pucchatīti attho. **Aññātukāmo**ti jānitukāmo hutvā.

6. Nirodhasuttavaṇṇanā

166. Chaṭṭhe **atthetaṃ ṭhānan**ti atthi etaṃ kāraṇaṃ. **No ce diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyyā**ti no ce imasmiṃyeva attabhāve arahattaṃ pāpuṇeyya. **Kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānan**ti kāmāvacaradevānaṃ. **Aññataraṃ manomayaṃ kāyan**ti jhānamanena nibbattaṃ aññataraṃ suddhāvāsabrahmakāyaṃ. **Udāyī**ti lāḷudāyī. So hi ‘‘manomaya’’nti sutvā ‘‘āruppe na bhavitabba’’nti paṭibāhi. Thero ‘‘sāriputto kiṃ jānāti, yassa sammukhā evaṃ bhikkhū vacanaṃ paṭikkosantī’’ti evaṃ bālānaṃ laddhiuppattipaṭibāhanatthaṃ taṃ vacanaṃ anadhivāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami.

Atthi nāmāti amarisanatthe nipāto. Teneva cettha ‘‘ajjhupekkhissathā’’ti anāgatavacanaṃ kataṃ. Ayañhetthattho – ānanda, tumhe theraṃ bhikkhuṃ viheṭhiyamānaṃ ajjhupekkhatha, na vo etaṃ marisayāmi na sahāmi nādhivāsemīti. Kasmā pana bhagavā ānandatheraṃyeva evamāhāti? Dhammabhaṇḍāgārikattā. Dhammabhaṇḍāgārikassa hi evaṃ vadanto paṭibāhituṃ bhāro. Apicesa sāriputtattherassa piyasahāyo, tenāpissa esa bhāro. Tattha kiñcāpi bhagavā ānandattheraṃ garahanto

evamāha, na panesā tasseva garahā, sammukhībhūtānaṃ sabbesaṃyeva garahāti veditabbā. **Vihāra**nti gandhakuṭiṃ.

Anacchariyanti na acchariyaṃ. **Yathā**ti kāraṇavacanaṃ. **Āyasmantaṃyevettha upavānaṃ paṭibhāseyyā**ti ettha bhagavatā ca evaṃ etadeva kāraṇaṃ ārabbha udāhaṭe āyasmatoyeva upavānassa paṭivacanaṃ paṭibhātu upaṭṭhātūti dīpeti. **Sārajjaṃ okkanta**nti domanassaṃ anupaviṭṭhaṃ. **Sīlavā**tiādīhi khīṇāsavasīlādīniyeva kathitāni. **Khaṇḍiccenā**tiādīni sakkārādīnaṃ kāraṇapucchāvasena vuttāni. Kiṃ khaṇḍiccādīhi kāraṇehi taṃ taṃ sabrahmacāriṃ sakkareyyunti ayañhettha adhippāyo.

7. Codanāsuttavaṇṇanā

167. Sattame **codakenā**ti vatthusandassanā āpattisandassanā saṃvāsappaṭikkhepo sāmīcippaṭikkhepoti catūhi codanāvatthūhi codayamānena. **Kālena vakkhāmi no akālenā**ti ettha cuditakassa kālo kathito, na codakassa. Paraṃ codentena hi parisamajjhe vā uposathapavāraṇagge vā āsanasālābhojanasālādīsu vā na codetabbo, divāṭṭhāne nisinnakāle ‘‘karotāyasmā okāsaṃ, ahaṃ āyasmantaṃ vattukāmo’’ti evaṃ okāsaṃ kāretvā codetabbo. Puggalaṃ pana upaparikkhitvā yo lolapuggalo abhūtaṃ vatvā bhikkhūnaṃ ayasaṃ āropeti, so okāsakammaṃ vināpi codetabbo. **Bhūtenā**ti tacchena sabhāvena. **Saṇhenā**ti maṭṭhena mudukena. **Atthasaṃhitenā**ti atthakāmatāya hitakāmatāya upetena. **Avippaṭisāro upadahātabbo**ti amaṅkubhāvo upanetabbo. **Alaṃ te avippaṭisārāyā**ti yuttaṃ te amaṅkubhāvāya. Sesamettha uttānamevāti. Aṭṭhamaṃ heṭṭhā vuttanayattā pākaṭameva.

9. Khippanisantisuttavaṇṇanā

169. Navame khippaṃ nisāmayati upadhāretīti **khippanisanti**. Suggahitaṃ katvā gaṇhātīti **suggahitaggāhī. Atthakusalo**ti aṭṭhakathāya cheko. **Dhammakusalo**ti pāḷiyaṃ cheko. **Niruttikusalo**ti niruttivacanesu cheko. **Byañjanakusalo**ti akkharappabhede cheko. **Pubbāparakusalo**ti atthapubbāparaṃ, dhammapubbāparaṃ, akkharapubbāparaṃ, byañjanapubbāparaṃ, anusandhipubbāparanti imasmiṃ pañcavidhe pubbāpare cheko. Tattha **atthapubbāparakusalo**ti heṭṭhā atthena upari atthaṃ jānāti, upari atthena heṭṭhā atthaṃ jānāti. Kathaṃ? So hi heṭṭhā atthaṃ ṭhapetvā upari atthe vutte ‘‘heṭṭhā attho atthī’’ti jānāti. Upari atthaṃ ṭhapetvā heṭṭhā atthe vuttepi ‘‘upari attho atthī’’ti jānāti. Ubhato ṭhapetvā majjhe atthe vutte ‘‘ubhato attho atthī’’ti jānāti. Majjhe atthaṃ ṭhapetvā ubhatobhāgesu atthe vutte ‘‘majjhe attho atthī’’ti jānāti. **Dhammapubbāparā**dīsupi eseva nayo. **Anusandhipubbāpare** pana sīlaṃ ādiṃ katvā āraddhe suttante matthake chasu abhiññāsu āgatāsu ‘‘yathānusandhiṃ yathānuparicchedaṃ suttanto gato’’ti jānāti. Diṭṭhivasena āraddhe upari saccesu āgatesupi ‘‘yathānusandhinā gato’’ti jānāti. Kalahabhaṇḍanavasena āraddhe upari sāraṇīyadhammesu āgatesupi, dvattiṃsatiracchānakathāvasena āraddhe upari dasakathāvatthūsu (a. ni. 10.69; udā.31) āgatesupi ‘‘yathānusandhinā gato’’ti jānātīti.

10. Bhaddajisuttavaṇṇanā

170. Dasame **abhibhū**ti abhibhavitvā ṭhito jeṭṭhako. **Anabhibhūto**ti aññehi anabhibhūto. **Aññadatthū**ti ekaṃsavacane nipāto. Dassanavasena **daso,** sabbaṃ passatīti adhippāyo. **Vasavattī**ti sabbaṃ janaṃ vase vatteti. **Yathā passato**ti iṭṭhārammaṇaṃ vā hotu aniṭṭhārammaṇaṃ vā, yenākārena taṃ passantassa. **Anantarā āsavānaṃ khayo hotī**ti anantarāyeva arahattaṃ uppajjati. **Yathā suṇato**ti etthāpi eseva nayo. Atha vā yaṃ cakkhunā rūpaṃ disvā nirantarameva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti, taṃ tassa arahattaṃ cakkhuviññāṇānantaraṃ nāma hoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **idaṃ dassanānaṃ agga**nti. Dutiyapadepi eseva nayo.

Yathā sukhitassāti yena maggasukhena sukhitassa. **Anantarā āsavānaṃ khayo hotī**ti samanantarameva arahattaṃ uppajjati. **Idaṃ sukhānaṃ agga**nti idaṃ maggasukhaṃ sukhānaṃ uttamaṃ. **Yathā saññissā**ti idhāpi maggasaññāva adhippetā. **Yathā bhūtassā**ti yasmiṃ bhave yasmiṃ

attabhāve ṭhitassa. **Anantarā**ti anantarāyena arahattaṃ uppajjati. **idaṃ bhavānaṃ agga**nti ayaṃ pacchimo attabhāvo bhavānaṃ aggaṃ nāma. Atha vā **yathā bhūtassā**ti yehi khandhehi maggakkhaṇe bhūtassa vijjamānassa. **Anantarā āsavānaṃ khayo hotī**ti maggānantarameva phalaṃ uppajjati. **Idaṃ bhavānaṃ agga**nti idaṃ maggakkhaṇe khandhapañcakaṃ bhavānaṃ aggaṃ nāmāti.

Āghātavaggo dutiyo.

(18) 3. Upāsakavaggo

1-3. Sārajjasuttādivaṇṇanā

171-173. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyesu agāriyappaṭipatti kathitā. Sotāpannasakadāgāminopi hontu, vaṭṭantiyeva.

4. Verasuttavaṇṇanā

174. Catutthe **bhayānī**ti cittutrāsabhayāni. **Verānī**ti akusalaverānipi puggalaverānipi. **Cetasika**nti cittanissitaṃ. **Dukkha**nti kāyapasādavatthukaṃ dukkhaṃ. **Domanassa**nti domanassavedanaṃ. Imasmiṃ sutte viratipahānaṃ kathitaṃ.

5. Caṇḍālasuttavaṇṇanā

175. Pañcame **upāsakapatikuṭṭho**ti upāsakapacchimako. **Kotūhalamaṅgaliko**ti ‘‘iminā idaṃ bhavissatī’’ti evaṃ pavattattā kotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato. **Maṅgalaṃ pacceti no kamma**nti maṅgalaṃ oloketi, kammaṃ na oloketi. **Ito ca bahiddhā**ti imamhā sāsanā bahiddhā. **Pubbakāraṃ karotī**ti dānādikaṃ kusalakiccaṃ paṭhamataraṃ karoti.

6. Pītisuttavaṇṇanā

176. Chaṭṭhe **kinti maya**nti kena nāma upāyena mayaṃ. **Pavivekaṃ pīti**nti paṭhamadutiyajjhānāni nissāya uppajjanakapītiṃ. **Kāmūpasaṃhita**nti kāmanissitaṃ duvidhe kāme ārabbha uppajjanakaṃ. **Akusalūpasaṃhita**nti ‘‘migasūkarādayo vijjhissāmī’’ti saraṃ khipitvā tasmiṃ viraddhe ‘‘viraddhaṃ mayā’’ti evaṃ akusale nissāya uppajjanakaṃ. Tādisesu pana ṭhānesu avirajjhantassa ‘‘suṭṭhu me viddhaṃ, suṭṭhu me pahaṭa’’nti uppajjanakaṃ **akusalūpasaṃhitaṃ sukhaṃ somanassaṃ** nāma. Dānādiupakaraṇānaṃ asampattiyā uppajjamānaṃ pana **kusalūpasaṃhitaṃ dukkhaṃ domanassa**nti veditabbaṃ.

7. Vaṇijjāsuttavaṇṇanā

177. Sattame **vaṇijjā**ti vāṇijakammāni. **Upāsakenā**ti tisaraṇagatena. **Satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṃ kāretvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjā**ti sūkaramigādayo posetvā tesaṃ vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṃkiñci majjaṃ kāretvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṃ kāretvā tassa vikkayo. Iti sabbampi imaṃ vaṇijjaṃ neva attanā kātuṃ, na pare samādapetvā kāretuṃ vaṭṭati.

8. Rājasuttavaṇṇanā

178. Aṭṭhame **pabbājentī**ti raṭṭhamhā pabbājenti. **Yathāpaccayaṃ vā karontī**ti yathādhippāyaṃ yathājjhāsayaṃ karonti. **Tatheva pāpakammaṃ pavedentī**ti yathā tena kataṃ, taṃ tatheva aññesaṃ ārocenti kathenti.

9. Gihisuttavaṇṇanā

179. Navame **saṃvutakammanta**nti pihitakammantaṃ. **Ābhicetasikāna**nti uttamacittanissitānaṃ. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti paccakkheyeva dhamme pavattikkhaṇe sukhavihārānaṃ. **Ariyakantehī**ti ariyānaṃ kantehi maggaphalasīlehi.

Ariyadhammaṃ samādāyāti ettha ariyadhammoti pañca sīlāni kathitāni. **Merayaṃ vāruṇi**nti catubbidhaṃ merayaṃ pañcavidhañca suraṃ. **Dhammañcānuvitakkaye**ti navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ anussativaseneva vitakkeyya. **Abyāpajjhaṃ hitaṃ citta**nti niddukkhaṃ mettādibrahmavihāracittaṃ. **Devalokāya bhāvaye**ti brahmalokatthāya bhāveyya. **Puññatthassa jigīsato**ti puññena atthikassa puññaṃ gavesantassa. **Santesū**ti buddhapaccekabuddhatathāgatasāvakesu. **Vipulā hoti dakkhiṇā**ti evaṃ dinnadānaṃ mahapphalaṃ hoti. **Anupubbenā**ti sīlapūraṇādinā anukkamena. Sesaṃ tikanipāte vuttatthameva.

10. Gavesīsuttavaṇṇanā

180. Dasame **sitaṃ pātvākāsī**ti mahāmaggeneva gacchanto taṃ sālavanaṃ oloketvā ‘‘atthi nu kho imasmiṃ ṭhāne kiñci sukāraṇaṃ uppannapubba’’nti addasa kassapabuddhakāle gavesinā upāsakena kataṃ sukāraṇaṃ. Athassa etadahosi – ‘‘idaṃ sukāraṇaṃ bhikkhusaṅghassa apākaṭaṃ paṭicchannaṃ, handa naṃ bhikkhusaṅghassa pākaṭaṃ karomī’’ti maggā okkamma aññatarasmiṃ padese ṭhitova sitapātukammaṃ akāsi, aggaggadante dassetvā mandahasitaṃ hasi. Yathā hi lokiyamanussā udaraṃ paharantā ‘‘kahaṃ kaha’’nti hasanti, na evaṃ buddhā. Buddhānaṃ pana hasitaṃ haṭṭhapahaṭṭhākāramattameva hoti.

Hasitañca nāmetaṃ terasahi somanassasahagatacittehi hoti. Tattha lokiyamahājano akusalato catūhi, kāmāvacarakusalato catūhīti aṭṭhahi cittehi hasati, sekhā akusalato diṭṭhigatasampayuttāni dve apanetvā chahi cittehi hasanti, khīṇāsavā catūhi sahetukakiriyacittehi, ekena ahetukakiriyacittenāti pañcahi cittehi hasanti. Tesupi balavārammaṇe āpāthamāgate dvīhi ñāṇasampayuttacittehi hasanti, dubbalārammaṇe duhetukacittadvayena ca ahetukacittena cāti tīhi cittehi hasanti. Imasmiṃ pana ṭhāne kiriyāhetukamanoviññāṇadhātusomanassasahagatacittaṃ bhagavato pahaṭṭhākāramattahasitaṃ uppādeti.

Taṃ panetaṃ hasitaṃ evaṃ appamattakampi therassa pākaṭaṃ ahosi. Kathaṃ? Tathārūpe hi kāle tathāgatassa catūhi dāṭhāhi cātuddīpikamahāmeghamukhato samosaritā vijjulatā viya virocamānā mahātālakkhandhappamāṇā rasmivaṭṭiyo uṭṭhahitvā tikkhattuṃ siravaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dāṭhaggesuyeva antaradhāyanti. Tena saññāṇena āyasmā ānando bhagavato pacchato gacchamānopi sitapātubhāvaṃ jānāti.

Iddhanti samiddhaṃ. **Phīta**nti atisamiddhaṃ sabbapāliphullaṃ viya. **Ākiṇṇamanussa**nti janasamākulaṃ. **Sīlesu aparipūrakārī**ti pañcasu sīlesu asamattakārī. **Paṭidesitānī**ti upāsakabhāvaṃ paṭidesitāni. **Samādapitānī**ti saraṇesu patiṭṭhāpitānīti attho. **Iccetaṃ samasama**nti iti etaṃ kāraṇaṃ sabbākārato samabhāveneva samaṃ, na ekadesena. **Natthi kiñci atireka**nti mayhaṃ imehi kiñci atirekaṃ natthi. **Handā**ti vavassaggatthe nipāto. **Atirekāyā**ti visesakāraṇatthāya paṭipajjāmīti attho. **Sīlesu paripūrakāriṃ dhāretha**ti pañcasu sīlesu samattakārīti jānātha. Ettāvatā tena pañca sīlāni samādinnāni nāma honti. **Kimaṅga pana na maya**nti mayaṃ pana keneva kāraṇena paripūrakārino na bhavissāma. Sesamettha uttānamevāti.

Upāsakavaggo tatiyo.

(19) 4. Araññavaggo

1. Āraññikasuttavaṇṇanā

181. Catutthassa paṭhame **mandattā momūhattā**ti neva samādānaṃ jānāti, na ānisaṃsaṃ. Attano pana mandattā momūhattā aññāṇeneva āraññako hoti. **Pāpiccho icchāpakato**ti ''araññe me viharantassa 'ayaṃ āraññako'ti catupaccayasakkāraṃ karissanti, 'ayaṃ bhikkhu lajjī pavivitto'tiādīhi ca guṇehi sambhāvessantī''ti evaṃ pāpikāya icchāya ṭhatvā tāya eva icchāya abhibhūto hutvā āraññako hoti. Ummādavasena araññaṃ pavisitvā viharanto pana **ummādā cittakkhepā** āraññako nāma hoti. **Vaṇṇita**nti idaṃ āraññakaṅgaṃ nāma buddhehi ca buddhasāvakehi ca vaṇṇitaṃ pasatthanti āraññako hoti. **Idamatthita**nti imāya kalyāṇāya paṭipattiyā attho etassāti idamatthī, idamatthino bhāvo idamatthitā. Taṃ idamatthitaṃyeva nissāya, na aññaṃ kiñci lokāmisanti attho. Sesamettha ito paresu ca uttānatthameva.

Araññavaggo catuttho.

(20) 5. Brāhmaṇavaggo

1. Soṇasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **brāhmaṇadhammā**ti brāhmaṇasabhāvā. **Sunakhesū**ti kukkuresu. **Neva kiṇanti na vikkiṇantī**ti na gaṇhantā kiṇanti, na dadantā vikkiṇanti. **Sampiyeneva saṃvāsaṃ saṃbandhāya sampavattentī**ti piyo piyaṃ upasaṅkamitvā paveṇiyā bandhanatthaṃ saṃvāsaṃ pavattayanti. **Udarāvadehaka**nti udaraṃ avadihitvā upacinitvā pūretvā. **Avasesaṃ ādāya pakkamantī**ti yaṃ bhuñjituṃ na sakkonti, taṃ bhaṇḍikaṃ katvā gahetvā gacchanti. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

2. Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **tvampi no**ti tvampi nu. **Pavattāro**ti pavattayitāro. **Yesa**nti yesaṃ santakaṃ. **Mantapada**nti vedasaṅkhātaṃ mantameva. **Gīta**nti aṭṭhakādīhi dasahi porāṇakabrāhmaṇehi sarasampattivasena sajjhāyitaṃ. **Pavutta**nti aññesaṃ vuttaṃ, vācitanti attho. **Samīhita**nti samupabyūḷhaṃ rāsikataṃ, piṇḍaṃ katvā ṭhapitanti attho. **Tadanugāyantī**ti etarahi brāhmaṇā taṃ tehi pubbehi gītaṃ anugāyanti anusajjhāyanti. **Tadanubhāsantī**ti taṃ anubhāsanti. Idaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Bhāsitamanubhāsantī**ti tehi bhāsitaṃ anubhāsanti. **Sajjhāyitamanusajjhāyantī**ti tehi sajjhāyitaṃ anusajjhāyanti. **Vācitamanuvācentī**ti tehi aññesaṃ vācitaṃ anuvācenti. **Seyyathida**nti te katameti attho. **Aṭṭhako**tiādīni tesaṃ nāmāni. Te kira dibbena cakkhunā oloketvā parūpaghātaṃ akatvā kassapasammāsambuddhassa bhagavato pāvacanena saha saṃsandetvā mante ganthesuṃ. Aparāpare pana brāhmaṇā pāṇātipātādīni pakkhipitvā tayo vede bhinditvā buddhavacanena saddhiṃ viruddhe akaṃsu. **Tyāssu'me**ti ettha **assū**ti nipātamattaṃ, te brāhmaṇā ime pañca brāhmaṇe paññāpentīti attho.

Mante adhīyamānoti vede sajjhāyanto gaṇhanto. **Ācariyadhana**nti ācariyadakkhiṇaṃ ācariyabhāgaṃ. **Na issatthenā**ti na yodhājīvakammena uppādeti. **Na rājaporisenā**ti na rājupaṭṭhākabhāvena. **Kevalaṃ bhikkhācariyāyā**ti suddhāya bhikkhācariyāya eva. **Kapālaṃ anatimaññamāno**ti taṃ bhikkhābhājanaṃ anatimaññamāno. So hi puṇṇapattaṃ ādāya sīsaṃ nhāto kuladvāresu ṭhatvā ''ahaṃ aṭṭhacattālīsa vassāni komārabrahmacariyaṃ cariṃ, mantāpi me gahitā, ācariyassa ācariyadhanaṃ dassāmi, dhanaṃ me dethā''ti yācati. Taṃ sutvā manussā yathāsatti yathābalaṃ aṭṭhapi soḷasapi satampi sahassampi denti. Evaṃ sakalagāmaṃ caritvā laddhadhanaṃ ācariyassa niyyādeti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Evaṃ kho doṇa brāhmaṇo brahmasamo hotī**ti evaṃ brahmavihārehi samannāgatattā brāhmaṇo brahmasamo nāma hoti.

Neva kayena na vikkayenāti neva attanā kayaṃ katvā gaṇhāti, na parena vikkayaṃ katvā dinnaṃ.

Udakūpassaṭṭhanti udakena upassaṭṭhaṃ pariccattaṃ. So hi yasmiṃ kule vayappattā dārikā atthi, gantvā tassa dvāre tiṭṭhati. ‘‘Kasmā ṭhitosī’’ti vutte ‘‘ahaṃ aṭṭhacattālīsa vassāni komārabrahmacariyaṃ cariṃ, taṃ sabbaṃ tumhākaṃ demi, tumhe mayhaṃ dārikaṃ dethā’’ti vadati. Te dārikaṃ ānetvā tassa hatthe udakaṃ pātetvā denti. So taṃ udakūpassaṭṭhaṃ bhariyaṃ gaṇhitvā gacchati. **Atimīḷhajo**ti atimīḷhe mahāgūtharāsimhi jāto. **Tassa sā**ti tassa esā. **Na davatthā**ti na kīḷanatthā. **Na ratatthā**ti na kāmaratiatthā. **Methunaṃ uppādetvā**ti dhītaraṃ vā puttaṃ vā uppādetvā ‘‘idāni paveṇi ghaṭīyissatī’’ti nikkhamitvā pabbajati. **Sugatiṃ saggaṃ loka**nti brahmalokameva sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Devasamo hotī**ti dibbavihārehi samannāgatattā devasamo nāma hoti.

Tameva puttassādaṃ nikāmayamānoti yvāssa dhītaraṃ vā puttaṃ vā jātaṃ disvā puttapemaṃ puttassādo uppajjati, taṃ patthayamāno icchamāno. **Kuṭumbaṃ ajjhāvasatī**ti kuṭumbaṃ saṇṭhapetvā kuṭumbamajjhe vasati. Sesamettha uttānamevāti.

3. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

193. Tatiye **pagevā**ti paṭhamaññeva. **Kāmarāgapariyuṭṭhitenā**ti kāmarāgaggahitena. **Kāmarāgaparetenā**ti kāmarāgānugatena. **Nissaraṇa**nti tividhaṃ kāmarāgassa nissaraṇaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, tadaṅganissaraṇaṃ, samucchedanissaraṇanti. Tattha asubhe paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ nāma, vipassanā tadaṅganissaraṇaṃ nāma, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ nāma. Taṃ tividhampi nappajānātīti attho. **Attatthampī**tiādīsu arahattasaṅkhāto attano attho attattho nāma, paccayadāyakānaṃ attho parattho nāma, sveva duvidho ubhayattho nāma. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso – **byāpādassa nissaraṇa**ntiādīsu hi dveva nissaraṇāni vikkhambhananissaraṇañca samucchedanissaraṇañca. Tattha byāpādassa tāva mettāya paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ nāma, anāgāmimaggo samucchedanissaraṇaṃ, thinamiddhassa ālokasaññā vikkhambhananissaraṇaṃ, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ. Uddhaccakukkuccassa yo koci samatho vikkhambhananissaraṇaṃ, uddhaccassa panettha arahattamaggo, kukkuccassa anāgāmimaggo samucchedanissaraṇaṃ. Vicikicchāya dhammavavatthānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, paṭhamamaggo samucchedanissaraṇaṃ.

Yā panettha **seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto saṃsaṭṭho lākhāya vā**tiādikā upamā vuttā, tāsu **udapatto**ti udakabharitā pāti. **Saṃsaṭṭho**ti vaṇṇabhedakaraṇavasena saṃsaṭṭho. **Ukkudhito**ti kudhito. **Ussadakajāto**ti usumakajāto. **Sevālapaṇakapariyonaddho**ti tilabījakādibhedena sevālena vā nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena vā udakapiṭṭhiṃ chādetvā nibbattena paṇakena pariyonaddho. **Vāterito**ti vātena erito kampito. **Āvilo**ti appasanno. **Luḷito**ti asannisinno. **Kalalībhūto**ti kaddamībhūto. **Andhakāre nikkhitto**ti koṭṭhakantarādibhede anālokaṭṭhāne ṭhapito. Imasmiṃ sutte bhagavā tīhi bhavehi desanaṃ nivaṭṭetvā arahattanikūṭena niṭṭhapesi, brāhmaṇo pana saraṇamatte patiṭṭhitoti.

4. Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā

194. Catutthe **kāraṇapālī**ti pāloti tassa nāmaṃ, rājakulānaṃ pana kammante kāretīti kāraṇapālī nāma jāto. **Kammantaṃ kāretī**ti pātova uṭṭhāya dvāraṭṭālakapākāre akate kāreti, jiṇṇe paṭijaggāpeti. **Piṅgiyāniṃ brāhmaṇa**nti evaṃnāmakaṃ anāgāmiphale patiṭṭhitaṃ ariyasāvakaṃ brāhmaṇaṃ. So kira pātova uṭṭhāya gandhamālādīni gāhāpetvā satthu santikaṃ gantvā vanditvā gandhamālādīhi pūjetvā nagaraṃ āgacchati, idaṃ brāhmaṇassa devasikaṃ vattanti. Taṃ so evaṃ vattaṃ katvā āgacchantaṃ addasa. **Etadavocā**ti ‘‘ayaṃ brāhmaṇo paññavā ñāṇuttaro, kahaṃ nu kho pātova gantvā āgacchatī’’ti cintetvā anukkamena santikaṃ āgataṃ sañjānitvā ‘‘handa kuto nū’’tiādivacanaṃ avoca.

Tattha **divā divassā**ti divasassāpi divā, majjhanhikakāleti attho. **Paṇḍito maññe**ti bhavaṃ piṅgiyānī samaṇaṃ gotamaṃ paṇḍitoti maññati, udāhu noti ayamettha attho. **Ko cāhaṃ, bho**ti, bho,

samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyajānane ahaṃ ko nāma? **Ko ca samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jānissāmī**ti kuto cāhaṃ samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jānissāmi, kena nāma kāraṇena jānissāmīti evaṃ sabbathāpi attano ajānanabhāvaṃ dīpeti. **Sopi nūnassa tādisovā**ti yo samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyya, sopi nūna dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto tādiso buddhoyeva bhaveyya. Sineruṃ vā hi pathaviṃ vā ākāsaṃ vā pametukāmena tappamāṇo daṇḍo vā rajju vā laddhuṃ vaṭṭati, samaṇassa gotamassa paññaṃ jānantenapi tassa ñāṇasadisameva sabbaññutaññāṇaṃ laddhuṃ vaṭṭatīti dīpeti. Ādaravasena panettha āmeḍitaṃ kataṃ. **Uḷārāyā**ti uttamāya seṭṭhāya. **Ko cāhaṃ, bho**ti, bho, ahaṃ samaṇassa gotamassa pasaṃsane ko nāma. **Ko ca samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsissāmī**ti kena kāraṇena pasaṃsissāmi.

Pasatthappasatthoti sabbaguṇānaṃ upari carehi sabbalokapasatthehi attano guṇeheva pasattho, na tassa aññehi pasaṃsanakiccaṃ atthi. Yathā hi campakapupphaṃ vā nīluppalaṃ vā padumaṃ vā lohitacandanaṃ vā attano vaṇṇagandhasiriyāva pāsādikañceva sugandhañca, na tassa āgantukehi vaṇṇagandhehi thomanakiccaṃ atthi. Yathā ca maṇiratanaṃ vā candamaṇḍalaṃ vā attano ālokeneva obhāsati, na tassa aññena obhāsanakiccaṃ atthi, evaṃ samaṇo gotamo sabbalokapasatthehi attano guṇeheva pasattho thomito, sabbalokassa seṭṭhataṃ pāpito. Na tassa aññena pasaṃsanakiccaṃ atthi.

Pasatthehi vā pasatthotipi **pasatthappasattho**. Ke pana pasatthā nāma? Rājā pasenadi kosalo kāsikosalavāsikehi pasattho, bimbisāro aṅgamagadhavāsīhi, vesālikā licchavī vajjitaṭṭhavāsīhi pasatthā, pāveyyakā mallā kosinārakā mallā aññepi te te khattiyā tehi tehi jānapadehi pasatthā, caṅkiādayo brāhmaṇā brāhmaṇagaṇehi, anāthapiṇḍikādayo upāsakā upāsakagaṇehi, visākhāādikā upāsikā anekasatāhi upāsikāhi, sakulūdāyiādayo paribbājakā anekehi paribbājakasatehi, uppalavaṇṇattheriādikā mahāsāvikā anekehi bhikkhunisatehi, sāriputtattherādayo mahātherā anekasatehi bhikkhūhi, sakkādayo devā anekasahassehi devehi, mahābrahmādayo brahmāno anekasahassehi brahmehi pasatthā. Te sabbepi dasabalaṃ thomenti vaṇṇenti pasaṃsantīti bhagavā ‘‘pasatthappasattho’’ti vuccati. **Atthavasa**nti atthānisaṃsaṃ.

Athassa so attano pasādakāraṇaṃ ācikkhanto **seyyathāpi, bho, puriso**tiādimāha. Tattha **aggarasaparititto**ti bhojanarasesu pāyāso sneharasesu gosappi, kasāvarasesu khuddakamadhu aneḷakaṃ, madhurarasesu sakkarāti evamādayo aggarasā nāma. Tesu yena kenaci paritutto ākaṇṭhappamāṇaṃ bhuñjitvā ṭhito. **Aññesaṃ hīnāna**nti aggarasehi aññesaṃ hīnarasānaṃ. **Suttaso**ti suttato, suttabhāvenāti attho. Sesupi eseva nayo. **Tato tato**ti suttādīsu tato tato. **Aññesaṃ puthusamaṇabrāhmaṇāppavādāna**nti ye aññesaṃ puthūnaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ laddhisaṅkhātappavādā, tesaṃ. **Na pihetī**ti na pattheti, te kathiyamāne sotumpi na icchati. **Jighacchādubbalyapareto**ti jighacchāya ceva dubbalabhāvena ca anugato. **Madhupiṇḍika**nti sālipiṭṭhaṃ bhajjitvā catumadhurena yojetvā kataṃ baddhasattupiṇḍikaṃ, madhurapūvameva vā. **Adhigaccheyyā**ti labheyya. **Asecanaka**nti madhurabhāvakaraṇatthāya aññena rasena anāsittakaṃ ojavantaṃ paṇītarasaṃ.

Haricandanassāti suvaṇṇavaṇṇacandanassa. **Lohitacandanassā**ti rattavaṇṇacandanassa. **Surabhigandha**nti sugandhaṃ. **Darathā**dayo vaṭṭadarathā, vaṭṭakilamathā, vaṭṭapariḷāhā eva. **Udānaṃ udānesī**ti udāhāraṃ udāhari. Yathā hi yaṃ telaṃ mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ avasekoti vuccati. Yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṃ oghoti vuccati. Evamevaṃ yaṃ pītivacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti, adhikaṃ hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi nikkhamati, taṃ udānanti vuccati. Evarūpaṃ pītimayavacanaṃ nicchāresīti attho.

5. Piṅgiyānīsuttavaṇṇanā

195. Pañcame **nīlā**ti idaṃ sabbasaṅgāhikaṃ. **Nīlavaṇṇā**tiādi tasseva vibhāgadassanaṃ. Tattha na tesaṃ pakativaṇṇo nīlo, nīlavilepanavilittattā panetaṃ vuttaṃ. **Nīlavatthā**ti paṭadukūlakoseyyādīnipi tesaṃ nīlāneva honti. **Nīlālaṅkārā**ti nīlamaṇīhi nīlapupphehi alaṅkatā, tesaṃ hatthālaṅkāra-assālaṅkāra-

rathālaṅkāra-sāṇivitānakañcukāpi sabbe nīlāyeva honti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Padumaṃ yathāti yathā satapattaṃ rattapadumaṃ. **Kokanada**nti tasseva vevacanaṃ. **Pāto**ti pageva suriyuggamanakāle. **Siyā**ti bhaveyya. **Avītagandha**nti avigatagandhaṃ. **Aṅgīrasa**nti bhagavato aṅgamaṅgehi rasmiyo niccharanti, tasmā aṅgīrasoti vuccati. **Tapantamādiccamivantalikkhe**ti dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu ālokakaraṇavasena antalikkhe tapantaṃ ādiccaṃ viya virocamānaṃ. **Aṅgīrasaṃ passā**ti attānameva vā mahājanaṃ vā sandhāya evaṃ vadati.

6. Mahāsupinasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe **mahāsupinā**ti mahantehi purisehi passitabbato mahantānañca atthānaṃ nimittabhāvato mahāsupinā. **Pāturahesu**nti pākaṭā ahesuṃ. Tattha supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṃhārato vā pubbanimittato vāti.

Tattha pittādīnaṃ khobhakaraṇapaccayappayogena khubhitadhātuko **dhātukkhobhato** supinaṃ passati. Passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati pabbatā patanto viya, ākāsena gacchanto viya, vāḷamigahatthicorādīhi anubaddho viya ca. **Anubhūtapubbato** passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati. **Devatopasaṃhārato** passantassa devatā atthakāmatāya vā anatthakāmatāya vā atthāya vā anatthāya vā nānāvidhāni ārammaṇāni upasaṃharanti. So tāsaṃ devatānaṃ ānubhāvena tāni ārammaṇāni passati. **Pubbanimittato** passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anatthassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittaṃ, kosalarājā viya soḷasa supine, ayameva bhagavā bodhisattabhūto ime pañca mahāsupine viya cāti.

Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supine passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasaṃhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Yaṃ pana pubbanimittato passati, taṃ ekantaṃ saccameva hoti. Etesaṃ catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedatopi supinabhedo hotiyeva.

Taṃ panetaṃ catubbidhampi supinaṃ sekhaputhujjanāva passanti appahīnavipallāsattā, asekhā na passanti pahīnavipallāsattā. Kiṃ panetaṃ passanto sutto passati paṭibuddho, udāhu neva sutto na paṭibuddhoti? Kiñcettha yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati, taṃ rūpanimittādiārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti. Supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yañhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati. Sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi. Supinaṃ passantena pana katepi vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, na nāma passati. Evañca sati supinassa abhāvo ca āpajjati? Na abhāvo. Kasmā? Yasmā kapimiddhapareto passati. Vuttañhetaṃ – ''kapimiddhapareto kho, mahārāja, supinaṃ passatī''ti.

Kapimiddhaparetoti makkaṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṃ yā niddā punappunaṃ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā, yassā pavattiyaṃ punappunaṃ bhavaṅgato uttaraṇaṃ hoti, tāya yutto supinaṃ passati. Tenāyaṃ supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi. Tattha supinante cetiyavandanadhammassavanadhammadesanādīni karontassa kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Svāyaṃ dubbalavatthukattā cetanāya paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ asamattho. Pavatte pana aññehi kusalākusalehi upatthambhito vipākaṃ deti. Kiñcāpi vipākaṃ deti, atha kho avisaye uppannattā abbohārikāva supinantacetanā. So panesa supino kālavasenapi divā tāva diṭṭho na sameti, tathā paṭhamayāme majjhimayāme pacchimayāme ca. Balavapaccūse pana asitapītakhāyite sammā pariṇāmaṃ gate kāyasmiṃ ojāya patiṭṭhitāya aruṇe uggacchamāneva diṭṭho supino sameti. Iṭṭhanimittaṃ supinaṃ passanto iṭṭhaṃ paṭilabhati, aniṭṭhanimittaṃ passanto aniṭṭhaṃ.

Ime pana pañca mahāsupine neva lokiyamahājano passati, na mahārājāno, na cakkavattirājāno, na

aggasāvakā, na paccekabuddhā, na sammāsambuddhā, eko sabbaññubodhisattoyeva passati. Amhākaṃ pana bodhisatto kadā ime supine passīti? ‘‘Sve buddho bhavissāmī’’ti cātuddasiyaṃ pakkhassa rattivibhāyanakāle passi. Terasiyantipi vadantiyeva. So ime supine disvā uṭṭhāya pallaṅkaṃ ābhuñjitvā nisinno cintesi – ‘‘sace mayā kapilavatthunagare ime supinā diṭṭhā assu, pitu mahārājassa katheyyaṃ. Sace pana me mātā jīveyya, tassā katheyyaṃ. Imasmiṃ kho pana ṭhāne imesaṃ paṭiggāhako nāma natthi, ahameva paṭigaṇhissāmī’’ti. Tato ‘‘idaṃ imassa pubbanimittaṃ idaṃ imassā’’ti sayameva supine paṭiggaṇhitvā uruvelagāme sujātāya dinnaṃ pāyāsaṃ paribhuñjitvā bodhimaṇḍaṃ āruyha bodhiṃ patvā anukkamena jetavane viharanto attano makulabuddhakāle diṭṭhe pañca mahāsupine vitthāretuṃ bhikkhū āmantetvā imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **mahāpathavī**ti cakkavāḷagabbhaṃ pūretvā ṭhitā mahāpathavī. **Mahāsayanaṃ ahosī**ti sirisayanaṃ ahosi. **Ohito**ti ṭhapito. So pana na udakasmiṃyeva ṭhapito ahosi, atha kho pācīnasamuddassa uparūparibhāgena gantvā pācīnacakkavāḷamatthake ṭhapito ahosīti veditabbo. **Pacchime samudde dakkhiṇe samudde**ti etesupi eseva nayo. **Tiriyā nāma tiṇajātī**ti dabbatiṇaṃ vuccati. **Nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosī**ti naṅgalamattena rattadaṇḍena nābhito uggantvā passantassa passantasseva vidatthimattaṃ ratanamattaṃ byāmamattaṃ yaṭṭhimattaṃ gāvutamattaṃ aḍḍhayojanamattaṃ yojanamattanti evaṃ uggantvā uggantvā anekayojanasahassaṃ nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosi. **Pādehi ussakkitvā**ti agganakhato paṭṭhāya pādehi abhiruhitvā. **Nānāvaṇṇā**ti eko nīlavaṇṇo, eko pītavaṇṇo, eko lohitavaṇṇo, eko paṇḍupalāsavaṇṇoti evaṃ nānāvaṇṇā. **Setā**ti paṇḍarā parisuddhā. **Mahato mīḷhapabbatassā**ti tiyojanubbedhassa gūthapabbatassa. **Uparūpari caṅkamatī**ti matthakamatthake caṅkamati. Dīghāyukabuddhā pana tiyojanike mīḷhapabbate anupavisitvā nisinnā viya honti.

Evaṃ ettakena ṭhānena pubbanimittāni dassetvā idāni saha pubbanimittehi paṭilābhaṃ dassetuṃ **yampi, bhikkhave**tiādimāha. Tattha sabbaguṇadāyakattā buddhānaṃ arahattamaggo **anuttarā sammāsambodhi** nāma. Tasmā yaṃ so cakkavāḷamahāpathaviṃ sirisayanabhūtaṃ addasa, taṃ buddhabhāvassa pubbanimittaṃ. Yaṃ himavantapabbatarājānaṃ bimbohanaṃ addasa, taṃ sabbaññutaññāṇabimbohanassa pubbanimittaṃ. Yaṃ cattāro hatthapāde cakkavāḷamatthake ṭhite addasa, taṃ dhammacakkassa appaṭivattiyabhāve pubbanimittaṃ. Yaṃ attānaṃ uttānakaṃ nipannaṃ addasa, taṃ tīsu bhavesu avakujjānaṃ sattānaṃ uttānamukhabhāvassa pubbanimittaṃ. Yaṃ akkhīni ummīletvā passanto viya ahosi, taṃ dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Yaṃ yāva bhavaggā ekālokaṃ ahosi, taṃ anāvaraṇañāṇassa pubbanimittaṃ. Sesaṃ pāḷivaseneva veditabbanti.

7. Vassasuttavaṇṇanā

197. Sattame **nemittā**ti nimittapāṭhakā. **Tejodhātu pakuppatī**ti mahāaggikkhandho uppajjati. **Pāṇinā udakaṃ sampaṭicchitvā**ti uppannaṃ utusamuṭṭhānaṃ udakaṃ tiyojanasatena hatthena paṭiggahetvā. **Pamattā hontī**ti attano kīḷāya pamattā honti vippavuṭṭhasatino. Tesañhi sakāya ratiyā ‘‘ramāmā’’ti citte uppanne akālepi devo vassati, tadabhāve na vassati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – ‘‘na kālavassa’’nti. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva.

10. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

200. Dasame **nissāraṇīyā**ti nissaṭā visaññuttā. **Dhātuyo**ti attasuññasabhāvā. **Kāmaṃ manasikaroto**ti kāmaṃ manasikarontassa, asubhajjhānato vuṭṭhāya agadaṃ gahetvā visaṃ vīmaṃsanto viya vīmaṃsanatthaṃ kāmābhimukhaṃ cittaṃ pesentassāti attho. **Na pakkhandatī**ti nappavisati. **Nappasīdatī**ti pasādaṃ nāpajjati. **Na santiṭṭhatī**ti nappatiṭṭhahati. **Na vimuccatī**ti na adhimuccati. Yathā pana kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ paṭilīyati patikuṭati pativaṭṭati na saṃpasārīyati, evaṃ paṭilīyati na saṃpasārīyati. **Nekkhammaṃ kho panā**ti idha nekkhammaṃ nāma asubhesu paṭhamajjhānaṃ, tadassa manasikaroto cittaṃ pakkhandati. **Tassa taṃ citta**nti tassa taṃ asubhajjhānacittaṃ. **Sugata**nti gocare gatattā suṭṭhu gataṃ. **Subhāvita**nti ahānabhāgiyattā suṭṭhu

bhāvitaṃ. **Suvuṭṭhita**nti kāmato vuṭṭhitaṃ. **Suvimutta**nti kāmehi suṭṭhu vimuttaṃ. **Kāmapaccayā āsavā** nāma kāmahetukā cattāro āsavā. **Vighātā**ti dukkhā. **Pariḷāhā**ti kāmarāgapariḷāhā. **Na so taṃ vedanaṃ vediyatī**ti so taṃ kāmavedanaṃ vighātapariḷāhavedanañca na vediyati. **Idamakkhātaṃ kāmānaṃ nissaraṇa**nti idaṃ asubhajjhānaṃ kāmehi nissaṭattā kāmānaṃ nissaraṇanti akkhātaṃ. Yo pana taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tatiyamaggaṃ patvā anāgāmiphalena nibbānaṃ disvā ‘‘puna kāmā nāma natthī’’ti jānāti. Tassa cittaṃ accantanissaraṇameva. Sesapadesupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso – dutiyavāre mettājhānāni byāpādassa nissaraṇaṃ nāma. Tatiyavāre karuṇājhānāni vihiṃsāya nissaraṇaṃ nāma. Catutthavāre arūpajjhānāni rūpānaṃ nissaraṇaṃ nāma. Accantanissaraṇañcettha arahattaphalaṃ yojetabbaṃ. Pañcamavāre **sakkāyaṃ manasikaroto**ti suddhasaṅkhāre pariggaṇhitvā arahattaṃ pattassa sukkhavipassakassa phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ pañcupādānakkhandhābhimukhaṃ cittaṃ pesentassa. **Idamakkhātaṃ sakkāyassa nissaraṇa**nti idaṃ arahattamaggena ca phalena ca nibbānaṃ disvā ṭhitassa bhikkhuno ‘‘puna sakkāyo natthī’’ti uppannaṃ arahattaphalasamāpatticittaṃ sakkāyassa nissaraṇanti akkhātaṃ. Idāni evaṃ sakkāyanissaraṇaṃ nirodhaṃ patvā ṭhitassa khīṇāsavassa vaṇṇaṃ kathento **tassa kāmanandīpi nānusetī**tiādimāha. Tattha **nānusetī**ti na nibbattati. **Ananusayā**ti anibbattiyā. Sesamettha uttānatthamevāti.

Brāhmaṇavaggo pañcamo.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Pañcamapaṇṇāsakaṃ

(21) 1. Kimilavaggo

1. Kimilasuttavaṇṇanā

201. Pañcamassa paṭhame **kimilāya**nti evaṃnāmake nagare. **Niculavane**ti mucalindavane. **Etadavocā**ti ayaṃ kira thero tasmiṃyeva nagare seṭṭhiputto satthu santike pabbajitvā pubbenivāsañāṇaṃ paṭilabhi. So attanā nivutthaṃ khandhasantānaṃ anussaranto kassapadasabalassa sāsanosakkanakāle pabbajitvā catūsu parisāsu sāsane agāravaṃ karontīsu nisseṇiṃ bandhitvā pabbataṃ āruyha tattha samaṇadhammaṃ katvā attano nivutthabhāvaṃ addasa. So ‘‘satthāraṃ upasaṅkamitvā taṃ kāraṇaṃ pucchissāmī’’ti etaṃ ‘‘ko nu kho, bhante’’tiādivacanaṃ avoca.

Satthari agāravā viharanti appatissāti satthari gāravañceva jeṭṭhakabhāvañca anupaṭṭhapetvā viharanti. Sesesupi eseva nayo. Tattha cetiyaṅgaṇādīsu chattaṃ dhāretvā upāhanā āruyha vicaranto nānappakārañca niratthakakathaṃ kathento satthari agāravo viharati nāma. Dhammassavanagge pana nisīditvā niddāyanto ceva nānappakārañca niratthakakathaṃ kathento dhamme agāravo viharati nāma. Saṅghamajjhe bāhāvikkhepakaṃ nānattakathaṃ kathento theranavamajjhimesu ca cittīkāraṃ akaronto saṅghe agāravo viharati nāma. Sikkhaṃ aparipūrento sikkhāya agāravo viharati nāma. Aññamaññaṃ kalahabhaṇḍanādīni karonto aññamaññaṃ agāravo viharati nāma. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3. Assājānīyasuttavaṇṇanā

203-204. Tatiye **ajjavenā**ti ujubhāvena avaṅkagamanena. **Javenā**ti padajavena. **Maddavenā**ti sarīramudutāya. **Khantiyā**ti adhivāsanakkhantiyā. **Soraccenā**ti sucisīlatāya. Bhikkhuvāre **ajjava**nti ñāṇassa ujukagamanaṃ. **Javo**ti sūraṃ hutvā ñāṇassa gamanabhāvo. **Maddava**nti sīlamaddavaṃ. **Khantī**ti adhivāsanakkhantiyeva. **Soraccaṃ** sucisīlatāyeva. Catutthe pañca balāni missakāni kathitāni.

5. Cetokhilasuttavaṇṇanā

205. Pañcame **cetokhilā**ti cittassa thaddhabhāvā, kacavarabhāvā, khāṇukabhāvā. **Satthari kaṅkhatī**ti satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno ‘‘dvattiṃsavarapurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati, guṇe kaṅkhamāno ‘‘atītānāgatapaccuppannajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Vicikicchatī**ti vicinanto kicchati, dukkhaṃ āpajjati, vinicchetuṃ na sakkoti. **Nādhimuccatī**ti evametanti adhimokkhaṃ na paṭilabhati. **Na sampasīdatī**ti guṇesu otaritvā nibbicikicchabhāvena pasīdituṃ anāvilo bhavituṃ na sakkoti. **Ātappāyā**ti kilesasantāpakavīriyakaraṇatthāya. **Anuyogāyā**ti punappunaṃ yogāya. **Sātaccāyā**ti satatakiriyāya. **Padhānāyā**ti padahanatthāya. **Ayaṃ paṭhamo cetokhilo**ti ayaṃ satthari vicikicchāsaṅkhāto paṭhamo cittassa thaddhabhāvo evametassa bhikkhuno appahīno hoti.

Dhammeti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno ‘‘tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ caturāsītidhammakkhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṃ natthī’’ti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno ‘‘vipassanānissando maggo nāma, magganissandaṃ phalaṃ nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānaṃ nāmāti vadanti, taṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Saṅghe kaṅkhatī**ti ‘‘ujuppaṭipanno’’tiādīnaṃ padānaṃ vasena ‘‘evarūpaṃ paṭipadaṃ paṭipanno cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṃ puggalānaṃ samūhabhūto saṅgho nāma atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Sikkhāya** kaṅkhamāno ‘‘adhisīlasikkhā nāma adhicittaadhipaññāsikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Ayaṃ pañcamo**ti ayaṃ sabrahmacārīsu kopasaṅkhāto pañcamo cittassa thaddhabhāvo kacavarabhāvo khāṇukabhāvo.

6. Vinibandhasuttavaṇṇanā

206. Chaṭṭhe **cetasovinibandhā**ti cittaṃ vinibandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Kāme**ti vatthukāmepi kilesakāmepi. **Kāye**ti attano kāye. **Rūpe**ti bahiddhārūpe. **Yāvadattha**nti yattakaṃ icchati, tattakaṃ. **Udarāvadehaka**nti udarapūraṃ. Tañhi udaraṃ avadehanato udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukha**nti mañcapīṭhasukhaṃ, utusukhaṃ vā. **Passasukha**nti yathā samparivattakaṃ sayantassa dakkhiṇapassa vāmapassānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ uppannasukhaṃ. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. **Anuyutto**ti yuttappayutto viharati. **Paṇidhāyā**ti patthayitvā. **Sīlenā**tiādīsu **sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Vata**nti vatasamādānaṃ. **Tapo**ti tapacaraṇaṃ. **Brahmacariya**nti methunavirati. **Devo vā bhavissāmī**ti mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro vā**ti appesakkhadevesu vā aññataroti.

7-8. Yāgusuttādivaṇṇanā

207-208. Sattame **vātaṃ anulometī**ti vātaṃ anulometvā harati. **Vatthiṃ sodhetī**ti dhamaniyo suddhā karoti. **Āmāvasesaṃ pācetī**ti sace āmāvasesakaṃ hoti, taṃ pāceti. Aṭṭhame **acakkhussa**nti na cakkhūnaṃ hitaṃ, cakkhuṃ visuddhaṃ na karoti.

9. Gītassarasuttavaṇṇanā

209. Navame **āyatakenā**ti dīghena, paripuṇṇapadabyañjanakaṃ gāthāvattañca vināsetvā pavattena. **Sarakuttimpi nikāmayamānassā**ti evaṃ gītassaro kātabboti sarakiriyaṃ patthayamānassa. **Samādhissa bhaṅgo hotī**ti samathavipassanācittassa vināso hoti.

10. Muṭṭhassatisuttavaṇṇanā

210. Dasame **dukkhaṃ supatī**ti nānāvidhaṃ supinaṃ passanto dukkhaṃ supati. **Dukkhaṃ**

paṭibujjhatīti paṭibujjhantopi uttasitvā salomahaṃso paṭibujjhati. Imasmiṃ sutte satisampajaññaṃ missakaṃ kathitaṃ.

Kimilavaggo paṭhamo.

(22) 2. Akkosakavaggo

1. Akkosakasuttavaṇṇanā

211. Dutiyassa paṭhame **akkosakaparibhāsako**ti dasahi akkosavatthūhi akkosako, bhayadassanena paribhāsako. **Chinnaparipantho**ti lokuttaraparipanthassa chinnattā chinnaparipantho. **Rogātaṅka**nti rogoyeva kicchajīvikāyāvahanato rogātaṅko nāma.

2. Bhaṇḍanakārakasuttavaṇṇanā

212. Dutiye **adhikaraṇakārako**ti catunnaṃ adhikaraṇānaṃ aññatarassa kārako. **Anadhigata**nti pubbe appattavisesaṃ.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

213. Tatiye **dussīlo**ti asīlo nissīlo. **Sīlavipanno**ti vipannasīlo bhinnasaṃvaro. **Pamādādhikaraṇa**nti pamādakāraṇā. Idañca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti, yadi kasiyā, yadi vaṇijjāya, pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetuṃ na sakkoti, athassa mūlaṃ vinassati. Māghātakālepi pāṇātipātaṃ adinnādānādīni ca karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo pamādakāraṇā sīlato buddhavacanato jhānato sattaariyadhanato ca jāniṃ nigacchati. Gahaṭṭhassa ‘‘asuko asukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccattaidhalokaparaloko salākabhattamattampi na detī’’ti catuparisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa ‘‘asuko nāsakkhi sīlaṃ rakkhituṃ buddhavacanaṃ gahetuṃ, vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato’’ti evaṃ abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva ‘‘avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne koci mama kammaṃ jānissati, atha maṃ niggaṇhissanti vā, rājakulassa vā dassantī’’ti sabhayo upasaṅkamati. **Maṅkubhūto** ca patitakkhandho adhomukho aṅguṭṭhakena bhūmiṃ kasanto nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi ‘‘bahū bhikkhū sannipatitā, avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññā cāvetvā nikkaḍḍhissantī’’ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi dappito viya carati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūḷho kālaṃ karotīti tassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakammaṃ samādāya vattitaṭṭhānaṃ āpāthaṃ āgacchati. So ummīletvā idhalokaṃ passati, nimmīletvā paralokaṃ. Tassa cattāro apāyā upaṭṭhahanti, sattisatena sīse pahariyamāno viya hoti. So ‘‘vāretha vārethā’’ti viravanto marati. Tena vuttaṃ – ‘‘sammūḷho kālaṃ karotī’’ti. Pañcamapadaṃ uttānameva. Ānisaṃsakathā vuttavipariyāyena veditabbā.

4. Bahubhāṇisuttavaṇṇanā

214. Catutthe **bahubhāṇismi**nti paññāya aparicchinditvā bahuṃ bhaṇante. **Mantabhāṇismi**nti mantā vuccati paññā, tāya paricchinditvā bhaṇante.

5. Paṭhamaakkhantisuttavaṇṇanā

215. Pañcame **verabahulo**ti puggalaverenapi akusalaverenapi bahuvero. **Vajjabahulo**ti dosabahulo.

6. Dutiyaakkhantisuttavaṇṇanā

216. Chaṭṭhe **luddo**ti dāruṇo kakkhaḷo. **Vippaṭisārī**ti maṅkubhāvena samannāgato.

7.Paṭhamaapāsādikasuttavaṇṇanā

217. Sattame **apāsādike**ti apāsādikehi kāyakammādīhi samannāgate. **Pāsādike**ti pasādāvahe parisuddhasamācāre. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva.

10. Madhurāsuttavaṇṇanā

220. Dasame **pañcime, bhikkhave, ādīnavā madhurāya**nti ekaṃ samayaṃ bhagavā bhikkhusaṅghaparivuto cārikaṃ caramāno madhurānagaraṃ sampāpuṇitvā antonagaraṃ pavisituṃ ārabhi. Athekā micchādiṭṭhikā yakkhinī acelā hutvā dve hatthe pasāretvā jivhaṃ nillāletvā dasabalassa purato aṭṭhāsi. Satthā antonagaraṃ appavisitvā tatova nikkhamitvā vihāraṃ agamāsi. Mahājano khādanīyabhojanīyañceva sakkārasammānañca ādāya vihāraṃ gantvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ adāsi. Satthā tassa nagarassa niggaṇhanatthāya imaṃ suttaṃ ārabhi. Tattha **visamā**ti na samatalā. **Bahurajā**ti vātapaharaṇakāle uddhatena rajakkhandhena pariyonaddhā viya hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Akkosakavaggo dutiyo.

(23) 3. Dīghacārikavaggo

1. Paṭhamadīghacārikasuttavaṇṇanā

221. Tatiyassa paṭhame **anavatthacārika**nti avavatthitacārikaṃ. **Sutaṃ na pariyodapetī**ti yampissa sutaṃ atthi, taṃ pariyodapetuṃ na sakkoti. **Sutenekaccena avisārado hotī**ti thokathokena sutena vijjamānenāpi ñāṇena somanassappatto na hoti. **Samavatthacāre**ti samavatthitacāre. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3-4. Atinivāsasuttādivaṇṇanā

223-224. Tatiye **bahubhaṇḍo**ti bahuparikkhāro. **Bahubhesajjo**ti sappinavanītādīnaṃ bahutāya bahubhesajjo. **Byatto**ti byāsatto. **Saṃsaṭṭho**ti pañcavidhena saṃsaggena saṃsaṭṭho hutvā. **Ananulomikenā**ti sāsanassa ananucchavikena. Catutthe **vaṇṇamaccharī**ti guṇamaccharī. **Dhammamaccharī**ti pariyattimaccharī.

5-6. Kulūpakasuttādivaṇṇanā

225-226. Pañcame **anāmantacāre āpajjatī**ti ‘‘nimantito sabhatto samāno santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā kulesu cārittaṃ āpajjeyyā’’ti sikkhāpade (pārā. 294) vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. **Raho nisajjāyā**tiādīnipi tesaṃ tesaṃ sikkhāpadānaṃ vasena veditabbāni. Chaṭṭhe **ativela**nti atikkantapamāṇakālaṃ. Sattamaṃ uttānameva.

8. Ussūrabhattasuttavaṇṇanā

228. Aṭṭhame **ussūrabhatte**ti atidivāpacanabhatte. **Na kālena paṭipūjentī**ti yāgukāle yāguṃ, khajjakakāle khajjakaṃ, bhojanakāle bhojanaṃ apacantā yuttappayuttakālassa atināmitattā na kālena paṭipūjenti, attano citteneva denti nāma. Tato tepi tesu attano gehaṃ āgatesu tatheva karonti. Kulapaveṇiyā āgatā balipaṭiggāhikā devatāpi yuttappayuttakālena lābhaṃ labhamānāyeva rakkhanti gopayanti pīḷaṃ akatvā. Akāle labhamānā pana ‘‘ime amhesu anādarā’’ti ārakkhaṃ na karonti.

Samaṇabrāhmaṇāpi ‘‘etesaṃ gehe bhojanavelāya bhojanaṃ na hoti, ṭhitamajjhanhike dentī’’ti maṅgalāmaṅgalesu kātabbaṃ na karonti. **Vimukhā kammaṃ karontī**ti ‘‘pāto kiñci na labhāma, khudāya paṭipīḷitā kammaṃ kātuṃ na sakkomā’’ti kammaṃ vissajjetvā nisīdanti. **Anojavantaṃ hotī**ti akāle bhuttaṃ ojaṃ harituṃ na sakkoti. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo.

9. Paṭhamakaṇhasappasuttavaṇṇanā

229. Navame **sabhīrū**ti saniddo mahāniddaṃ niddāyati. **Sappaṭibhayo**ti taṃ nissāya bhayaṃ uppajjati, tasmā sappaṭibhayo. **Mittadubbhī**ti pānabhojanadāyakampi mittaṃ dubbhati hiṃsati. Mātugāmepi eseva nayo.

10. Dutiyakaṇhasappasuttavaṇṇanā

230. Dasame **ghoraviso**ti kakkhaḷaviso. **Dujjivho**ti dvidhā bhinnajivho. **Ghoravisatā**ti ghoravisatāya. Sesadvayepi eseva nayo.

Dīghacārikavaggo tatiyo.

(24) 4. Āvāsikavaggo

1. Āvāsikasuttavaṇṇanā

231. Catutthassa paṭhame **na ākappasampanno**ti samaṇākappena sampanno. **Abhāvanīyo hotī**ti vaḍḍhanīyo na hoti. Dutiyaṃ uttānameva.

3. Sobhanasuttavaṇṇanā

233. Tatiye **paṭibalo**ti kāyabalena ca ñāṇabalena ca samannāgatattā paṭibalo.

4. Bahūpakārasuttavaṇṇanā

234. Catutthe **khaṇḍaphulla**nti patitaṭṭhānañca bhinnaṭṭhānañca. **Paṭisaṅkharotī**ti paṭipākatikaṃ karoti. **Ārocetī**ti idaṃ pavāritakulānaṃ vasena vuttaṃ.

5. Anukampasuttavaṇṇanā

235. Pañcame **adhisīlesū**ti pañcasu sīlesu. **Dhammadassane nivesetī**ti catusaccadhammadassane patiṭṭhāpeti. **Arahaggata**nti sabbasakkārānaṃ arahe ratanattayeva gataṃ, tīsu vatthūsu garucittīkāraṃ upaṭṭhapethāti attho. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7. Dutiyaavaṇṇārahasuttavaṇṇanā

237. Sattame **āvāsapaligedhī**ti āvāsaṃ balavagiddhivasena gilitvā viya ṭhito. Sesaṃ sabbaṃ uttānamevāti.

Āvāsikavaggo catuttho.

(25) 5. Duccaritavaggo

1. Paṭhamaduccaritasuttavaṇṇanā

241. Pañcamassa paṭhame **duccarite sucarite**ti idaṃ abhedato vuttaṃ, **kāyaduccarite**tiādi kāyadvārādīnaṃ vasena bhedato. **Saddhammā**ti dasakusalakammapathadhammato. **Asaddhamme**ti akusalakammapathasaṅkhāte assaddhamme.

9. Sivathikasuttavaṇṇanā

249. Navame **sivathikāyā**ti susāne. **Ārodanā**ti ārodanaṭṭhānaṃ. **Asucinā**ti jigucchanīyena.

10. Puggalappasādasuttavaṇṇanā

250. Dasame **puggalappasāde**ti ekapuggalasmiṃ uppannappasāde. **Ante nisīdāpetī**ti bhikkhūnaṃ āsanapariyante nisīdāpeti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Duccaritavaggo pañcamo.

Pañcamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

(26) 6. Upasampadāvaggo

1-3. Upasampādetabbasuttādivaṇṇanā

251-253. Chaṭṭhassa paṭhame **upasampādetabba**nti upajjhāyena hutvā upasampādetabbaṃ. Dutiye **nissayo dātabbo**ti ācariyena hutvā nissayo dātabbo. Tatiye **sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo**ti upajjhāyena hutvā sāmaṇero gahetabbo. Iti imāni tīṇipi suttāni paṭhamabodhiyaṃ khīṇāsavavasena vuttāni. Catutthādīni anupadavaṇṇanāto uttānatthāneva.

1. Sammutipeyyālādivaṇṇanā

272. Bhattuddesakādīnaṃ vinicchayakathā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāyaṃ (cūḷava. aṭṭha. 325) vuttanayena veditabbāti. **Sammato na pesetabbo**ti pakatiyā sammato ‘‘gaccha bhattāni uddisāhī’’ti na pesetabbo.

273-285. **Sāṭiyaggāhāpako**ti vassikasāṭikāya gāhāpako. **Pattaggāhāpako**ti ‘‘yo ca tassā bhikkhuparisāya pattapariyanto, so tassa bhikkhuno padātabbo’’ti ettha vuttapattaggāhāpako.

293-302. **Ājīvako**ti naggaparibbājako. **Nigaṇṭho**ti purimabhāgappaṭicchanno. **Muṇḍasāvako**ti nigaṇṭhasāvako. **Jaṭilako**ti tāpaso. **Paribbājako**ti channaparibbājako. **Māgaṇḍikā**dayopi titthiyā eva. Etesaṃ pana sīlesu paripūrakāritāya abhāvena sukkapakkho na gahito. Sesamettha uttānamevāti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Pañcakanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Chakkanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Āhuneyyavaggo

1. Paṭhamaāhuneyyasuttavaṇṇanā

1. Chakkanipātassa paṭhame **idha, bhikkhave, bhikkhū**ti, bhikkhave, imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Neva sumano hoti na dummano**ti iṭṭhārammaṇe rāgasahagatena somanassena sumano vā aniṭṭhārammaṇe dosasahagatena domanassena dummano vā na hoti. **Upekkhako viharati sato sampajāno**ti majjhattārammaṇe asamapekkhanena aññāṇupekkhāya upekkhakabhāvaṃ anāpajjitvā sato sampajāno hutvā ārammaṇe majjhatto viharati. Imasmiṃ sutte khīṇāsavassa satatavihāro kathito.

2. Dutiyaāhuneyyasuttavaṇṇanā

2-4. Dutiye **anekavihitaṃ iddhividha**ntiādīni visuddhimagge vuttāneva. **Āsavānaṃ khayā anāsava**nti āsavānaṃ khayena anāsavaṃ, na cakkhuviññāṇādīnaṃ viya abhāvenāti. Imasmiṃ sutte khīṇāsavassa abhiññā paṭipāṭiyā kathitā. Tatiyacatutthesu khīṇāsavo kathito.

5-7. Ājānīyasuttattayavaṇṇanā

5-7. Pañcame **aṅgehī**ti guṇaṅgehi. **Khamo**ti adhivāsako. **Rūpāna**nti rūpārammaṇānaṃ. **Vaṇṇasampanno**ti sarīravaṇṇena sampanno. Chaṭṭhe **balasampanno**ti kāyabalena sampanno. Sattame **javasampanno**ti padajavena sampanno.

8-9. Anuttariyasuttādivaṇṇanā

8-9. Aṭṭhame **anuttariyānī**ti aññena uttaritarena rahitāni niruttarāni. **Dassanānuttariya**nti rūpadassanesu anuttaraṃ. Esa nayo sabbapadesu. Hatthiratanādīnañhi dassanaṃ na dassanānuttariyaṃ, niviṭṭhasaddhassa pana niviṭṭhapemavasena dasabalassa vā bhikkhusaṅghassa vā kasiṇaasubhanimittādīnaṃ vā aññatarassa dassanaṃ dassanānuttariyaṃ nāma. Khattiyādīnaṃ guṇakathāsavanaṃ na savanānuttariyaṃ, niviṭṭhasaddhassa pana niviṭṭhapemavasena tiṇṇaṃ vā ratanānaṃ guṇakathāsavanaṃ tepiṭakabuddhavacanasavanaṃ vā savanānuttariyaṃ nāma. Maṇiratanādīnaṃ lābho na lābhānuttariyaṃ, sattavidhaariyadhanalābho pana lābhānuttariyaṃ nāma. Hatthisippādisikkhanaṃ na sikkhānuttariyaṃ, sikkhāttayassa pūraṇaṃ pana sikkhānuttariyaṃ nāma. Khattiyādīnaṃ pāricariyā na pāricariyānuttariyaṃ, tiṇṇaṃ pana ratanānaṃ pāricariyā pāricariyānuttariyaṃ nāma. Khattiyādīnaṃ guṇānussaraṇaṃ na anussatānuttariyaṃ, tiṇṇaṃ pana ratanānaṃ guṇānussaraṇaṃ anussatānuttariyaṃ nāma. Iti imāni cha anuttariyāni lokiyalokuttarāni kathitāni. Navame **buddhānussatī**ti buddhaguṇārammaṇā sati. Sesapadesupi eseva nayo.

10. Mahānāmasuttavaṇṇanā

10. Dasame **mahānāmo**ti dasabalassa cūḷapitu putto eko sakyarājā. **Yena bhagavā**

tenupasaṅkamīti bhuttapātarāso hutvā dāsaparijanaparivuto gandhamālādīni gāhāpetvā yattha satthā, tattha agamāsi. Ariyaphalaṃ assa āgatanti **āgataphalo**. Sikkhāttayasāsanaṃ etena viññātanti **viññātasāsano**. Iti ayaṃ rājā ‘‘sotāpannassa nissayavihāraṃ pucchāmī’’ti pucchanto evamāha.

Nevassa rāgapariyuṭṭhitanti na uppajjamānena rāgena uṭṭhahitvā gahitaṃ. **Ujugata**nti buddhānussatikammaṭṭhāne ujukameva gataṃ. **Tathāgataṃ ārabbhā**ti tathāgataguṇe ārabbha. **Atthaveda**nti aṭṭhakathaṃ nissāya uppannaṃ pītipāmojjaṃ. **Dhammaveda**nti pāḷiṃ nissāya uppannaṃ pītipāmojjaṃ. **Dhammūpasañhita**nti pāḷiñca aṭṭhakathañca nissāya uppannaṃ. **Pamuditassā**ti duvidhena pāmojjena pamuditassa. **Pīti jāyatī**ti pañcavidhā pīti nibbattati. **Kāyo passambhatī**ti nāmakāyo ca karajakāyo ca darathapaṭippassaddhiyā paṭippassambhati. **Sukha**nti kāyikacetasikasukhaṃ. **Samādhiyatī**ti ārammaṇe sammā ṭhapitaṃ hoti. **Visamagatāya pajāyā**ti rāgadosamohavisamagatesu sattesu. **Samappatto**ti samaṃ upasamaṃ patto hutvā. **Sabyāpajjhāyā**ti sadukkhāya. **Dhammasotaṃ samāpanno**ti vipassanāsaṅkhātaṃ dhammasotaṃ samāpanno. **Buddhānussatiṃ bhāvetī**ti buddhānussatikammaṭṭhānaṃ brūheti vaḍḍheti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Iti mahānāmo sotāpannassa nissayavihāraṃ pucchi. Satthāpissa tameva kathesi. Evaṃ imasmiṃ sutte sotāpannova kathitoti.

Āhuneyyavaggo paṭhamo.

2. Sāraṇīyavaggo

1. Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **sāraṇīyā**ti saritabbayuttakā. **Mettaṃ kāyakamma**nti mettena cittena kātabbaṃ kāyakammaṃ. **Vacīkammamanokammesu**pi eseva nayo. Imāni ca pana bhikkhūnaṃ vasena āgatāni, gihīsupi labbhanti. Bhikkhūnañhi mettena cittena ābhisamācārikadhammapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṅghanimantanatthāya gamanaṃ, gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhe bhikkhū disvā paccuggamanaṃ, pattapaṭiggahaṇaṃ, āsanapaññāpanaṃ, anugamananti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ mettena cittena ācārapaṇṇattisikkhāpanaṃ, kammaṭṭhānakathanaṃ, dhammadesanā, tepiṭakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘‘cetiyavandanāya gacchāma, bodhivandanāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālāpupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññāpetha, pānīyaṃ upaṭṭhāpetha, saṅghaṃ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetvā ussāhajātā veyyāvaccaṃ karothā’’tiādivacanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrapaṭijagganaṃ cetiyaṅgaṇavattādīni ca katvā vivittāsane nisīditvā ‘‘imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjhā’’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘‘ayyā sukhī hontu averā abyāpajjhā’’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Āvi ceva raho cāti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṃ cīvarakammādīsu sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma, therānaṃ pana pādadhovanadānādibhedaṃ sabbampi sāmīcikammaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi dunnikkhittānaṃ dārubhaṇḍādīnaṃ tesu avaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmanaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. ‘‘Devatthero tissatthero’’ti evaṃ paggayha vacanaṃ sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Vihāre asantaṃ pana paṭipucchantassa ‘‘kahaṃ amhākaṃ devatthero, kahaṃ amhākaṃ tissatthero, kadā nu kho āgamissatī’’ti evaṃ mamāyanavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena

mukhena olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. ‘‘Devatthero tissatthero arogo hotu appābādho’’ti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikā**ti kuhanādibhedaṃ micchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena bhikkhācariyavattena uppannā. **Antamaso pattapariyāpannamattampī**ti pacchimakoṭiyā pattapariyāpannaṃ pattassa antogataṃ dvattikaṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogī**ti ettha dve paṭivibhattāni nāma āmisapaṭivibhattaṃ pana puggalapaṭivibhattañca. Tattha ‘‘ettakaṃ dassāmi, ettakaṃ na dassāmī’’ti evaṃ cittena paṭivibhajanaṃ āmisapaṭivibhattaṃ nāma. ‘‘Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmī’’ti evaṃ cittena vibhajanaṃ pana puggalapaṭivibhattaṃ nāma. Tadubhayampi akatvā yo appaṭivibhattaṃ bhuñjati, ayaṃ appaṭivibhattabhogī nāma. **Sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogī**ti ettha sādhāraṇabhogino idaṃ lakkhaṇaṃ – yaṃ yaṃ paṇītaṃ labhati, taṃ taṃ neva lābhenalābhaṃ-nijigīsanatāmukhena gihīnaṃ deti, na attanā paribhuñjati, paṭiggaṇhanto ca ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotū’’ti gahetvā ghaṇṭiṃ paharitvā paribhuñjitabbaṃ saṅghasantakaṃ viya passati.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammaṃ ko pūreti, ko na pūreti? Dussīlo tāva na pūreti. Na hi tassa santakaṃ sīlavantā gaṇhanti. Parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti. Tatridaṃ vattaṃ – yo hi odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ deti. Sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṃ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhassa vaṭṭati. Tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhākaāgantukagamikānañceva navapabbajitassa ca saṅghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ taṃ datvā sesaṃ bhuñjitabbaṃ. ‘‘Sīlavantehī’’ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo susikkhitāya parisāya supūro hoti, susikkhitāya hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti. Aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhati, na atirekaṃ. Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassāpi dvādasahi vassehi pūreti, na tato oraṃ. Sace hi dvādasame vasse sāraṇīyadhammapūrako piṇḍapātapūraṃ pattaṃ āsanasālāyaṃ ṭhapetvā nhāyituṃ gacchati, saṅghatthero ca ‘‘kasseso patto’’ti vatvā ‘‘sāraṇīyadhammapūrakassā’’ti vutte ‘‘āharatha na’’nti sabbaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvāva bhuñjitvā rittapattaṃ ṭhapeti. Atha kho so bhikkhu rittapattaṃ disvā ‘‘mayhaṃ asesetvāva paribhuñjiṃsū’’ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasa vassāni pūretabbo hoti. Titthiyaparivāsasadiso hesa, sakiṃ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana ‘‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me pattagataṃ anāpucchāva sabrahmacārī paribhuñjantī’’ti somanassaṃ janeti, tassa puṇṇo nāma hoti.

Evaṃ pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā na macchariyaṃ hoti, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, sulabhapaccayo. Pattagatamassa diyyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ labhati, bhaye vā chātake vā patte devatā ussukkaṃ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni – **senagirivāsī tissatthero** kira mahāgirigāmaṃ upanissāya vasati, paññāsa mahātherā nāgadīpaṃ cetiyavandanatthāya gacchantā girigāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamiṃsu. Thero pavisanto te disvā pucchi – ‘‘laddhaṃ, bhante’’ti? Vicarimhā, āvusoti. So aladdhabhāvaṃ ñatvā āha – ‘‘bhante, yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva idheva hothā’’ti. Mayaṃ, āvuso, paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti. Bhante, nevāsikā nāma paṭibalā honti, alabhantāpi bhikkhācāramaggasabhāgaṃ jānantīti. Therā āgamesuṃ. Thero gāmaṃ pāvisi. Dhurageheyeva mahāupāsikā khīrabhattaṃ sajjetvā theraṃ olokayamānā ṭhitā therassa dvāraṃ sampattasseva pattaṃ pūretvā adāsi. So taṃ ādāya therānaṃ santikaṃ gantvā ‘‘gaṇhatha, bhante’’ti saṅghattheraṃ āha. Thero ‘‘amhehi ettakehi kiñci na laddhaṃ, ayaṃ sīghameva gahetvā āgato, kiṃ nu kho’’ti sesānaṃ mukhaṃ olokesi. Thero olokanākāreneva ñatvā, ‘‘bhante, dhammena samena laddho, nikkukkuccā gaṇhathā’’ti

ādito paṭṭhāya sabbesaṃ yāvadatthaṃ datvā attanāpi yāvadatthaṃ bhuñji.

Atha naṃ bhattakiccāvasāne therā pucchiṃsu – ‘‘kadā, āvuso, lokuttaradhammaṃ paṭivijjhī’’ti? Natthi me, bhante, lokuttaradhammoti. Jhānalābhīsi, āvusoti. Etampi, bhante, natthīti? Nanu, āvuso, pāṭihāriyanti. Sāraṇīyadhammo me, bhante, pūrito, tassa me pūritakālato paṭṭhāya sacepi bhikkhusatasahassaṃ hoti, pattagataṃ na khīyatīti. Sādhu sādhu, sappurisa, anucchavikamidaṃ tuyhanti. Idaṃ tāva **pattagataṃ na khīyatī**ti ettha vatthu.

Ayameva pana thero cetiyapabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānaṭṭhānaṃ gantvā ‘‘imasmiṃ dāne kiṃ varabhaṇḍa’’nti pucchi. Dve sāṭakā, bhanteti. Ete mayhaṃ pāpuṇissantīti? Taṃ sutvā amacco rañño ārocesi – ‘‘eko daharo evaṃ vadatī’’ti. ‘‘Daharassa evaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumasāṭakā vaṭṭantī’’ti vatvā ‘‘mahātherānaṃ dassāmī’’ti ṭhapesi. Tassa bhikkhusaṅghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā hatthaṃ nārohanti, aññeva ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ āruḷhā. So tassa hatthe ṭhapetvā amaccassa mukhaṃ oloketvā daharaṃ nisīdāpetvā dānaṃ datvā saṅghaṃ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā ‘‘kadā, bhante, imaṃ dhammaṃ paṭivijjhitthā’’ti āha. So pariyāyenapi asantaṃ avadanto ‘‘natthi mayhaṃ, mahārāja, lokuttaradhammo’’ti āha. Nanu, bhante, pubbeva avacutthāti. Āma, mahārāja, sāraṇīyadhammapūrako ahaṃ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti. ‘‘Sādhu sādhu, bhante, anucchavikamidaṃ tumhāka’’nti vatvā pakkāmi. Idaṃ **bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātī**ti ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye pana bhātaragāmavāsino nāgattheriyā anārocetvāva palāyiṃsu. Therī paccūsasamaye ‘‘ativiya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā’’ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ ñatvā āgamma theriyā ārocesuṃ. Sā sutvā ‘‘mā tumhe tesaṃ gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesaparipucchāyonisomanasikāresuyeva yogaṃ karothā’’ti vatvā bhikkhācāravelāyaṃ pārupitvā attadvādasamā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthā devatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā, ‘‘ayye, aññattha mā gacchatha, niccaṃ idheva āgaccheyyāthā’’ti āha. Theriyā pana kaniṭṭhabhātā nāgatthero nāma atthi. So ‘‘mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā yāpetuṃ, paratīraṃ gamissāmī’’ti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto ‘‘theriṃ disvā gamissāmī’’ti bhātaragāmaṃ āgato. Therī ‘‘therā āgatā’’ti sutvā tesaṃ santikaṃ gantvā ‘‘kiṃ ayyā’’ti pucchi. So taṃ pavattiṃ ārocesi. Sā ‘‘ajja ekadivasaṃ vihāreva vasitvā sve gamissathā’’ti āha. Therā vihāraṃ agamiṃsu.

Therī punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā theraṃ upasaṅkamitvā ‘‘imaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjathā’’ti āha. Thero ‘‘vaṭṭissati therī’’ti vatvā tuṇhī aṭṭhāsi. Dhammiko, tāta, piṇḍapāto, kukkuccaṃ akatvā paribhuñjathāti. Vaṭṭissati therīti? Sā pattaṃ gahetvā ākāse khipi, patto ākāse aṭṭhāsi. Thero ‘‘sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunībhattameva therī’’ti vatvā ‘‘bhayaṃ nāma sabbakālaṃ na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsaṃ kathayamāno, ‘bho piṇḍapātika, bhikkhunībhattaṃ bhuñjitvā vītināmayitthā’ti cittena anuvadiyamāno santhambhituṃ na sakkhissāmi, appamattā hotha theriyo’’ti maggaṃ paṭipajji.

Rukkhadevatāpi ‘‘sace thero theriyā hatthato piṇḍapātaṃ paribhuñjissati, na taṃ nivattessāmi. Sace na paribhuñjissati, nivattessāmī’’ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṃ disvā rukkhā oruyha ‘‘pattaṃ, bhante, dethā’’ti vatvā pattaṃ gahetvā theraṃ rukkhamūlaṃyeva ānetvā āsanaṃ paññāpetvā piṇḍapātaṃ datvā katabhattakiccaṃ paṭiññaṃ kāretvā dvādasa bhikkhuniyo dvādasa ca bhikkhū satta vassāni upaṭṭhahi. Idaṃ **devatā ussukkaṃ āpajjantī**ti ettha vatthu. Tatra hi therī sāraṇīyadhammapūrikā ahosi.

Akhaṇḍānītiādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyante chinnasāṭako viya **khaṇḍaṃ** nāma. Yassa pana vemajjhe bhinnaṃ, tassa chiddasāṭako viya **chiddaṃ** nāma hoti. Yassa paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyaṃ vā kucchiyaṃ vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalaṃ** nāma hoti. Yassa antarantarā bhinnāni, tassa antarantarā visabhāgabinduvicitrā gāvī viya **kammāsaṃ** nāma hoti. Yassa

pana sabbena sabbaṃ abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇato **bhujissāni,** buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni,** taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā ''idaṃ nāma tvaṃ āpannapubbo''ti kenaci parāmaṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā ca **aparāmaṭṭhāni,** upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṃ vā saṃvattayantīti **samādhisaṃvattanikānī**ti vuccanti.

Sīlasāmaññagato viharatīti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṃ samānabhāvūpagatasīlo viharati. Sotāpannādīnañhi sīlaṃ samuddantarepi devalokepi vasantānaṃ aññesaṃ sotāpannādīnaṃ sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattaṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Yāyaṃ diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. Niyyātīti **niyyānikā. Takkarassā**ti yo tathākārī hoti. **Dukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhakkhayatthaṃ. **Diṭṭhisāmaññagato**ti samānadiṭṭhibhāvaṃ upagato hutvā viharatīti.

2. Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye yo te dhamme pūreti, taṃ sabrahmacārīnaṃ piyaṃ karontīti **piyakaraṇā**. Garuṃ karontīti **garukaraṇā. Saṅgahāyā**ti saṅgaṇhanatthāya. **Avivādāyā**ti avivadanatthāya. **Sāmaggiyā**ti samaggabhāvatthāya. **Ekībhāvāyā**ti ekabhāvatthāya ninnānākaraṇāya. **Saṃvattantī**ti vattanti pavattanti.

3. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **nissāraṇīyā dhātuyo**ti nissaraṇadhātuyova. **Mettā hi kho me cetovimuttī**ti ettha paccanīkadhammehi vimuttattā tikacatukkajjhānikā mettāva mettācetovimutti nāma. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṃ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānasadisā katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhā katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā ācitā upacitā. **Susamāraddhā**ti suppaguṇakaraṇena suṭṭhu samāraddhā. **Pariyādāya tiṭṭhatī**ti pariyādiyitvā gahetvā tiṭṭhati. **Mā hevantissa vacanīyo**ti yasmā abhūtabyākaraṇaṃ byākaroti, tasmā ''mā evaṃ bhaṇī''ti vattabbo. **Yadidaṃ mettācetovimuttī**ti yā ayaṃ mettācetovimutti, idaṃ nissaraṇaṃ byāpādassa, byāpādato nissaṭāti attho. Yo pana mettāya tikacatukkajjhānato vuṭṭhito saṅkhāre sammasitvā tatiyamaggaṃ patvā ''puna byāpādo natthī''ti tatiyaphalena nibbānaṃ passati, tassa cittaṃ accantanissaraṇaṃ byāpādassa. Etenupāyena sabbattha attho veditabbo.

Animittācetovimuttīti balavavipassanā. Dīghabhāṇakā pana arahattaphalasamāpattīti vadanti. Sā hi rāganimittādīnañceva rūpanimittādīnañca niccanimittādīnañca abhāvā animittāti vuttā. **Nimittānusārī**ti vuttappabhedaṃ nimittaṃ anusaraṇasabhāvaṃ.

Asmīti asmimāno. **Ayamahamasmī**ti pañcasu khandhesu ayaṃ nāma ahaṃ asmīti. Ettāvatā arahattaṃ byākataṃ hoti. **Vicikicchākathaṃkathāsalla**nti vicikicchābhūtaṃ kathaṃkathāsallaṃ. **Mā hevantissa vacanīyo**ti sace te paṭhamamaggavajjhā vicikicchā uppajjati, arahattabyākaraṇaṃ micchā hoti, tasmā ''mā abhūtaṃ gaṇhī''ti vāretabbo. **Asmīti mānasamugghāto**ti arahattamaggo. Arahattamaggaphalavasena hi nibbāne diṭṭhe puna asmimāno natthīti arahattamaggo ''asmīti mānasamugghāto''ti vutto. Iti imasmiṃ sutte abhūtabyākaraṇaṃ nāma kathitaṃ.

4. Bhaddakasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **na bhaddaka**nti na laddhakaṃ. Tattha yo hi bhītabhīto marati, tassa na bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti. Yo apāye paṭisandhiṃ gaṇhāti, tassa na bhaddikā kālakiriyā hoti. **Kammārāmo**tiādīsu āramaṇaṃ ārāmo, abhiratīti attho. Vihārakaraṇādimhi navakamme ārāmo assāti **kammārāmo**.

Tasmiṃyeva kamme ratoti **kammarato**. Tadeva kammārāmataṃ punappunaṃ yuttoti **anuyutto**. Esa nayo sabbattha. Ettha ca **bhassa**nti ālāpasallāpo. **Niddā**ti soppaṃ. **Saṅgaṇikā**ti gaṇasaṅgaṇikā. Sā ‘‘ekassa dutiyo hoti, dvinnaṃ hoti tatiyako’’tiādinā nayena veditabbā. **Saṃsaggo**ti dassanasavanasamullāpasambhogakāyasaṃsaggavasena pavatto saṃsaṭṭhabhāvo. **Papañco**ti taṇhādiṭṭhimānavasena pavatto madanākārasaṇṭhito kilesapapañco. **Sakkāya**nti tebhūmakavaṭṭaṃ. **Sammā dukkhassa antakiriyāyā**ti hetunā nayena sakalavaṭṭadukkhassa parivaṭumaparicchedakaraṇatthaṃ. **Mago**ti magasadiso. **Nippapañcapade**ti nibbānapade. **Ārādhayī**ti paripūrayi taṃ sampādesīti.

5. Anutappiyasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **anutappā**ti anusocitabbā anutāpakārī. Imesu dvīsupi suttesu gāthāsu ca vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Nakulapitusuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **bāḷhagilāno**ti adhimattagilāno. **Etadavocā**ti sāmikassa bhesajjaṃ katvā byādhiṃ vūpasametuṃ asakkontī idāni sīhanādaṃ naditvā saccakiriyāya byādhiṃ vūpasametuṃ santike nisīditvā etaṃ ‘‘mā kho tva’’ntiādivacanaṃ avoca. **Sāpekkho**ti sataṇho. **Na nakulamātā**ti ettha na-kāro na sakkhatīti evaṃ parapadena yojetabbo. **Santharitu**nti nicchiddaṃ kātuṃ, saṇṭhapetunti attho. **Veṇiṃ olikhitu**nti eḷakalomāni kappetvā vijaṭetvā veṇiṃ kātuṃ.

Aññaṃ gharaṃ gamissatīti aññaṃ sāmikaṃ gaṇhissati. **Soḷasa vassāni gahaṭṭhakaṃ brahmacariyaṃ samāciṇṇa**nti ito soḷasavassamatthake gahaṭṭhabrahmacariyavāso samāciṇṇo. **Dassanakāmatarā**ti atirekena dassanakāmā. Imehi tīhi aṅgehi sīhanādaṃ naditvā ‘‘iminā saccena tava sarīre byādhi phāsu hotū’’ti saccakiriyaṃ akāsi.

Idāni bhagavantaṃ sakkhiṃ katvā attano sīlādiguṇehipi saccakiriyaṃ kātuṃ **siyā kho pana te**tiādimāha. Tattha **paripūrakārinī**ti samattakārinī. **Cetosamathassā**ti samādhikammaṭṭhānassa. **Ogādhappattā**ti ogādhaṃ anuppavesaṃ pattā. **Patigādhappattā**ti patigādhaṃ patiṭṭhaṃ pattā. **Assāsappattā**ti assāsaṃ avassayaṃ pattā. **Vesārajjappattā**ti somanassañāṇaṃ pattā. **Aparappaccayā**ti parappaccayo vuccati parasaddhā parapattiyāyanā, tāya virahitāti attho. Imehi tīhi aṅgehi attano guṇe ārabbha saccakiriyaṃ akāsi. **Gilānā vuṭṭhito**ti gilāno hutvā vuṭṭhito. **Yāvatā**ti yattikāyo. **Tāsaṃ aññatarā**ti tāsaṃ antare ekā. **Anukampikā**ti hitānukampikā. **Ovādikā**ti ovādadāyikā. **Anusāsikā**ti anusiṭṭhidāyikā.

7. Soppasuttavaṇṇanā

17. Sattame **paṭisallānā vuṭṭhito**ti ekībhāvāya dhammanijjhānakkhantito phalasamāpattivihārato vuṭṭhito. **Yathāvihāra**nti attano attano vasanavihāraṃ. **Navā**ti pabbajjāya navakā. Te pañcasatamattā ahesuṃ. **Kākacchamānā**ti kākasaddaṃ karontā dante khādantā. **Therā**ti thirabhāvaṃ pattā. **Tena no**ti tena nu. **Seyyasukhā**dīni heṭṭhā vuttatthāneva. **Raṭṭhiko**ti yo raṭṭhaṃ bhuñjati. **Pettaṇiko**ti yo pitarā bhuttānubhuttaṃ bhuñjati. **Senāpatiko**ti senāya jeṭṭhako. **Gāmagāmaṇiko**ti gāmabhojako. **Pūgagāmaṇiko**ti gaṇajeṭṭhako. **Avipassako kusalānaṃ dhammāna**nti kusalānaṃ dhammānaṃ anesako agavesako hutvā. **Bodhipakkhiyānaṃ dhammāna**nti sattatiṃsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ.

8. Macchabandhasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **macchika**nti macchaghātakaṃ. Hatthinā yātīti **hatthiyāyī**. Paratopi eseva nayo. **Vajjhe**ti vadhitabbe. **Vadhāyanīte**ti vadhāya upanīte. **Pāpakena manasā**ti lāmakena vadhakacittena.

Pāḷiyaṃ pana vadhāyupanīteti likhanti. **Māgaviko**ti migaghātako. **Ko pana vādo manussabhūta**nti yo manussabhūtaṃ pāpakena manasā anupekkhati, tassa sampattiyā abhāve kimeva vattabbaṃ. Idaṃ pāpakassa kammuno aniṭṭhaphalabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yesaṃ pana tādisaṃ kammaṃ karontānampi yasapaṭilābho hoti, tesaṃ taṃ akusalaṃ nissāya kusalaṃ vipaccatīti veditabbaṃ. Tena panassa akusalakammena upahatattā vipāko na ciraṭṭhitiko hoti. Imasmiṃ sutte akusalapakkhova kathito.

9. Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā

19. Navame **nātike**ti evaṃnāmake gāme. **Giñjakāvasathe**ti iṭṭhakāmaye pāsāde. **Amatogadhā**ti nibbānogadhā, nibbānapatiṭṭhāti attho. **Bhāvetha no**ti bhāvetha nu. **Maraṇassati**nti maraṇassatikammaṭṭhānaṃ. **Aho vatā**ti patthanatthe nipāto. **Bahuṃ vata me kataṃ assā**ti tumhākaṃ sāsane mama kiccaṃ bahu kataṃ assa. **Tadantara**nti taṃ antaraṃ khaṇaṃ okāsaṃ. **Assasitvā vā passasāmī**ti ettha assāso vuccati anto pavisanavāto, passāso bahi nikkhamanavāto. Iti ayaṃ bhikkhu yāva anto paviṭṭhavāto bahi nikkhamati, bahi nikkhanto vāto anto pavisati, tāva jīvitaṃ patthento evamāha. **Dandha**nti mandaṃ garukaṃ asīghappavattaṃ. **Āsavānaṃ khayāyā**ti arahattaphalatthāya. Imasmiṃ sutte maraṇassati arahattaṃ pāpetvā kathitāti.

10. Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā

20. Dasame **patigatāyā**ti paṭipannāya. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṃ paccavekkhati. **So mamassa antarāyo**ti ettha tividho antarāyo jīvitantarāyo, samaṇadhammantarāyo, puthujjanakālakiriyaṃ karontassa saggantarāyo ceva maggantarāyo cāti. Taṃ sabbampi sandhāyevamāha. **Byāpajjeyyā**ti ajiṇṇakādivasena vipajjeyya. **Adhimatto**ti balavā. **Chando**ti kattukamyatāchando. **Vāyāmo**ti payogavīriyaṃ. **Ussāho**ti ussāpanavīriyaṃ. **Ussoḷhī**ti sampādanavīriyaṃ. **Appaṭivānī**ti anukkaṇṭhanā appaṭisaṅgharaṇā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sāraṇīyavaggo dutiyo.

3. Anuttariyavaggo

1-2. Sāmakasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **sāmagāmake**ti sāmakānaṃ ussannattā evaṃladdhanāme gāmake. **Pokkharaṇiyāya**nti pokkharaṇiyānāmake vihāre. **Abhikkantāya rattiyā**ti rattiyā paṭhamayāmaṃ atikkamma majjhimayāme sampatte. **Abhikkantavaṇṇā**ti abhikkantaatimanāpavaṇṇā. **Kevalakappa**nti sakalakappaṃ. **Pokkharaṇiyaṃ obhāsetvā**ti pokkharaṇiyānāmakaṃ mahāvihāraṃ attano obhāsena pharitvā. **Samanuñño**ti samānaanuñño samānacitto. **Dovacassatā**ti dubbacabhāvo. **Pāpamittatā**ti lāmakamittatā. Imasmiṃ sutte parihāniyadhammāva kathitā. Dutiye aparihāniyadhammā lokuttaramissakā kathitā.

3. Bhayasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **kāmarāgarattāya**nti kāmarāgaratto ayaṃ. **Chandarāgavinibaddho**ti chandarāgena vinibaddho. **Bhayā**ti cittutrāsabhayā. **Paṅkā**ti kilesapaṅkato. **Saṅgo paṅko ca ubhaya**nti saṅgo ca paṅko ca idampi ubhayaṃ. **Ete kāmā pavuccanti, yattha satto puthujjano**ti yasmiṃ saṅge ca paṅke ca puthujjano satto laggo laggito palibuddho. **Upādāne**ti catubbidhe upādāne. **Jātimaraṇasambhave**ti jātiyā ca maraṇassa ca sambhave paccayabhūte. **Anupādā vimuccantī**ti anupādiyitvā vimuccanti. **Jātimaraṇasaṅkhaye**ti jātimaraṇānaṃ saṅkhayasaṅkhāte nibbāne, nibbānārammaṇāya vimuttiyā vimuccantīti attho. Imasmiṃ ṭhāne vivaṭṭetvā arahattameva patto esa bhikkhu. Idāni taṃ khīṇāsavaṃ

thomento **te khemappattā**tiādimāha. Tattha **khemappattā**ti khemabhāvaṃ pattā. **Sukhino**ti lokuttarasukhena sukhitā. **Diṭṭhadhammābhinibbutā**ti abbhantare kilesābhāvena diṭṭhadhammeyeva abhinibbutā. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭaṃ kathitaṃ.

4. Himavantasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **padāleyyā**ti bhindeyya. **Chavāyā**ti lāmikāya. **Samādhissa samāpattikusalo hotī**ti āhārasappāyautusappāyāni pariggahetvā samādhiṃ samāpajjituṃ kusalo hoti cheko samattho paṭibalo. **Samādhissa ṭhitikusalo**ti samādhissa ṭhitiyaṃ kusalo, samādhiṃ ṭhapetuṃ sakkotīti attho. **Samādhissa vuṭṭhānakusalo**ti samādhissa vuṭṭhāne kusalo, yathāparicchedena vuṭṭhātuṃ sakkotīti attho. **Samādhissa kallitakusalo**ti samādhissa kallatāya kusalo, samādhicittaṃ hāsetuṃ kallaṃ kātuṃ sakkotīti attho. **Samādhissa gocarakusalo**ti samādhissa asappāye anupakārake dhamme vajjetvā sappāye upakārake sevantopi, ''ayaṃ samādhinimittārammaṇo ayaṃ lakkhaṇārammaṇo''ti jānantopi samādhissa gocarakusalo nāma hoti. **Samādhissa abhinīhārakusalo**ti upariuparisamāpattisamāpajjanatthāya paṭhamajjhānādisamādhiṃ abhinīharituṃ sakkonto samādhissa abhinīhārakusalo nāma hoti. So paṭhamajjhānā vuṭṭhāya dutiyaṃ samāpajjati, dutiyajjhānā…pe… tatiyajjhānā vuṭṭhāya catutthaṃ samāpajjatīti.

5. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **anussatiṭṭhānānī**ti anussatikāraṇāni. **Itipi so bhagavā**tiādīni visuddhimagge (visuddhi. 1.123 ādayo) vitthāritāneva. **Idampi kho, bhikkhave, ārammaṇaṃ karitvā**ti idaṃ buddhānussatikammaṭṭhānaṃ ārammaṇaṃ karitvā. **Visujjhantī**ti paramavisuddhiṃ nibbānaṃ pāpuṇanti. Sesaṃ sabbattha uttānatthameva. Imasmiṃ pana sutte cha anussatiṭṭhānāni missakāni kathitānīti veditabbāni.

6. Mahākaccānasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **sambādhe**ti pañcakāmaguṇasambādhe. **Okāsādhigamo**ti ettha okāsā vuccanti cha anussatiṭṭhānāni, tesaṃ adhigamo. **Visuddhiyā**ti visujjhanatthāya. **Sokaparidevānaṃ samatikkamāyā**ti sokānañca paridevānañca samatikkamatthāya. **Atthaṅgamāyā**ti atthaṃ gamanatthāya. **Ñāyassa adhigamāyā**ti sahavipassanakassa maggassa adhigamanatthāya. **Nibbānassa sacchikiriyāyā**ti apaccayaparinibbānassa paccakkhakiriyatthāya.

Sabbasoti sabbākārena. **Ākāsasamenā**ti alagganaṭṭhena ceva apalibuddhaṭṭhena ca ākāsasadisena. **Vipulenā**ti na parittakena. **Mahaggatenā**ti mahantabhāvaṃ gatena, mahantehi vā ariyasāvakehi gatena, paṭipannenāti attho. **Appamāṇenā**ti pharaṇaappamāṇatāya appamāṇena. **Averenā**ti akusalaverapuggalaverarahitena. **Abyāpajjhenā**ti kodhadukkhavajjitena. Sabbametaṃ buddhānussaticittameva sandhāya vuttaṃ. Paratopi eseva nayo. **Visuddhidhammā**ti visujjhanasabhāvā. Imasmimpi sutte cha anussatiṭṭhānāni missakāneva kathitānīti.

7. Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā

27. Sattame **manobhāvanīyassā**ti ettha manaṃ bhāveti vaḍḍhetīti manobhāvanīyo. **Dassanāyā**ti dassanatthaṃ. **Nissaraṇa**nti niggamanaṃ vūpasamanaṃ. **Dhammaṃ desetī**ti kāmarāgappajahanatthāya asubhakammaṭṭhānaṃ katheti. Dutiyavārādīsu byāpādappahānāya mettākammaṭṭhānaṃ, thinamiddhappahānāya thinamiddhavinodanakammaṭṭhānaṃ, ālokasaññaṃ vā vīriyārambhavatthuādīnaṃ vā aññataraṃ, uddhaccakukkuccappahānāya samathakammaṭṭhānaṃ, vicikicchāpahānāya tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇakathaṃ kathento dhammaṃ desetīti veditabbo. **Āgammā**ti ārabbha. **Manasikaroto**ti ārammaṇavasena citte karontassa. **Anantarā āsavānaṃ khayo hotī**ti anantarāyena āsavānaṃ khayo hoti.

8. Dutiyasamayasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **maṇḍalamāḷe**ti bhojanasālāya. **Cārittakilamatho**ti piṇḍapātacariyāya uppannakilamatho. **Bhattakilamatho**ti bhattadaratho. **Vihārapacchāyāya**nti vihārapaccante chāyāya. **Yadevassa divā samādhinimittaṃ manasikataṃ hotī**ti yaṃ eva tassa tato purimadivasabhāge samathanimittaṃ citte kataṃ hoti. **Tadevassa tasmiṃ samaye samudācaratī**ti taṃyeva etassa tasmiṃ samaye divāvihāre nisinnassa manodvāre sañcarati. **Ojaṭṭhāyī**ti ojāya ṭhito patiṭṭhito. **Phāsukassa hotī**ti phāsukaṃ assa hoti. **Sammukhā**ti kathentassa sammukhaṭṭhāne. **Suta**nti sotena sutaṃ. **Paṭiggahita**nti cittena paṭiggahitaṃ.

9. Udāyīsuttavaṇṇanā

29. Navame **udāyi**nti lāḷudāyittheraṃ. **Suṇomahaṃ, āvuso**ti, āvuso, nāhaṃ badhiro, suṇāmi bhagavato vacanaṃ, pañhaṃ pana upaparikkhāmīti. **Adhicitta**nti samādhivipassanācittaṃ. **Idaṃ, bhante, anussatiṭṭhāna**nti idaṃ jhānattayasaṅkhātaṃ anussatikāraṇaṃ. **Diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattatī**ti imasmiṃyeva attabhāve sukhavihāratthāya pavattati. **Ālokasañña**nti ālokanimitte uppannasaññaṃ. **Divā saññaṃ adhiṭṭhātī**ti divāti saññaṃ ṭhapeti. **Yathā divā tathā ratti**nti yathānena divā ālokasaññā manasikatā, rattimpi tatheva taṃ manasi karoti. **Yathā rattiṃ tathā divā**ti yathā vānena rattiṃ ālokasaññā manasikatā, divāpi taṃ tatheva manasi karoti. **Vivaṭenā**ti pākaṭena. **Apariyonaddhenā**ti nīvaraṇehi anonaddhena. **Sappabhāsaṃ cittaṃ bhāvetī**ti dibbacakkhuñāṇatthāya sahobhāsakaṃ cittaṃ brūheti vaḍḍheti. Yaṃ pana ''ālokasaññaṃ manasi karotī''ti vuttaṃ, taṃ thinamiddhavinodanālokasaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na dibbacakkhuñāṇālokanti veditabbaṃ. **Ñāṇadassanappaṭilābhāyā**ti dibbacakkhusaṅkhātassa ñāṇadassanassa paṭilābhāya.

Imameva kāyantiādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena vitthārato visuddhimagge kāyagatāsatikammaṭṭhāne vuttaṃ. **Kāmarāgappahānāyā**ti pañcakāmaguṇikassa rāgassa pahānatthāya. **Seyyathāpi passeyyā**ti yathā passeyya. **Sarīra**nti matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍita**nti susāne apaviddhaṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ**. Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ**. Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ**. Bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena dhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti **uddhumātakaṃ**. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti **vinīlakaṃ**. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi vissandamānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva **vipubbakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ. Vipubbakaṃ jātaṃ tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātaṃ**.

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ ñāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? **Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – āyu usmā viññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikhamo hoti, imesaṃ pana vigamā ayampi evaṃdhammo evaṃpūtikasabhāvoyevāti. **Evaṃbhāvī**ti evamevaṃ uddhumātādibhedo bhavissati. **Evaṃ anatīto**ti evaṃ uddhumātādibhāvaṃ anatikkanto.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṃsaoṭṭhamaṃsaakkhikamaṃsādīni luñcitvā luñcitvā khādiyamānaṃ. **Samaṃsalohita**nti sesāvasesamaṃsalohitayuttaṃ. **Nimmaṃsalohitamakkhita**nti maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttaṃ – ''nimmaṃsalohitamakkhita''nti. **Aññenā**ti aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhika**nti catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vippakiṇṇaṃ. **Pādaṭṭhikā**dīsupi eseva nayo. **Terovassikānī**ti atikkantasaṃvaccharāni. **Pūtīnī**ti abbhokāse ṭhitāni vātātapavuṭṭhisamphassena terovassikāneva pūtīni honti, antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātānī**ti cuṇṇavicuṇṇaṃ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha **so imamevā**ti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā. **Asmimānasamugghātāyā**ti asmīti pavattassa

navavidhassa mānassa samugghātatthāya. **Anekadhātupaṭivedhāyā**ti anekadhātūnaṃ paṭivijjhanatthāya. **Satova abhikkamatī**ti gacchanto satipaññāhi samannāgatova gacchati. **Satova paṭikkamatī**ti paṭinivattantopi satipaññāhi samannāgatova nivattati. Sesapadesupi eseva nayo. **Satisampajaññāyā**ti satiyā ca ñāṇassa ca atthāya. Iti imasmiṃ sutte satiñāṇāni missakāni kathitānīti.

10. Anuttariyasuttavaṇṇanā

30. Dasame **uccāvaca**nti yaṃ kiñci mahantakhuddakaṃ, uccanīcaṃ vā. **Hīna**nti nihīnaṃ. **Gamma**nti gāmavāsikānaṃ dassanaṃ. **Pothujjanika**nti puthujjanānaṃ santakaṃ. **Anariya**nti na ariyaṃ na uttamaṃ na parisuddhaṃ. **Anatthasaṃhita**nti na atthasannissitaṃ. **Na nibbidāyā**ti na vaṭṭe nibbindanatthāya. **Na virāgāyā**ti na rāgādīnaṃ virajjanatthāya. **Na nirodhāyā**ti na rāgādīnaṃ appavattinirodhāya. **Na upasamāyā**ti na rāgādīnaṃ vūpasamanatthāya. **Na abhiññāyā**ti na abhijānanatthāya. **Na sambodhāyā**ti na sambodhisaṅkhātassa catumaggañāṇassa paṭivijjhanatthāya. **Na nibbānāyā**ti na nibbānassa sacchikiriyāya.

Niviṭṭhasaddhoti patiṭṭhitasaddho. **Niviṭṭhapemo**ti patiṭṭhitapemo. **Ekantagato**ti ekantaṃ gato, acalappattoti attho. **Abhippasanno**ti ativiya pasanno. **Etadānuttariya**nti etaṃ anuttaraṃ. **Hatthismimpi sikkhatī**ti hatthinimittaṃ sikkhitabbaṃ hatthisippaṃ sikkhati. Sesapadesupi eseva nayo. **Uccāvaca**nti mahantakhuddakaṃ sippaṃ sikkhati.

Upaṭṭhitā pāricariyeti pāricariyāya paccupaṭṭhitā. **Bhāvayanti anussati**nti anuttaraṃ anussatiṃ bhāventi. **Vivekappaṭisaṃyutta**nti nibbānanissitaṃ katvā. **Khema**nti nirupaddavaṃ. **Amatagāmina**nti nibbānagāminaṃ, ariyamaggaṃ bhāventīti attho. **Appamāde pamoditā**ti satiyā avippavāsasaṅkhāte appamāde āmoditā pamoditā. **Nipakā**ti nepakkena samannāgatā. **Sīlasaṃvutā**ti sīlena saṃvutā pihitā. **Te ve kālena paccentī**ti te ve yuttappayuttakāle jānanti. **Yattha dukkhaṃ nirujjhatī**ti yasmiṃ ṭhāne sakalaṃ vaṭṭadukkhaṃ nirujjhati, taṃ amataṃ mahānibbānaṃ te bhikkhū jānantīti. Imasmiṃ sutte cha anuttariyāni missakāni kathitānīti.

Anuttariyavaggo tatiyo.

4. Devatāvaggo

1. Sekhasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **sekhassā**ti sattavidhassa sekhassa. Puthujjane pana vattabbameva natthi. **Parihānāyā**ti uparūpariguṇaparihānāya.

2-3. Aparihānasuttadvayavaṇṇanā

32-33. Dutiye **satthugāravatā**ti satthari garubhāvo. **Dhammagāravatā**ti navavidhe lokuttaradhamme garubhāvo. **Saṅghagāravatā**ti saṅghe garubhāvo. **Sikkhāgāravatā**ti tīsu sikkhāsu garubhāvo. **Appamādagāravatā**ti appamāde garubhāvo. **Paṭisanthāragāravatā**ti dhammāmisavasena duvidhe paṭisanthāre garubhāvo. Satthā garu assāti **satthugaru**. Dhammo garu assāti **dhammagaru.** **Tibbagāravo**ti bahalagāravo. Paṭisanthāre gāravo assāti **paṭisanthāragāravo**. Tatiye **sappatisso**ti sajeṭṭhako sagāravo. Hirottappaṃ panettha missakaṃ kathitaṃ.

4. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **tisso nāma bhikkhū**ti therasseva saddhivihāriko. **Mahiddhiko mahānubhāvo**ti ijjhanaṭṭhena mahatī iddhi assāti mahiddhiko. Anupharaṇaṭṭhena mahā ānubhāvo assāti mahānubhāvo.

Cirassaṃ kho, mārisa moggallāna, imaṃ pariyāyamakāsīti evarūpaṃ loke pakatiyā piyasamudāhāravacanaṃ hoti. Lokiyā hi cirassaṃ āgatampi anāgatapubbampi manāpajātiyaṃ āgataṃ disvā ‘‘kuto bhavaṃ āgato, cirassaṃ bhavaṃ āgato, kathaṃ te idhāgamanamaggo ñāto, kiṃ maggamūḷhosī’’tiādīni vadanti. Ayaṃ pana āgatapubbattāyeva evamāha. Thero hi kālena kālaṃ brahmalokaṃ gacchatiyeva. Tattha **pariyāyamakāsī**ti vāraṃ akāsi. **Yadidaṃ idhāgamanāyā**ti yo ayaṃ idhāgamanāya vāro, taṃ cirassaṃ akāsīti vuttaṃ hoti. **Idamāsanaṃ paññatta**nti mahārahaṃ brahmapallaṅkaṃ paññāpetvā evamāha. **Aveccappasādenā**ti adhigatena acalena maggappasādena. Imasmiṃ sutte sotāpattimaggañāṇaṃ kathitaṃ.

5. Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **vijjābhāgiyā**ti vijjākoṭṭhāsikā. **Aniccasaññā**ti aniccānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Anicce dukkhasaññā**ti dukkhānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Dukkhe anattasaññā**ti anattānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Pahānasaññā**ti pahānānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Virāgasaññā**ti virāgānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Nirodhasaññā**ti nirodhānupassanāñāṇe uppannasaññā.

6. Vivādamūlasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **vivādamūlānī**ti vivādassa mūlāni. **Kodhano**ti kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. **Upanāhī**ti veraappaṭinissaggalakkhaṇena upanāhena samannāgato. **Ahitāya dukkhāya devamanussāna**nti dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati? Kosambakakkhandhake viya dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmiṃ vihāre tesaṃ antevāsikā vivadanti, tesaṃ ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati. Tato tesaṃ upaṭṭhākā vivadanti, atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tathā dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādiniyo honti, adhammavādīnaṃ adhammavādiniyo. Tato ārakkhadevatānaṃ mittā bhummadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādinova bahutarā honti. Tato yaṃ bahukehi gahitaṃ, taṃ gacchanti. Dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ purakkhatvā viharantā apāye nibbattanti. Evaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Ajjhattaṃ vā**ti tumhākaṃ abbhantaraparisāya. **Bahiddhā**ti paresaṃ parisāya.

Makkhīti paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Issukī**ti parassa sakkārādīni issāyanalakkhaṇāya issāya samannāgato. **Maccharī**ti āvāsamacchariyādīhi samannāgato. **Saṭho**ti kerāṭiko. **Māyāvī**ti katapaṭicchādako. **Pāpiccho**ti asantasambhāvanicchako dussīlo. **Micchādiṭṭhī**ti natthikavādī, ahetuvādī, akiriyavādī. **Sandiṭṭhiparāmāsī**ti sayaṃ diṭṭhameva parāmasati. **Ādhānaggāhī**ti daḷhaggāhī. **Duppaṭinissaggī**ti na sakkā hoti gahitaṃ vissajjāpetuṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

7. Dānasuttavaṇṇanā

37. Sattame **veḷukaṇḍakī**ti veḷukaṇḍakanagaravāsinī. **Chaḷaṅgasamannāgata**nti chahi guṇaṅgehi samannāgataṃ. **Dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpetī**ti dānaṃ deti. **Pubbeva dānā sumano**ti dānaṃ dassāmīti māsaḍḍhamāsato paṭṭhāya somanassappatto hoti. Ettha hi pubbecetanā dassāmīti cittuppādakālato paṭṭhāya ‘‘ito uṭṭhitena dānaṃ dassāmī’’ti khettaggahaṇaṃ ādiṃ katvā cintentassa labbhati. **Dadaṃ cittaṃ pasādetī**ti evaṃ vuttā muñcacetanā pana dānakāleyeva labbhati. **Datvā attamano hotī**ti ayaṃ pana aparacetanā aparāparaṃ anussarantassa labbhati. **Vītarāgā**ti vigatarāgā khīṇāsavā. **Rāgavinayāya vā paṭipannā**ti rāgavinayapaṭipadaṃ paṭipannā. Ukkaṭṭhadesanā cesā, na kevalaṃ pana khīṇāsavānaṃ, anāgāmi-sakadāgāmi-sotāpannānampi antamaso tadahupabbajitassa bhaṇḍagāhakasāmaṇerassāpi dinnā dakkhiṇā chaḷaṅgasamannāgatāva hoti. Sopi hi sotāpattimaggatthameva pabbajito.

Yaññassa sampadāti dānassa paripuṇṇatā. **Saññatā**ti sīlasaññamena saññatā. **Sayaṃ ācamayitvānā**ti attanāva hatthapāde dhovitvā mukhaṃ vikkhāletvā. **Sakehi pāṇibhī**ti attano hatthehi. Sayehītipi pāṭho. **Saddho**ti ratanattayaguṇe saddahanto. **Muttena cetasā**ti lābhamacchariyādīhi vimuttena cittena. **Abyāpajjhaṃ sukhaṃ loka**nti niddukkhaṃ uḷārasukhasomanassaṃ devalokaṃ.

8. Attakārīsuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **addasaṃ vā assosiṃ vā**ti akkhīni ummīletvā mā addasaṃ, asukasmiṃ nāma ṭhāne vasatīti mā assosiṃ, kathentassa vā vacanaṃ mā assosiṃ. **Kathañhi nāmā**ti kena nāma kāraṇena. **Ārambhadhātū**ti ārabhanavasena pavattavīriyaṃ. **Nikkamadhātū**ti kosajjato nikkhamanasabhāvaṃ vīriyaṃ. **Parakkamadhātū**ti parakkamasabhāvo. **Thāmadhātū**ti thāmasabhāvo. **Ṭhitidhātū**ti ṭhitisabhāvo. **Upakkamadhātū**ti upakkamasabhāvo. Sabbaṃ cetaṃ tena tenākārena pavattassa vīriyasseva nāmaṃ.

9-10. Nidānasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **kammāna**nti vaṭṭagāmikammānaṃ. **Samudayāyā**ti piṇḍakaraṇatthāya. **Nidāna**nti paccayo. **Lobhajenā**ti lobhato jātena. **Na paññāyantī**ti ‘‘evarūpena kammena nibbattā’’ti na dissanti. Sukkapakkhe **kammāna**nti vivaṭṭagāmikammānaṃ. Iti imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Dasame **niculavane**ti mahāmucalindavane. **Saddhammo**ti sāsanasaddhammo.

11. Dārukkhandhasuttavaṇṇanā

41. Ekādasame **cetovasippatto**ti cittavasibhāvaṃ patto. **Pathavītveva adhimucceyyā**ti thaddhākāraṃ pathavīdhātūti sallakkheyya. **Yaṃ nissāyā**ti yaṃ vijjamānaṃ thaddhākāraṃ pathavīdhātuṃ nissāya amuṃ dārukkhandhaṃ pathavītveva adhimucceyya, sā ettha pathavīdhātu atthīti. Iminā nayena sesapadānipi veditabbāni. Yatheva hi tasmiṃ thaddhākārā pathavīdhātu atthi, evaṃ yūsākārā āpodhātu, uṇhākārā tejodhātu, vitthambhanākārā vāyodhātu, rattavaṇṇamhi sāre padumapupphavaṇṇā subhadhātu, pūtibhūte cuṇṇe ceva pheggupapaṭikāsu ca amanuññavaṇṇā asubhadhātu, taṃ nissāya amuṃ dārukkhandhaṃ asubhantveva adhimucceyya sallakkheyyāti. Imasmiṃ sutte missakavihāro nāma kathito.

12. Nāgitasuttavaṇṇanā

42. Dvādasame **gāmantavihāri**nti gāmantasenāsanavāsiṃ. **Samāhitaṃ nisinna**nti tasmiṃ gāmantasenāsane samādhiṃ appetvā nisinnaṃ. **Idānima**nti idāni imaṃ. **Samādhimhā cāvessatī**ti samādhito uṭṭhāpessati. **Na attamano homī**ti na sakamano homi. **Pacalāyamāna**nti niddāyamānaṃ. **Ekatta**nti ekasabhāvaṃ, ekaggatābhūtaṃ araññasaññaṃyeva citte karissatīti attho. **Anurakkhissatī**ti anuggaṇhissati. **Avimuttaṃ vā cittaṃ vimocessatī**ti aññasmiṃ kāle avimuttaṃ cittaṃ idāni pañcahi vimuttīhi vimocayissati. **Riñcatī**ti vajjeti vissajjeti. **Paṭipaṇāmetvā**ti panuditvā vissajjetvā. **Uccārapassāvakammāyā**ti uccārapassāvakaraṇatthāya. Iminā ettakena ṭhānena satthārā araññasenāsanassa vaṇṇo kathito. Suttassa pana paṭhamakoṭṭhāse yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti.

Devatāvaggo catuttho.

5. Dhammikavaggo

1. Nāgasuttavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **āyasmatā ānandena saddhi**nti idaṃ ‘‘āyāmānandā’’ti theraṃ āmantetvā gatattā vuttaṃ, satthā pana anūnehi pañcahi bhikkhusatehi parivuto tattha agamāsīti veditabbo. **Tenupasaṅkamī**ti teheva pañcahi bhikkhusatehi parivuto upasaṅkami. **Parisiñcitvā**ti vohāravacanametaṃ, nhāyitvāti attho. **Pubbāpayamāno**ti rattadupaṭṭaṃ nivāsetvā uttarāsaṅgacīvaraṃ dvīhi hatthehi gahetvā pacchimalokadhātuṃ piṭṭhito katvā puratthimalokadhātuṃ abhimukho vodakabhāvena gattāni pubbasadisāni kurumāno aṭṭhāsīti attho. Bhikkhusaṅghopi tena tena ṭhānena otaritvā nhatvā paccuttaritvā satthāraṃyeva parivāretvā aṭṭhāsi. Iti tasmiṃ samaye ākāsato patamānaṃ rattasuvaṇṇakuṇḍalaṃ viya sūriyo pacchimalokadhātuṃ paṭipajji, parisuddharajatamaṇḍalo viya pācīnalokadhātuto cando abbhuggañchi, majjhaṭṭhānepi pañcabhikkhusataparivāro sammāsambuddho chabbaṇṇabuddharasmiyo vissajjetvā pubbakoṭṭhakanadītīre lokaṃ alaṅkurumāno aṭṭhāsi.

Tena kho pana samayena…pe… seto nāma nāgoti setavaṇṇatāya evaṃ laddhanāmo hatthināgo. **Mahātūriyatāḷitavāditenā**ti mahantena tūriyatāḷitavāditena. Tattha paṭhamaṃ saṅghaṭṭanaṃ tāḷitaṃ nāma hoti, tato paraṃ vāditaṃ. **Jano**ti hatthidassanatthaṃ sannipatitamahājano. **Disvā evamāhā**ti aṅgapaccaṅgāni ghaṃsitvā nhāpetvā uttāretvā bahitīre ṭhapetvā gattāni vodakāni katvā hatthālaṅkārena alaṅkataṃ taṃ mahānāgaṃ disvā idaṃ ‘‘abhirūpo vata, bho’’ti pasaṃsāvacanamāha. **Kāyupapanno**ti sarīrasampattiyā upapanno, paripuṇṇaṅgapaccaṅgoti attho. **Āyasmā udāyī**ti paṭisambhidāppatto kāḷudāyitthero. **Etadavocā**ti taṃ mahājanaṃ hatthissa vaṇṇaṃ bhaṇantaṃ disvā ‘‘ayaṃ jano ahetukapaṭisandhiyaṃ nibbattahatthino vaṇṇaṃ katheti, na buddhahatthissa. Ahaṃ dāni iminā hatthināgena upamaṃ katvā buddhanāgassa vaṇṇaṃ kathessāmī’’ti cintetvā etaṃ ‘‘hatthimeva nu kho, bhante’’tiādivacanaṃ avoca. Tattha **mahanta**nti ārohasampannaṃ. **Brahanta**nti pariṇāhasampannaṃ. **Evamāhā**ti evaṃ vadati. Atha bhagavā yasmā ayaṃ nāgasaddo hatthimhiceva assagoṇauragarukkhamanussesu cāpi pavattati, tasmā **hatthimpi kho**tiādimāha.

Āgunti pāpakaṃ lāmakaṃ akusaladhammaṃ. **Tamahaṃ nāgoti brūmī**ti taṃ ahaṃ imehi tīhi dvārehi dasannaṃ akusalakammapathānaṃ dvādasannañca akusalacittānaṃ akaraṇato nāgoti vadāmi. Ayañhi na āguṃ karotīti iminā atthena nāgo. **Imāhi gāthāhi anumodāmī**ti imāhi catusaṭṭhipadāhi soḷasahi gāthāhi anumodāmi abhinandāmi.

Manussabhūtanti devādibhāvaṃ anupagantvā manussameva bhūtaṃ. **Attadanta**nti attanāyeva dantaṃ, na aññehi damathaṃ upanītaṃ. Bhagavā hi attanā uppāditeneva maggadamathena cakkhutopi danto, sotatopi, ghānatopi, jivhātopi, kāyatopi, manatopīti imesu chasu ṭhānesu danto santo nibbuto parinibbuto. Tenāha – ‘‘attadanta’’nti. **Samāhita**nti duvidhenāpi samādhinā samāhitaṃ. **Iriyamāna**nti viharamānaṃ. **Brahmapathe**ti seṭṭhapathe, amatapathe, nibbānapathe. **Cittassūpasame rata**nti paṭhamajjhānena pañca nīvaraṇāni vūpasametvā, dutiyajjhānena vitakkavicāre, tatiyajjhānena pītiṃ, catutthajjhānena sukhadukkhaṃ vūpasametvā tasmiṃ cittassūpasame rataṃ abhirataṃ.

Namassantīti kāyena namassanti, vācāya namassanti, manasā namassanti, dhammānudhammapaṭipattiyā namassanti, sakkaronti garuṃ karonti. **Sabbadhammānapāragu**nti sabbesaṃ khandhāyatanadhātudhammānaṃ abhiññāpāragū, pariññāpāragū, pahānapāragū, bhāvanāpāragū, sacchikiriyāpāragū, samāpattipāragūti chabbidhena pāragamanena pāragataṃ pārappattaṃ matthakappattaṃ. **Devāpi taṃ namassantī**ti dukkhappattā subrahmadevaputtādayo sukhappattā ca sabbeva dasasahassacakkavāḷavāsino devāpi tumhe namassanti. **Iti me arahato suta**nti iti mayā catūhi kāraṇehi arahāti laddhavohārānaṃ tumhākaṃyeva santike sutanti dīpeti.

Sabbasaṃyojanātītanti sabbāni dasavidhasaṃyojanāni atikkantaṃ. **Vanā nibbanamāgata**nti kilesavanato nibbanaṃ kilesavanarahitaṃ nibbānaṃ āgataṃ sampattaṃ. **Kāmehi nekkhammarata**nti duvidhehi kāmehi nikkhantattā pabbajjā aṭṭha samāpattiyo cattāro ca ariyamaggā kāmehi nekkhammaṃ nāma, tattha rataṃ abhirataṃ. **Muttaṃ selāva kañcana**nti seladhātuto muttaṃ kañcanasadisaṃ.

Sabbe accarucīti sabbasatte atikkamitvā pavattaruci. Aṭṭhamakañhi atikkamitvā pavattarucitāya

sotāpanno accaruci nāma, sotāpannaṃ atikkamitvā pavattarucitāya sakadāgāmī…pe… khīṇāsavaṃ atikkamitvā pavattarucitāya paccekasambuddho, paccekasambuddhaṃ atikkamitvā pavattarucitāya sammāsambuddho accaruci nāma. **Himavāvaññe siluccaye**ti yathā himavā pabbatarājā aññe pabbate atirocati, evaṃ atirocatīti attho. **Saccanāmo**ti tacchanāmo bhūtanāmo āguṃ akaraṇeneva nāgoti evaṃ avitathanāmo.

Soraccanti sucisīlaṃ. **Avihiṃsā**ti karuṇā ca karuṇāpubbabhāgo ca. **Pādā nāgassa te duve**ti te buddhanāgassa duve purimapādā.

Tapoti dhutasamādānaṃ. **Brahmacariya**nti ariyamaggasīlaṃ. **Caraṇā nāgassa tyāpare**ti te buddhanāgassa apare dve pacchimapādā. **Saddhāhattho**ti saddhāmayāya soṇḍāya samannāgato. **Upekkhāsetadantavā**ti chaḷaṅgupekkhāmayehi setadantehi samannāgato.

Sati gīvāti yathā nāgassa aṅgapaccaṅgasmiṃ sirājālānaṃ gīvā patiṭṭhā, evaṃ buddhanāgassa soraccādīnaṃ dhammānaṃ sati. Tena vuttaṃ – ‘‘sati gīvā’’ti. **Siro paññā**ti yathā hatthināgassa siro uttamaṅgo, evaṃ buddhanāgassa sabbaññutañāṇaṃ. Tena hi so sabbadhamme jānāti. Tena vuttaṃ – ‘‘siro paññā’’ti. **Vīmaṃsā dhammacintanā**ti yathā hatthināgassa aggasoṇḍo vīmaṃsā nāma hoti. So tāya thaddhamudukaṃ khāditabbākhāditabbañca vīmaṃsati, tato pahātabbaṃ pajahati, ādātabbaṃ ādiyati, evameva buddhanāgassa dhammakoṭṭhāsaparicchedakañāṇasaṅkhātā dhammacintanā vīmaṃsā. Tena hi ñāṇena so bhabbābhabbe jānāti. Tena vuttaṃ – ‘‘vīmaṃsā dhammacintanā’’ti. **Dhammakucchisamātapo**ti dhammo vuccati catutthajjhānasamādhi, kucchiyeva samātapo kucchisamātapo. Samātapo nāma samātapanaṭṭhānaṃ. Dhammo kucchisamātapo assāti dhammakucchisamātapo. Catutthajjhānasamādhismiṃ ṭhitassa hi te te iddhividhādidhammā ijjhanti, tasmā so kucchisamātapoti vutto. **Viveko**ti kāyacittaupadhiviveko. Yathā nāgassa vāladhi makkhikā vāreti, evaṃ tathāgatassa viveko gahaṭṭhapabbajite vāreti. Tasmā so **vāladhī**ti vutto.

Jhāyīti duvidhena jhānena jhāyī. **Assāsarato**ti nāgassa hi assāsapassāsā viya buddhanāgassa phalasamāpatti, tattha rato, assāsapassāsehi viya tāya vinā na vattatīti attho. **Sabbattha saṃvuto**ti sabbadvāresu saṃvuto. **Anavajjānī**ti sammāājīvena uppannabhojanāni. **Sāvajjānī**ti pañcavidhamicchājīvavasena uppannabhojanāni.

Aṇuṃthūlanti khuddakañca mahantañca. **Sabbaṃ chetvāna bandhana**nti sabbaṃ dasavidhampi saṃyojanaṃ chinditvāna. **Nupalippati lokenā**ti lokena saddhiṃ taṇhāmānadiṭṭhilepehi na lippati. **Mahāginī**ti mahāaggi. **Viññūhi desitā**ti idha paṭisambhidāppatto kāḷudāyittherova viññū paṇḍito, tena desitāti attho. **Viññassanti mahānāgā, nāgaṃ nāgena desita**nti udāyittheranāgena desitaṃ buddhanāgaṃ itare khīṇāsavā nāgā vijānissanti.

Sarīraṃ vijahaṃ nāgo, parinibbissatīti bodhipallaṅke kilesaparinibbānena parinibbuto, yamakasālantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyissati. Evaṃ paṭisambhidāppatto udāyitthero soḷasahi gāthāhi catusaṭṭhiyā padehi dasabalassa vaṇṇaṃ kathento desanaṃ niṭṭhāpesi. Bhagavā anumodi. Desanāvasāne caturāsītipāṇasahassāni amatapānaṃ piviṃsūti.

2. Migasālāsuttavaṇṇanā

44. Dutiye **kathaṃ kathaṃ nāmā**ti kena kena kāraṇena. **Aññeyyo**ti ājānitabbo. **Yatra hi nāmā**ti yasmiṃ nāma dhamme. **Samasamagatikā**ti samabhāveneva samagatikā. **Bhavissantī**ti jātā. **Sakadāgāmipatto tusitaṃ kāyaṃ upapanno**ti sakadāgāmipuggalo hutvā tusitabhavaneyeva nibbatto. **Kathaṃ kathaṃ nāmā**ti kena kena nu kho kāraṇena, kiṃ nu kho jānitvā desito, udāhu ajānitvāti. Thero kāraṇaṃ ajānanto **evaṃ kho panetaṃ bhagini bhagavatā byākata**nti āha.

Ammakā ammakapaññāti itthī hutvā itthisaññāya eva samannāgatā. **Ke ca**

purisapuggalaparopariyañāṇeti ettha purisapuggalaparopariyañāṇaṃ vuccati purisapuggalānaṃ tikkhamuduvasena indriyaparopariyañāṇaṃ. Tasmā kā ca bālā migasālā, ke ca purisapuggalānaṃ indriyaparopariyañāṇe appaṭihatavisayā sammāsambuddhā, ubhayametaṃ dūre suvidūreti ayamettha saṅkhepo.

Idāni migasālāya attano dūrabhāvaṃ dassento **chayime, ānandā**tiādimāha. **Sorato hotī**ti pāpato suṭṭhu orato virato hoti. Suratotipi pāṭho. **Abhinandanti sabrahmacārī ekattavāsenā**ti tena saddhiṃ ekatovāsena sabrahmacārī abhinandanti tussanti. Ekantavāsenātipi pāṭho, satatavāsenāti attho. **Savanenapi akataṃ hotī**ti sotabbayuttakaṃ asutaṃ hoti. **Bāhusaccenapi akataṃ hotī**ti ettha bāhusaccaṃ vuccati vīriyaṃ, vīriyena kattabbayuttakaṃ akataṃ hotīti attho. **Diṭṭhiyāpi appaṭividdhaṃ hotī**ti diṭṭhiyā paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hoti. **Sāmāyikampi vimuttiṃ na labhatī**ti kālānukālaṃ dhammassavanaṃ nissāya pītipāmojjaṃ na labhati. **Hānagāmīyeva hotī**ti parihānimeva gacchati.

Pamāṇikāti puggalesu pamāṇaggāhakā. **Paminantī**ti pametuṃ tuletuṃ ārabhanti. **Eko hīno**ti eko guṇehi hīno. **Eko paṇīto**ti eko guṇehi paṇīto. **Taṃ hī**ti taṃ pamāṇakaraṇaṃ.

Abhikkantataroti sundarataro. **Paṇītataro**ti uttamataro. **Dhammasoto nibbahatī**ti sūraṃ hutvā pavattamānavipassanāñāṇaṃ nibbahati, ariyabhūmiṃ sampāpeti. **Tadantaraṃ ko jāneyyā**ti taṃ antaraṃ taṃ kāraṇaṃ aññatra tathāgatena ko jāneyyāti attho.

Kodhamānoti kodho ca māno ca. **Lobhadhammā**ti lobhoyeva. **Vacīsaṅkhārā**ti ālāpasallāpavasena vacanāneva. **Yo vā panassa mādiso**ti yo vā pana aññopi mayā sadiso sammāsambuddhoyeva assa, so puggalesu pamāṇaṃ gaṇheyyāti attho. **Khaññatī**ti guṇakhaṇanaṃ pāpuṇāti. **Ime kho, ānanda, cha puggalā**ti dve soratā, dve adhigatakodhamānalobhadhammā, dve adhigatakodhamānavacīsaṅkhārāti ime cha puggalā. **Gati**nti ñāṇagatiṃ. **Ekaṅgahīnā**ti ekekena guṇaṅgena hīnā. Pūraṇo sīlena visesī ahosi, isidatto paññāya. Pūraṇassa sīlaṃ isidattassa paññāṭhāne ṭhitaṃ, isidattassa paññā pūraṇassa sīlaṭṭhāne ṭhitāti.

3. Iṇasuttavaṇṇanā

45. Tatiye **dāliddiya**nti daliddabhāvo. **Kāmabhogino**ti kāme bhuñjanakasattassa. **Assako**ti attano santakena rahito. **Anāḷhiko**ti na aḍḍho. **Iṇaṃ ādiyatī**ti jīvituṃ asakkonto iṇaṃ ādiyati. **Vaḍḍhiṃ paṭissuṇātī**ti dātuṃ asakkonto vaḍḍhiṃ dassāmīti paṭijānāti. **Anucarantipi na**nti parisamajjhagaṇamajjhādīsu ātapaṭhapanapaṃsuokiraṇādīhi vippakāraṃ pāpento pacchato pacchato anubandhanti. **Saddhā natthī**ti okappanakasaddhāmattakampi natthi. **Hirī natthī**ti hirīyanākāramattakampi natthi. **Ottappaṃ natthī**ti bhāyanākāramattakampi natthi. **Vīriyaṃ natthī**ti kāyikavīriyamattakampi natthi. **Paññā natthī**ti kammassakatapaññāmattakampi natthi. **Iṇādānasmiṃ vadāmī**ti iṇaggahaṇaṃ vadāmi. **Mā maṃ jaññū**ti mā maṃ jānātu.

Dāliddiyaṃ dukkhanti dhanadaliddabhāvo dukkhaṃ. **Kāmalābhābhijappina**nti kāmalābhaṃ patthentānaṃ. **Pāpakammavinibbayo**ti pāpakammavaḍḍhako. **Saṃsappatī**ti paripphandati. **Jāna**nti jānanto. **Yassa vippaṭisārajā**ti ye assa vippaṭisārato jātā. **Yonimaññatara**nti ekaṃ tiracchānayoniṃ. **Dadaṃ cittaṃ pasādaya**nti cittaṃ pasādento dadamāno.

Kaṭaggāhoti jayaggāho, anaparādhaggāho hoti. **Gharamesino**ti gharāvāsaṃ pariyesantassa vasamānassa vā. **Cāgo puññaṃ pavaḍḍhatī**ti cāgoti saṅkhaṃ gataṃ puññaṃ vaḍḍhati. Cāgā puññanti vā pāṭho. **Patiṭṭhitā**ti patiṭṭhitasaddhā nāma sotāpannassa saddhā. **Hirimano**ti hirisampayuttacitto. **Nirāmisaṃ sukha**nti tīṇi jhānāni nissāya uppajjanakasukhaṃ. **Upekkha**nti catutthajjhānupekkhaṃ. **Āraddhavīriyo**ti paripuṇṇapaggahitavīriyo. **Jhānāni upasampajjā**ti cattāri jhānāni patvā. **Ekodi nipako sato**ti ekaggacitto kammassakatañāṇasatīhi ca samannāgato.

Evaṃ ñatvā yathābhūtanti evaṃ ettakaṃ kāraṇaṃ yathāsabhāvaṃ jānitvā. **Sabbasaṃyojanakkhaye**ti nibbāne. **Sabbaso**ti sabbākārena. **Anupādāyā**ti aggahetvā. **Sammā cittaṃ vimuccatī**ti idaṃ vuttaṃ hoti – sabbasaṃyojanakkhayasaṅkhāte nibbāne sabbaso anupādiyitvā sammā hetunā nayena maggacittaṃ vimuccati. ‘‘Etaṃ ñatvā yathābhūtaṃ, sabbasaṃyojanakkhaya’’ntipi pāḷiyaṃ likhitaṃ, tassa etaṃ sabbasaṃyojanakkhayasaṅkhātaṃ nibbānaṃ yathābhūtaṃ ñatvāti attho. Purimapacchimehi pana saddhiṃ na ghaṭīyati.

Tassa sammā vimuttassāti tassa sammā vimuttassa khīṇāsavassa. **Ñāṇaṃ hotī**ti paccavekkhaṇañāṇaṃ hoti. **Tādino**ti taṃsaṇṭhitassa. **Akuppā**ti akuppārammaṇattā kuppakāraṇānaṃ kilesānañca abhāvena akuppā. **Vimuttī**ti maggavimuttipi phalavimuttipi. **Bhavasaṃyojanakkhaye**ti bhavasaṃyojanakkhayasaṅkhāte nibbāne bhavasaṃyojanānañca khayante uppannā. **Etaṃ kho paramaṃ ñāṇa**nti etaṃ maggaphalañāṇaṃ paramañāṇaṃ nāma. **Sukhamanuttara**nti etadeva maggaphalasukhaṃ anuttaraṃ sukhaṃ nāma. **Āṇaṇyamuttama**nti sabbesaṃ aṇaṇānaṃ khīṇāsavo uttamaaṇaṇo, tasmā arahattaphalaṃ āṇaṇyamuttamanti arahattaphalena desanāya kūṭaṃ gaṇhi. Imasmiñca sutte vaṭṭameva kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

4. Mahācundasuttavaṇṇanā

46. Catutthe **cetīsū**ti cetiraṭṭhe. **Sayaṃjātiya**nti evaṃnāmake nigame. **Mahācundo**ti dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko. Dhamme yogo anuyogo etesanti **dhammayogā**. Dhammakathikānaṃ etaṃ nāmaṃ. Jhāyantīti **jhāyī. Apasādentī**ti ghaṭṭenti hiṃsanti. **Jhāyantī**ti cintenti. **Pajjhāyantī**tiādīni upasaggavasena vaḍḍhitāni. **Kimime jhāyantī**ti kiṃ nāma ime jhāyanti. **Kintime jhāyantī**ti kimatthaṃ ime jhāyanti. **Kathaṃ ime jhāyantī**ti kena kāraṇena ime jhāyanti. **Amataṃ dhātuṃ kāyena phusitvā viharantī**ti maraṇavirahitaṃ nibbānadhātuṃ sandhāya kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharantā anukkamena taṃ nāmakāyena phusitvā viharanti. **Gambhīraṃ atthapada**nti guḷhaṃ paṭicchannaṃ khandhadhātuāyatanādiatthaṃ. **Paññāya ativijjha passantī**ti sahavipassanāya maggapaññāya paṭivijjhitvā passanti. Imasmiṃ panatthe sammasanapaṭivedhapaññāpi uggahaparipucchāpaññāpi vaṭṭatiyevāti.

5-6. Sandiṭṭhikasuttadvayavaṇṇanā

47-48. Pañcame **santaṃ vā ajjhatta**nti niyakajjhatte vijjamānaṃ. **Lobho**tiādīhi tīṇi akusalamūlāni dassitāni. **Lobhadhammā**tiādīhi taṃsampayuttakā dhammā. Chaṭṭhe **kāyasandosa**nti kāyadvārassa dussanākāraṃ. Sesadvayepi eseva nayo. Imesu dvīsu suttesu paccavekkhaṇāva kathitā.

7. Khemasuttavaṇṇanā

49. Sattame **vusitavā**ti vutthabrahmacariyavāso. **Katakaraṇīyo**ti catūhi maggehi kattabbaṃ katvā ṭhito. **Ohitabhāro**ti khandhabhāraṃ kilesabhāraṃ abhisaṅkhārabhārañca otāretvā ṭhito. **Anuppattasadattho**ti sadattho vuccati arahattaṃ, taṃ pattoti attho. **Parikkhīṇabhavasaṃyojano**ti khīṇabhavabandhano. **Sammadaññā vimutto**ti sammā hetunā kāraṇena jānitvā vimutto. **Tassa na evaṃ hoti atthi me seyyoti vā**tiādīhi seyyassa seyyohamasmīti mānādayo tayo mānā paṭikkhittā. Na hi khīṇāsavassa ‘‘atthi mayhaṃ seyyo, atthi sadiso, atthi hīno’’ti māno hoti. **Natthi me seyyo**tiādīhipi teyeva paṭikkhittā. Na hi khīṇāsavassa ‘‘ahameva seyyo, ahaṃ sadiso, ahaṃ hīno, aññe seyyādayo natthī’’ti evaṃ māno hoti.

Acirapakkantesūti arahattaṃ byākaritvā aciraṃyeva pakkantesu. **Aññaṃ byākarontī**ti arahattaṃ kathenti. **Hasamānakā maññe aññaṃ byākarontī**ti hasamānā viya kathenti. **Vighātaṃ āpajjantī**ti dukkhaṃ āpajjanti.

Na ussesu na omesu, samatte nopanīyareti ettha **ussā**ti ussitatā seyyapuggalā. **Omā**ti hīnā.

Samattoti sadiso. Iti imesu tīsupi seyyahīnasadisesu khīṇāsavā mānena na upanīyare, na upanenti, na upagacchantīti attho. **Khīṇā jātī**ti khīṇā tesaṃ jāti. **Vusitaṃ brahmacariya**nti vutthaṃ maggabrahmacariyaṃ. **Caranti saṃyojanavippamuttā**ti sabbasaṃyojanehi vimuttā hutvā caranti. Suttepi gāthāyampi khīṇāsavo kathito.

8. Indriyasaṃvarasuttavaṇṇanā

50. Aṭṭhame **hatūpanisaṃ hotī**ti hatūpanissayaṃ hoti. **Sīlavipannassā**ti vipannasīlassa. **Yathābhūtañāṇadassana**nti taruṇavipassanāñāṇaṃ. **Nibbidāvirāgo**ti ettha nibbidā balavavipassanā, virāgo ariyamaggo. **Vimuttiñāṇadassana**nti ettha **vimuttī**ti arahattaphalaṃ, **ñāṇadassana**nti paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Upanissayasampannaṃ hotī**ti sampannaupanissayaṃ hoti. Imasmiṃ sutte sīlānurakkhaṇaindriyasaṃvaro kathito.

9. Ānandasuttavaṇṇanā

51. Navame **kittāvatā**ti kittakena. **Assutañcevā**ti aññasmiṃ kāle assutapubbaṃ. **Na sammosaṃ gacchantī**ti vināsaṃ na gacchanti. **Cetaso samphuṭṭhapubbā**ti cittena phusitapubbā. **Samudācarantī**ti manodvāre caranti. **Aviññātañca vijānātī**ti aññasmiṃ kāle aviññātakāraṇaṃ jānāti. **Pariyāpuṇātī**ti vaḷañjeti katheti. **Desetī**ti pakāseti. **Paraṃ vācetī**ti paraṃ uggaṇhāpeti.

Āgatāgamāti dīghādīsu yo koci āgamo āgato etesanti āgatāgamā. **Dhammadharā**ti suttantapiṭakadharā. **Vinayadharā**ti vinayapiṭakadharā. **Mātikādharā**ti dvepātimokkhadharā. **Paripucchatī**ti anusandhipubbāparaṃ pucchati. **Paripañhatī**ti idañcidañca pucchissāmīti paritulati paricchindati. **Idaṃ, bhante, katha**nti, bhante, idaṃ anusandhipubbāparaṃ kathaṃ hotīti pucchati. **Imassa kvattho**ti imassa bhāsitassa ko atthoti pucchati. **Avivaṭa**nti avivaritaṃ. **Vivarantī**ti pākaṭaṃ karonti. **Kaṅkhāṭhāniyesū**ti kaṅkhāya kāraṇabhūtesu. Tattha yasmiṃ dhamme kaṅkhā uppajjati, sveva kaṅkhāṭhāniyo nāmāti veditabbo.

10. Khattiyasuttavaṇṇanā

52. Dasame **bhogādhippāyā**ti bhogasaṃharaṇatthaṃ ṭhapitādhippāyā pavattaajjhāsayā. **Paññūpavicārā**ti paññavanto bhaveyyāmāti evaṃ paññatthāya pavattūpavicārā. Ayameva nesaṃ vicāro citte upavicarati. **Balādhiṭṭhānā**ti balakāyādhiṭṭhānā. Balakāyañhi laddhā te laddhapatiṭṭhā nāma honti. **Pathavibhinivesā**ti pathavisāmino bhavissāmāti evaṃ pathaviatthāya katacittābhinivesā. **Issariyapariyosānā**ti rajjābhisekapariyosānā. Abhisekañhi patvā te pariyosānappattā nāma honti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Sesapadesu panettha ayamadhippāyo – brāhmaṇā tāva mante labhitvā laddhapatiṭṭhā nāma honti, gahapatikā yaṃkiñci sippaṃ, itthī kuladāyajjasāmikaṃ puttaṃ, corā yaṃkiñci āvudhasatthaṃ, samaṇā sīlaparipuṇṇā laddhapatiṭṭhā nāma honti. Tasmā **mantādhiṭṭhānā**tiādīni vuttāni.

Brāhmaṇānañca ‘‘yaññaṃ yajissāmā’’ti cittaṃ abhinivisati, brahmaloke patte pariyosānappattā nāma honti. Tasmā te **yaññābhinivesā brahmalokapariyosānā**ti vuttā. Kammantakaraṇatthāya mano etesaṃ abhinivisatīti **kammantābhinivesā**. Kamme niṭṭhite pariyosānappattā nāma hontīti **niṭṭhitakammantapariyosānā**.

Purisādhippāyāti purisesu pavattaajjhāsayā. Alaṅkāratthāya mano upavicarati etissāti **alaṅkārūpavicārā**. Asapattī hutvā ekikāva ghare vaseyyanti evamassā cittaṃ abhinivisatīti **asapattībhinivesā**. Gharāvāsissariye laddhe pariyosānappattā nāma hontīti issariyapariyosānā.

Parabhaṇḍassa ādāne adhippāyo etesanti **ādānādhippāyā**. Gahane nilīyanaṭṭhāne etesaṃ mano upavicaratīti **gahanūpavicārā**. Andhakāratthāya etesaṃ cittaṃ abhinivisatīti **andhakārābhinivesā**. Adassanappattā pariyosānappattā hontīti **adassanapariyosānā**.

Adhivāsanakkhantiyañca sucibhāvasīle ca adhippāyo etesanti **khantisoraccādhippāyā**. Akiñcanabhāve niggahaṇabhāve cittaṃ etesaṃ abhinivisatīti **ākiñcaññābhinivesā**. Nibbānappattā pariyosānappattā hontīti **nibbānapariyosānā**.

11. Appamādasuttavaṇṇanā

53. Ekādasame **samadhiggayhā**ti suṭṭhu gaṇhitvā. **Jaṅgalānaṃ pāṇāna**nti pathavītalacārīnaṃ sapādakapāṇānaṃ. **Padajātānī**ti padāni. **Samodhānaṃ gacchantī**ti odhānaṃ upanikkhepaṃ gacchanti. **Aggamakkhāyatī**ti seṭṭhaṃ akkhāyati. **Pabbajalāyako**ti pabbajatiṇacchedako. **Odhunātī**ti heṭṭhā mukhaṃ dhunāti. **Nidhunātī**ti ubhohi passehi dhunāti. **Nicchādetī**ti bāhāya vā paharati, rukkhe vā paharati. **Ambapiṇḍiyā**ti ambaphalapiṇḍiyā. **Vaṇṭūpanibandhanānī**ti vaṇṭe upanibandhanāni, vaṇṭe vā patiṭṭhitāni. **Tadanvayāni bhavantī**ti vaṇṭānuvattakāni bhavanti, ambapiṇḍidaṇḍakānuvattakāni bhavantītipi attho. **Khuddarājāno**ti khuddakarājāno, pakatirājāno vā.

12. Dhammikasuttavaṇṇanā

54. Dvādasame **sabbaso**ti sabbesu. **Sattasu vihāresū**ti sattasu pariveṇesu. **Paribhāsatī**ti paribhavati bhayaṃ upadaṃseti. **Vihiṃsatī**ti viheṭheti. **Vitudatī**ti vijjhati. **Roseti vācāyā**ti vācāya ghaṭṭeti. **Pakkamantī**ti disā pakkamanti. **Na saṇṭhahantī**ti nappatiṭṭhahanti. **Riñcantī**ti chaḍḍenti vissajjenti. **Pabbājeyyāmā**ti nīhareyyāma. **Handā**ti vavassaggatthe nipāto. **Ala**nti yuttametaṃ, yaṃ taṃ pabbājeyyunti attho. **Kiṃ te iminā**ti kiṃ tava iminā jātibhūmiyaṃ vāsena. **Tīradassiṃ sakuṇa**nti disākākaṃ. **Muñcantī**ti disādassanatthaṃ vissajjenti. **Sāmantā**ti avidūre. Samantātipi pāṭho, samantatoti attho. **Abhiniveso**ti pattharitvā ṭhitasākhānaṃ niveso. **Mūlasantānakāna**nti mūlānaṃ niveso.

Āḷhakathālikāti taṇḍulāḷhakassa bhattapacanathālikā. **Khuddaṃ madhu**nti khuddamakkhikāhi kataṃ daṇḍakamadhuṃ. **Anelaka**nti niddosaṃ. **Na ca sudaṃ aññamaññassa phalāni hiṃsantī**ti aññamaññassa koṭṭhāse phalāni na hiṃsanti. Attano koṭṭhāsehi mūlaṃ vā tacaṃ vā pattaṃ vā chindanto nāma natthi, attano attano sākhāya heṭṭhā patitāneva paribhuñjanti. Aññassa koṭṭhāsato aññasa koṭṭhāsaṃ parivattitvā gatampi ‘‘na amhākaṃ sākhāya phala’’nti ñatvā no khādanti. **Yāvadatthaṃ bhakkhitvā**ti kaṇṭhappamāṇena khāditvā. **Sākhaṃ bhañjitvā**ti chattappamāṇamattaṃ chinditvā chāyaṃ katvā pakkāmi. **Yatra hi nāmā**ti yo hi nāma. **Pakkamissatī**ti pakkanto. **Nādāsī**ti devatāya ānubhāvena phalameva na gaṇhi. Evañhi sā adhiṭṭhāsi.

Tenupasaṅkamīti janapadavāsīhi gantvā, ‘‘mahārāja, rukkho phalaṃ na gaṇhi, amhākaṃ nu kho doso tumhāka’’nti vutte ‘‘neva mayhaṃ doso atthi, na jānapadānaṃ, amhākaṃ vijite adhammo nāma na vattati, kena nu kho kāraṇena rukkho na phalito, sakkaṃ upasaṅkamitvā pucchissāmī’’ti cintetvā yena sakko devānamindo tenupasaṅkami. **Pavattesī**ti parivattesi. **Ummūlamakāsī**ti uddhaṃmūlaṃ akāsi. **Api nu tva**nti api nu tava. **Aṭṭhitāyevā**ti aṭṭhitāya eva. **Sacchavīnī**ti samānacchavīni pakatiṭṭhāne ṭhitāni. **Na paccakkosatī**ti nappaṭikkosati. **Rosanta**nti ghaṭṭentaṃ. **Bhaṇḍanta**nti paharantaṃ.

Sunettoti nettā vuccanti akkhīni, tesaṃ sundaratāya sunetto. **Titthakaro**ti sugatiogāhanatitthassa kārako. **Vītarāgo**ti vikkhambhanavasena vigatarāgo. **Pasavatī**ti paṭilabhati. **Diṭṭhisampanna**nti dassanasampannaṃ, sotāpannanti attho. **Khanti**nti attano guṇakhaṇanaṃ. **Yathāmaṃ sabrahmacārīsū**ti yathā imaṃ sabrahmacārīsu akkosanaparibhāsanaṃ, aññaṃ evarūpaṃ guṇakhantiṃ na vadāmīti attho. **Na no samasabrahmacārīsū**ti ettha samajano nāma sakajano vuccati. Tasmā na no sakesu samānabrahmacārīsu cittāni paduṭṭhāni bhavissantīti ayamettha attho.

Jotipālo ca govindoti nāmena jotipālo ṭhānena mahāgovindo. **Sattapurohito**ti reṇuādīnaṃ sattannaṃ rājūnaṃ purohito. **Ahiṃsakā atītaṃse**ti ete cha satthāro atītaṃse ahiṃsakā ahesuṃ. **Nirāmagandhā**ti kodhāmagandhena nirāmagandhā. **Karuṇevimuttā**ti karuṇajjhāne adhimuttā, karuṇāya ca karuṇāpubbabhāge ca ṭhitā. **Yete**ti ete, ayameva vā pāṭho. **Na sādhurūpaṃ āsīde**ti sādhusabhāvaṃ na ghaṭṭeyya. **Diṭṭhiṭṭhānappahāyina**nti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatappahāyinaṃ. **Sattamo**ti arahattato paṭṭhāya sattamo. **Avītarāgo**ti avigatarāgo. Etena anāgāmibhāvaṃ paṭikkhipati. **Pañcindriyā mudū**ti pañca vipassanindriyāni mudūni. Tassa hi tāni sakadāgāmiṃ upādāya mudūni nāma honti. **Vipassanā**ti saṅkhārapariggahañāṇaṃ. **Pubbeva upahaññatī**ti paṭhamataraññeva upahaññati. **Akkhato**ti guṇakhaṇanena akkhato anupahato hutvā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Dhammikavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

6. Mahāvaggo

1. Soṇasuttavaṇṇanā

55. Chaṭṭhassa paṭhame **soṇo**ti sukhumālasoṇatthero. **Sītavane**ti evaṃnāmake susāne. Tasmiṃ kira paṭipāṭiyā pañca caṅkamanapaṇṇasālāsatāni māpitāni, tesu thero attano sappāyacaṅkamanaṃ gahetvā samaṇadhammaṃ karoti. Tassa āraddhavīriyassa hutvā caṅkamato pādatalāni bhijjiṃsu, jāṇūhi caṅkamato jāṇukānipi hatthatalānipi bhijjiṃsu, chiddāni ahesuṃ. Evaṃ āraddhavīriyo viharanto obhāsanimittamattakampi dassetuṃ nāsakkhi. Tassa vīriyena kilamitakāyassa koṭiyaṃ pāsāṇaphalake nisinnassa yo vitakko udapādi, taṃ dassetuṃ **atha kho āyasmato**tiādi vuttaṃ. Tattha **āraddhavīriyā**ti paripuṇṇapaggahitavīriyā. **Na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī**ti sace hi ahaṃ ugghaṭitaññū vā assaṃ vipañcitaññū vā neyyo vā, nūna me cittaṃ vimucceyya. Addhā panasmi padaparamo, yena me cittaṃ na vimuccatīti sanniṭṭhānaṃ katvā **saṃvijjanti kho panā**tiādīni cintesi. Tattha **bhogā**ti upayogatthe paccattaṃ.

Pāturahosīti therassa cittācāraṃ ñatvā ‘‘ayaṃ soṇo ajja sītavane padhānabhūmiyaṃ nisinno imaṃ vitakkaṃ vitakketi, gantvāssa vitakkaṃ sahotthaṃ gaṇhitvā vīṇopamaṃ kammaṭṭhānaṃ kathessāmī’’ti pamukhe pākaṭo ahosi. **Paññatte āsane**ti padhānikabhikkhū attano vasanaṭṭhāne ovadituṃ āgatassa buddhassa bhagavato nisīdanatthaṃ yathālābhena āsanaṃ paññāpetvāva padhānaṃ karonti, aññaṃ alabhamānā purāṇapaṇṇānipi santharitvā upari saṅghāṭiṃ paññapenti. Theropi āsanaṃ paññāpetvā padhānaṃ akāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘paññatte āsane’’ti.

Taṃ kiṃ maññasīti satthā ‘‘imassa bhikkhuno avasesakammaṭṭhānehi attho natthi, ayaṃ gandhabbasippe cheko ciṇṇavasī, attano visaye kathiyamānaṃ khippameva sallakkhessatī’’ti vīṇopamaṃ kathetuṃ ‘‘taṃ kiṃ maññasī’’tiādimāha. **Vīṇāya tantissare kusalatā** nāma vīṇāya vādanakusalatā, so ca tattha kusalo. Mātāpitaro hissa ‘‘amhākaṃ putto aññaṃ sippaṃ sikkhanto kāyena kilamissati, idaṃ pana sayane nisinneneva sakkā uggaṇhitu’’nti gandhabbasippameva uggaṇhāpesuṃ. Tassa –

‘‘Satta sarā tayo gāmā, mucchanā ekavīsati;
Ṭhānā ekūnapaññāsa, iccete saramaṇḍalā’’ti. –

Ādikaṃ gandhabbasippaṃ sabbameva paguṇaṃ ahosi. **Accāyatā**ti atiāyatā kharamucchanā. **Saravatī**ti sarasampannā. **Kammaññā**ti kammakkhamā kammayoggā. **Atisithilā**ti mandamucchanā. **Same guṇe**

patiṭṭhitāti majjhime sare ṭhapetvā mucchitā.

Accāraddhanti atigāḷhaṃ. **Uddhaccāya saṃvattatī**ti uddhatabhāvāya saṃvattati. **Atilīna**nti atisithilaṃ. **Kosajjāyā**ti kusītabhāvatthāya. **Vīriyasamathaṃ adhiṭṭhahā**ti vīriyasampayuttaṃ samathaṃ adhiṭṭhaha, vīriyaṃ samathena yojehīti attho. **Indriyānañca samataṃ paṭivijjhā**ti saddhādīnaṃ indriyānaṃ samataṃ samabhāvaṃ adhiṭṭhāhi. Tattha saddhaṃ paññāya, paññañca saddhāya, vīriyaṃ samādhinā, samādhiñca vīriyena yojayatā indriyānaṃ samatā adhiṭṭhitā nāma hoti. Sati pana sabbatthikā, sā sadā balavatīyeva vaṭṭati. Tañca pana tesaṃ yojanāvidhānaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.60-62) pakāsitameva. **Tattha ca nimittaṃ gaṇhāhī**ti tasmiñca samabhāve sati yena ādāse mukhabimbeneva nimittena uppajjitabbaṃ, taṃ samathanimittaṃ vipassanānimittaṃ magganimittaṃ phalanimittañca gaṇhāhi nibbattehīti evamassa satthā arahatte pakkhipitvā kammaṭṭhānaṃ kathesi.

Tattha ca nimittaṃ aggahesīti samathanimittañca vipassanānimittañca aggahesi. **Cha ṭhānānī**ti cha kāraṇāni. **Adhimutto hotī**ti paṭivijjhitvā paccakkhaṃ katvā ṭhito hoti. **Nekkhammādhimutto**tiādi sabbaṃ arahattavaseneva vuttaṃ. Arahattañhi sabbakilesehi nikkhantattā **nekkhammaṃ,** teheva pavivittattā **paviveko,** byāpajjhābhāvato **abyāpajjhaṃ,** taṇhākkhayante uppannattā **taṇhākkhayo**, upādānakkhayante uppannattā **upādānakkhayo,** sammohābhāvato **asammoho**ti vuccati.

Kevalaṃ saddhāmattakanti paṭivedharahitaṃ kevalaṃ paṭivedhapaññāya asammissakaṃ saddhāmattakaṃ. **Paṭicaya**nti punappunaṃ karaṇena vaḍḍhiṃ. **Vītarāgattā**ti maggapaṭivedhena rāgassa vigatattāyeva nekkhammasaṅkhātaṃ arahattaṃ paṭivijjhitvā sacchikatvā ṭhito hoti, phalasamāpattivihārena viharati, tanninnamānasoyeva ca hotīti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Lābhasakkārasilokanti catupaccayalābhañca tesaññeva sukatabhāvañca vaṇṇabhaṇanañca. **Nikāmayamāno**ti icchamāno patthayamāno. **Pavivekādhimutto**ti paviveke adhimutto arahanti evaṃ arahattaṃ byākarotīti attho.

Sīlabbataparāmāsanti sīlañca vatañca parāmasitvā gahitaṃ gahaṇamattaṃ. **Sārato paccāgacchanto**ti sārabhāvena jānanto. **Abyāpajjhādhimutto**ti abyāpajjhaṃ arahattaṃ byākaroti. Imināva nayena sabbaṭṭhānesu attho daṭṭhabbo. Apicettha ‘‘nekkhammādhimuttoti imasmiṃyeva arahattaṃ kathitaṃ, sesesu pañcasu nibbāna’’nti eke vadanti. Apare ‘‘asammohādhimuttoti ettheva nibbānaṃ kathitaṃ, sesesu arahatta’’nti vadanti. Ayaṃ panettha sāro – sabbesveva tesu arahattampi nibbānampi kathitamevāti.

Bhusāti balavanto dibbarūpasadisā. **Nevassa cittaṃ pariyādiyantī**ti etassa khīṇāsavassa cittaṃ gahetvā ṭhātuṃ na sakkonti. Kilesā hi uppajjamānā cittaṃ gaṇhanti nāma. **Amissīkata**nti kilesā hi ārammaṇena saddhiṃ cittaṃ missaṃ karonti, tesaṃ abhāvā amissīkataṃ. **Ṭhita**nti patiṭṭhitaṃ. **Āneñjappatta**nti acalappattaṃ. **Vayañcassānupassatī**ti tassa cesa cittassa uppādampi vayampi passati. **Bhusā vātavuṭṭhī**ti balavā vātakkhandho. **Neva sampakampeyyā**ti ekabhāgena cāletuṃ na sakkuṇeyya. **Na sampakampeyyā**ti thūṇaṃ viya sabbabhāgato kampetuṃ na sakkuṇeyya. **Na sampavedheyyā**ti vedhetvā pavedhetvā pātetuṃ na sakkuṇeyya.

Nekkhammaṃ adhimuttassāti arahattaṃ paṭivijjhitvā ṭhitassa khīṇāsavassa. Sesapadesupi arahattameva kathitaṃ. **Upādānakkhayassa cā**ti upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asammohañca cetaso**ti cittassa ca asammohaṃ adhimuttassa. **Disvā āyatanuppāda**nti āyatanānaṃ uppādañca vayañca disvā. **Sammā cittaṃ vimuccatī**ti sammā hetunā nayena imāya vipassanāpaṭipattiyā phalasamāpattivasena cittaṃ vimuccati, nibbānārammaṇe adhimuccati. Atha vā iminā khīṇāsavassa paṭipadā kathitā. Tassa hi āyatanuppādaṃ disvā imāya vipassanāya adhigatassa ariyamaggassānubhāvena sabbakilesehi sammā cittaṃ vimuccati. Evaṃ tassa **sammā vimuttassa…pe… na vijjati**. Tattha **santacittassā**ti nibbutacittassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

2. Phaggunasuttavaṇṇanā

56. Dutiye **samadhosī**ti uṭṭhānākāraṃ dassesi. **Paṭikkamantī**ti parihāyanti. **No abhikkamantī**ti na vaḍḍhanti. **Sīsaveṭhanaṃ dadeyyā**ti sīsaṃ veṭhetvā daṇḍakena samparivattakaṃ bandheyya. **Indriyāni vippasīdiṃsū**ti tasmiṃ maraṇasamaye cha indriyāni vippasannāni ahesuṃ. **Atthupaparikkhāyā**ti atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ upaparikkhane. **Anuttare upadhisaṅkhaye**ti nibbāne. **Avimuttaṃ hotī**ti arahattaphalena adhimuttaṃ hoti.

3. Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā

57. Tatiye **chaḷabhijātiyo**ti cha jātiyo. **Tatrida**nti tatrāyaṃ. **Luddā**ti dāruṇā. **Bhikkhū kaṇṭakavuttikā**ti samaṇā nāmete. **Ekasāṭakā**ti ekeneva pilotikakhaṇḍena purato paṭicchādanakā. **Akāmakassa bilaṃ olaggeyyu**nti satthe gacchamāne goṇamhi mate gomaṃsamūlaṃ uppādanatthāya vibhajitvā khādamānā ekassa gomaṃsaṃ anicchantasseva koṭṭhāsaṃ katvā ‘‘ayañca te khāditabbo, mūlañca dātabba’’nti taṃ koṭṭhāsasaṅkhātaṃ bilaṃ olaggeyyuṃ, balakkārena hatthe ṭhapeyyunti attho. **Akhettaññunā**ti abhijātipaññattiyā khettaṃ ajānantena. **Taṃ suṇāhī**ti taṃ mama paññattiṃ suṇāhi. **Kaṇhābhijātiko**ti kāḷakajātiko. **Kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatī**ti kaṇhasabhāvo hutvā jāyati nibbattati, kaṇhābhijātiyaṃ vā jāyati. **Nibbānaṃ abhijāyatī**ti nibbānaṃ pāpuṇāti, ariyabhūmisaṅkhātāya vā nibbānajātiyā jāyati.

4. Āsavasuttavaṇṇanā

58. Catutthe **saṃvarā pahātabbā**ti saṃvarena pahātabbā. Sesesupi eseva nayo. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisañjānitvā, paccavekkhitvāti attho. **Yoniso**ti upāyena pathena. Ettha ca asaṃvare ādīnavapaṭisaṅkhā yoniso paṭisaṅkhāti veditabbā. Sā cāyaṃ ‘‘varaṃ, bhikkhave, tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittaggāho’’tiādinā ādittapariyāyena (saṃ. ni. 4.235) veditabbā. **Cakkhundriyasaṃvarasaṃvuto viharatī**ti ettha cakkhumeva indriyaṃ cakkhundriyaṃ, saṃvaraṇato saṃvaro, pidahanato thakanatoti vuttaṃ hoti. Satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cakkhundriye saṃvaro **cakkhundriyasaṃvaro**. Javane uppajjamānopi hesa tasmiṃ dvāre kilesānaṃ uppattivāraṇato cakkhundriyasaṃvaroti vuccati. **Saṃvuto**ti tena saṃvarena upeto. Tathā hi ‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto’’ti imassa vibhaṅge ‘‘iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti…pe… samannāgato’’ti vuttaṃ. Atha vā saṃvarīti saṃvuto, thakesi pidahīti vuttaṃ hoti. Cakkhundriyasaṃvarasaṃvutoti cakkhundriyasaṃvarasaṅkhātaṃ satikavāṭaṃ cakkhudvāre gharadvāre kavāṭaṃ viya saṃvari thakesi pidahīti vuttaṃ hoti. Ayamevettha attho sundarataro. Tathā hi ‘‘cakkhundriyasaṃvaraṃ asaṃvutassa viharato, saṃvutassa viharato’’ti etesu padesu ayamevattho dissatīti.

Yaṃ hissātiādimhi yaṃ cakkhundriyasaṃvaraṃ assa bhikkhuno asaṃvutassa athaketvā apidahitvā viharantassāti attho. Yekārassa vā esa yanti ādeso, ye assāti attho. **Āsavā vighātapariḷāhā**ti cattāro āsavā ca aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā vipākapariḷāhā vā. Cakkhudvārasmiñhi iṭṭhārammaṇaṃ āpāthagataṃ kāmassādavasena assādayato abhinandato kāmāsavo uppajjati, ‘‘īdisaṃ aññasmimpi sugatibhave labhissāmī’’ti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavo uppajjati, sattoti vā sattassāti vā gaṇhato diṭṭhāsavo uppajjati, sabbeheva sahajātaṃ aññāṇaṃ avijjāsavoti cattāro āsavā uppajjanti. Etehi sampayuttā apare kilesā vighātapariḷāhā āyatiṃ vā tesaṃ vipākā tehipi asaṃvutasseva viharato uppajjeyyunti vuccanti. **Evaṃsa te**ti evaṃ assa te, etenupāyena na honti, no aññathāti vuttaṃ hoti. **Paṭisaṅkhā yoniso sotindriyasaṃvarasaṃvuto**tiādīsupi eseva nayo. **Ime vuccanti āsavā saṃvarā pahātabbā**ti imesu chasu dvāresu cattāro cattāro katvā catuvīsati āsavā saṃvarena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisaṅkhā yoniso cīvarantiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.18) sīlakathāya vuttameva. **Yaṃ hissā**ti yañhi cīvaraṃ piṇḍapātādīsu vā aññataraṃ assa. **Appaṭisevato**ti

evaṃ yoniso appaṭisevantassa. Imasmiṃ vāre aladdhaṃ cīvarādiṃ patthayato laddhaṃ vā assādayato kāmāsavassa uppatti veditabbā, īdisaṃ aññasmimpi sugatibhave labhissāmīti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavassa, ahaṃ labhāmi na labhāmīti vā mayhaṃ vā idanti attasaññaṃ adhiṭṭhahato diṭṭhāsavassa, sabbeheva pana sahajāto avijjāsavoti evaṃ catunnaṃ āsavānaṃ uppatti vighātapariḷāhāva navavedanuppādanatopi veditabbā. **Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātabbā**ti ime ekamekasmiṃ paccaye cattāro cattāro katvā soḷasa āsavā iminā ñāṇasaṃvarasaṅkhātena paccavekkhaṇapaṭisevanena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassāti upāyena pathena paccavekkhitvā khantā hoti sītassa, sītaṃ khamati sahati, na avīrapuriso viya appamattakenapi sītena calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahati. **Uṇhā**dīsupi eseva nayo. Ettha ca vacanameva **vacanapatho**ti veditabbo. **Dukkhāna**ntiādīsu dukkhamanaṭṭhena dukkhā, bahalaṭṭhena tibbā, pharusaṭṭhena kharā, tikhiṇaṭṭhena kaṭukā, assādavirahato asātā, manaṃ avaḍḍhanato amanāpā, pāṇaharaṇasamatthatāya pāṇaharāti veditabbā. **Yaṃ hissā**ti sītādīsu yaṃkiñci ekadhammampi assa. **Anadhivāsato**ti anadhivāsentassa akkhamantassa. Āsavuppatti panettha evaṃ veditabbā – sītena phuṭṭhassa uṇhaṃ patthayato kāmāsavo uppajjati, evaṃ sabbattha. ‘‘Natthi sugatibhave sītaṃ vā uṇhaṃ vā’’ti bhavaṃ patthentassa bhavāsavo, mayhaṃ sītaṃ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo, sabbeheva sampayutto avijjāsavoti. **Ime vuccantī**ti ime sītādīsu ekamekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā imāya khantisaṃvarasaṅkhātāya adhivāsanāya pahātabbāti vuccantīti attho.

Paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetīti ahaṃ samaṇoti na caṇḍassa hatthissa āsanne ṭhātabbaṃ. Tatonidānañhi maraṇampi maraṇamattampi dukkhaṃ bhaveyyāti evaṃ upāyena pathena paccavekkhitvā caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjeti paṭikkamati. Esa nayo sabbattha. **Caṇḍa**nti duṭṭhaṃ vāḷaṃ. **Khāṇu**nti khadirakhāṇukādiṃ. **Kaṇṭakaṭṭhāna**nti yattha kaṇṭakā vijjhanti, taṃ okāsaṃ. **Sobbha**nti sabbato chinnataṭaṃ. **Papāta**nti ekato chinnataṭaṃ. **Candanika**nti ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ chaḍḍanaṭṭhānaṃ. **Oḷigalla**nti tesaṃyeva kaddamādīnaṃ sandanokāsaṃ. Taṃ jaṇṇumattampi asucibharitaṃ hoti. Dvepi cetāni ṭhānāni amanussussadaṭṭhānāni honti, tasmā vajjetabbāni. **Anāsane**ti ettha ayuttaṃ āsanaṃ anāsanaṃ, taṃ atthato aniyatavatthubhūtaṃ rahopaṭicchannāsananti veditabbaṃ. **Agocare**ti etthapi ayutto gocaro agocaro. So vesiyādibhedato pañcavidho. **Pāpake mitte**ti lāmake dussīle mittapatirūpake amitte. **Pāpakesū**ti lāmakesu. **Okappeyyu**nti saddaheyyuṃ adhimucceyyuṃ ‘‘addhā ayamāyasmā akāsi vā karissati vā’’ti. **Yaṃ hissā**ti hatthiādīsu yaṃkiñci ekampi assa. Āsavuppatti panettha evaṃ veditabbā – hatthiādinidānena dukkhena phuṭṭhassa sukhaṃ patthayato kāmāsavo uppajjati, ‘‘natthi sugatibhave īdisaṃ dukkha’’nti bhavaṃ patthentassa bhavāsavo, maṃ hatthī maddati maṃ assoti gāho diṭṭhāsavo, sabbeheva sampayutto avijjāsavoti. **Ime vuccantī**ti ime hatthiādīsu ekekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā iminā sīlasaṃvarasaṅkhātena parivajjanena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisaṅkhā yoniso uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetīti ‘‘itipāyaṃ vitakko akusalo, itipi sāvajjo, itipi dukkhavipāko, so ca kho attabyābādhāya saṃvattatī’’tiādinā (ma. ni. 1.207-208) nayena yoniso kāmavitakke ādīnavaṃ paccavekkhitvā tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, cittaṃ āropetvā na vāseti, abbhantare vā na vāsetīti attho. Anadhivāsento kiṃ karotīti? **Pajahati**. Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakenāti? Na hi, api ca kho naṃ **vinodeti** tudati vijjhati nīharati. Kiṃ balibaddaṃ viya patodenāti? Na hi, atha kho naṃ **byantīkaroti** vigatantaṃ karoti, yathāssa antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā naṃ karoti. Kathaṃ pana naṃ tathā karotīti? **Anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhito hoti, tathā karoti. Sesavitakkadvayepi eseva nayo. **Uppannuppanne**ti uppanne uppanne, uppannamatteyevāti vuttaṃ hoti. Sakiṃ vā uppanne vinodetvā dutiye vāre ajjhupekkhitā na hoti, satakkhattumpi uppanne uppanne vinodetiyeva. **Pāpake akusale dhamme**ti teyeva kāmavitakkādayo, sabbepi vā nava mahāvitakke. Tattha tayo vuttā, avasesā ‘‘ñātivitakko, janapadavitakko, amarāvitakko, parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko, lābhasakkārasilokappaṭisaṃyutto vitakko, anavaññattippaṭisaṃyutto vitakko’’ti (mahāni. 207) ime cha. **Yaṃ hissā**ti etesu vitakkesu yaṃkiñci assa. Kāmavitakko panettha kāmāsavo eva, tabbiseso

bhavāsavo, taṃsampayutto diṭṭhāsavo, sabbavitakkesu avijjā avijjāsavoti evaṃ āsavuppatti veditabbā. **Ime vuccantī**ti ime kāmavitakkādivasena vuttappakārā āsavā iminā tasmiṃ tasmiṃ vitakke ādīnavapaccavekkhaṇasahitena vīriyasaṃvarasaṅkhātena vinodanena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisaṅkhā yoniso satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti abhāvanāya ādīnavaṃ bhāvanāya ca ānisaṃsaṃ upāyena pathena paccavekkhitvā satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Eseva nayo sabbattha. Bojjhaṅgānaṃ bhāvanā heṭṭhā vitthāritāva. **Yaṃ hissā**ti etesu bojjhaṅgesu yaṃkiñci assa. Āsavuppattiyaṃ panettha imesaṃ ariyamaggasampayuttānaṃ bojjhaṅgānaṃ abhāvitattā ye uppajjeyyuṃ kāmāsavādayo āsavā, bhāvayato evaṃsa te na hontīti ayaṃ nayo veditabbo. **Ime vuccantī**ti ime kāmāsavādayo āsavā imāya lokuttarāya bojjhaṅgabhāvanāya pahātabbāti vuccanti. Imehi chahākārehi pahīnāsavaṃ bhikkhuṃ thomento **yato kho, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **yato**ti sāmivacane to-kāro, yassāti vuttaṃ hoti. Porāṇā pana yamhi kāleti vaṇṇayanti. **Ye āsavā saṃvarā pahātabbā, te saṃvarā pahīnā hontī**ti ye āsavā saṃvarena pahātabbā, te saṃvareneva pahīnā honti, na appahīnesuyeva pahīnasaññī hotīti.

5. Dārukammikasuttavaṇṇanā

59. Pañcame **dārukammiko**ti dāruvikkayena pavattitājīvo eko upāsako. **Kāsikacandana**nti saṇhacandanaṃ. **Aṅgenā**ti aguṇaṅgena, sukkapakkhe guṇaṅgena. **Nemantaniko**ti nimantanaṃ gaṇhanako. **Saṅghe dānaṃ dassāmī**ti bhikkhusaṅghassa dassāmi. So evaṃ vatvā satthāraṃ abhivādetvā pakkāmi. Athassa aparabhāge pañcasatā kulūpakā bhikkhū gihibhāvaṃ pāpuṇiṃsu. So ‘‘kulūpakabhikkhū te vibbhantā’’ti vutte ‘‘kiṃ ettha mayha’’nti vatvā cittuppādavemattamattampi na akāsi. Idaṃ sandhāya satthā **saṅghe te dānaṃ dadato cittaṃ pasīdissatī**ti āha.

6. Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā

60. Chaṭṭhe **abhidhammakatha**nti abhidhammamissakaṃ kathaṃ. **Kathaṃ opātetī**ti tesaṃ kathaṃ vicchinditvā attano kathaṃ katheti. **Therānaṃ bhikkhūna**nti karaṇatthe sāmivacanaṃ, therehi bhikkhūhi saddhinti attho. Yā ca therānaṃ abhidhammakathā, taṃ ayampi kathetuṃ sakkotīti attho. **Cetopariyāya**nti cittavāraṃ. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Soratasorato**ti sūrato viya sūrato, soraccasamannāgato viyāti attho. **Nivātanivāto**ti nivāto viya nivāto, nivātavutti viyāti attho. **Upasantupasanto**ti upasanto viya upasanto. **Vapakassateva satthārā**ti satthu santikā apagacchati. **Saṃsaṭṭhassā**ti pañcahi saṃsaggehi saṃsaṭṭhassa. **Vissaṭṭhassā**ti vissajjitassa. **Pākatassā**ti pākatindriyassa.

Kiṭṭhādoti kiṭṭhakhādako. **Antaradhāpeyyā**ti nāseyya. **Gopasū**ti gāvo ca ajikā ca. **Sippisambuka**nti sippiyo ca sambukā ca. **Sakkharakaṭhala**nti sakkharā ca kaṭhalāni ca. **Ābhidosika**nti abhiññātadosaṃ kudrūsakabhojanaṃ. **Nacchādeyyā**ti na rucceyya. Tattha yadetaṃ **purisaṃ bhuttāvi**nti upayogavacanaṃ, taṃ sāmiatthe daṭṭhabbaṃ. **Amuṃ hāvuso, purisa**nti, āvuso, amuṃ purisaṃ.

Sabbanimittānanti sabbesaṃ niccanimittādīnaṃ nimittānaṃ. **Animittaṃ cetosamādhi**nti balavavipassanāsamādhiṃ. **Cīrikasaddo**ti jhallikasaddo. **Sarissati nekkhammassā**ti pabbajjāya guṇaṃ sarissati. **Arahataṃ ahosī**ti bhagavato sāvakānaṃ arahantānaṃ antare eko arahā ahosi. Ayañhi thero satta vāre gihī hutvā satta vāre pabbaji. Kiṃ kāraṇā? Kassapasammāsambuddhakāle kiresa ekassa bhikkhuno gihibhāve vaṇṇaṃ kathesi. So teneva kammena arahattassa upanissaye vijjamāneyeva satta vāre gihibhāve ca pabbajjāya ca sañcaranto sattame vāre pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇīti.

7. Majjhesuttavaṇṇanā

61. Sattame **pārāyane metteyyapañhe**ti pārāyanasamāgamamhi metteyyamāṇavassa pañhe. **Ubhonte viditvānā**ti dve ante dve koṭṭhāse jānitvā. **Majjhe mantā na lippatī**ti mantā vuccati paññā, tāya ubho ante viditvā majjhe na lippati, vemajjheṭṭhāne na lippati. **Sibbanimaccagā**ti sibbanisaṅkhātaṃ

taṇhaṃ atīto. **Phasso**ti phassavasena nibbattattā ayaṃ attabhāvo. **Eko anto**ti ayameko koṭṭhāso. **Phassasamudayo**ti phasso samudayo assāti phassasamudayo, imasmiṃ attabhāve katakammaphassapaccayā nibbatto anāgatattabhāvo. **Dutiyo anto**ti dutiyo koṭṭhāso. **Phassanirodho**ti nibbānaṃ. **Majjhe**ti sibbinitaṇhaṃ chetvā dvidhākaraṇaṭṭhena nibbānaṃ majjhe nāma hoti. **Taṇhā hi naṃ sibbatī**ti taṇhā naṃ attabhāvadvayasaṅkhātaṃ phassañca phassasamudayañca sibbati ghaṭṭeti. Kiṃ kāraṇā? Tassa tasseva bhavassa abhinibbattiyā. Yadi hi taṇhā na sibbeyya, tassa tassa bhavassa nibbatti na bhaveyya. Imasmiṃ ṭhāne koṭimajjhikūpamaṃ gaṇhanti. Dvinnañhi kaṇḍānaṃ ekato katvā majjhe suttena saṃsibbitānaṃ koṭi majjhanti vuccati. Sutte chinne ubho kaṇḍāni ubhato patanti. Evamettha kaṇḍadvayaṃ viya vuttappakārā dve antā, sibbitvā ṭhitasuttaṃ viya taṇhā, sutte chinne kaṇḍadvayassa ubhatopatanaṃ viya taṇhāya niruddhāya antadvayaṃ niruddhameva hoti. **Ettāvatā**ti ettakena iminā ubho ante viditvā taṇhāya majjhe anupalittabhāvena abhiññeyyaṃ catusaccadhammaṃ abhijānāti nāma, tīraṇapariññāya ca pahānapariññāya ca parijānitabbaṃ lokiyasaccadvayaṃ parijānāti nāma. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Dukkhassantakaro hotī**ti vaṭṭadukkhassa koṭikaro paricchedaparivaṭumakaro hoti nāma.

Dutiyavāre tiṇṇaṃ kaṇḍānaṃ vasena upamā veditabbā. Tiṇṇañhi kaṇḍānaṃ suttena saṃsibbitānaṃ sutte chinne tīṇi kaṇḍāni tīsu ṭhānesu patanti, evamettha kaṇḍattayaṃ viya atītānāgatapaccuppannā khandhā, suttaṃ viya taṇhā. Sā hi atītaṃ paccuppannena, paccuppannañca anāgatena saddhiṃ saṃsibbati. Sutte chinne kaṇḍattayassa tīsu ṭhānesu patanaṃ viya taṇhāya niruddhāya atītānāgatapaccuppannā khandhā niruddhāva honti.

Tatiyavāre **adukkhamasukhā majjhe**ti dvinnaṃ vedanānaṃ antaraṭṭhakabhāvena majjhe. Sukhañhi dukkhassa, dukkhaṃ vā sukhassa antaraṃ nāma natthi. **Taṇhā sibbinī**ti vedanāsu nandirāgo vedanānaṃ upacchedaṃ nivāretīti tā sibbati nāma.

Catutthavāre **viññāṇaṃ majjhe**ti paṭisandhiviññāṇampi sesaviññāṇampi nāmarūpapaccayasamudāgatattā nāmarūpānaṃ majjhe nāma.

Pañcamavāre **viññāṇaṃ majjhe**ti kammaviññāṇaṃ majjhe, ajjhattikāyatanesu vā manāyatanena kammassa gahitattā idha yaṃkiñci viññāṇaṃ majjhe nāma, manodvāre vā āvajjanassa ajjhattikāyatananissitattā javanaviññāṇaṃ majjhe nāma.

Chaṭṭhavāre **sakkāyo**ti tebhūmakavaṭṭaṃ. **Sakkāyasamudayo**ti samudayasaccaṃ. **Sakkāyanirodho**ti nirodhasaccaṃ. **Pariyāyenā**ti tena tena kāraṇeneva. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

8. Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā

62. Aṭṭhame **aññataro**ti devadattapakkhiko eko. **Samannāharitvā**ti āvajjitvā. Idaṃ so ‘‘kiṃ nu kho bhagavatā jānitvā kathitaṃ, udāhu ajānitvā, ekaṃsikaṃ vā kathitaṃ udāhu vibhajjakathita’’nti adhippāyena pucchati. **Āpāyiko**ti apāye nibbattanako. **Nerayiko**ti nirayagāmī. **Kappaṭṭho**ti kappaṭṭhiyakammassa katattā kappaṃ ṭhassati. **Atekiccho**ti na sakkā tikicchituṃ. **Dvejjha**nti dvidhābhāvaṃ. **Vālaggakoṭinittudanamatta**nti vālassa aggakoṭiyā dassetabbamattakaṃ, vālaggakoṭinipātamattakaṃ vā. **Purisindriyañāṇānī**ti purisapuggalānaṃ indriyaparopariyattañāṇāni, indriyānaṃ tikkhamudubhāvajānanañāṇānīti attho.

Vijjamānā kusalāpi dhammā akusalāpi dhammāti ettakā kusalā dhammā vijjanti, ettakā akusalā dhammāti jānāmi. **Antarahitā**ti adassanaṃ gatā. **Sammukhībhūtā**ti samudācāravasena pākaṭā jātā. **Kusalamūla**nti kusalajjhāsayo. **Kusalā kusala**nti tamhā kusalajjhāsayā aññampi kusalaṃ nibbattissati. **Sāradānī**ti sārādāni gahitasārāni, saradamāse vā nibbattāni. **Sukhasayitānī**ti sukhasannicitāni. **Sukhette**ti maṇḍakhette. **Nikkhittānī**ti vuttāni. **Sappaṭibhāgā**ti sarikkhakā. **Abhido addharatta**nti

abhiaddharattaṃ addharatte abhimukhībhūte. **Bhattakālasamaye**ti rājakulānaṃ bhattakālasaṅkhāte samaye. **Parihānadhammo**ti ko evaṃ bhagavatā ñātoti? Ajātasatturājā. So hi pāpamittaṃ nissāya maggaphalehi parihīno. Aparepi suppabuddhasunakkhattādayo bhagavatā ñātāva. **Aparihānadhammo**ti evaṃ bhagavatā ko ñāto? Susīmo paribbājako aññe ca evarūpā. **Parinibbāyissatī**ti evaṃ ko ñāto bhagavatāti? Santatimahāmatto aññe ca evarūpā.

9. Nibbedhikasuttavaṇṇanā

63. Navame anibbiddhapubbe appadālitapubbe lobhakkhandhādayo nibbijjhati padāletīti **nibbedhikapariyāyo,** nibbijjhanakāraṇanti attho. **Nidānasambhavo**ti kāme nideti uppādanasamatthatāya niyyādetīti nidānaṃ. Sambhavati tatoti sambhavo, nidānameva sambhavo **nidānasambhavo. Vemattatā**ti nānākaraṇaṃ.

Kāmaguṇāti kāmayitabbaṭṭhena kāmā, bandhanaṭṭhena guṇā ‘‘antaguṇa’’ntiādīsu viya. **Cakkhuviññeyyā**ti cakkhuviññāṇena passitabbā. **Iṭṭhā**ti pariyiṭṭhā vā hontu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kamanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasañhitā**ti ārammaṇaṃ katvā uppajjamānena kāmena upasañhitā. **Rajanīyā**ti rāguppattikāraṇabhūtā. **Nete kāmā**ti na ete kamanaṭṭhena kāmā nāma honti. **Saṅkapparāgo**ti saṅkappavasena uppannarāgo. **Kāmo**ti ayaṃ kāmappahānāya paṭipannehi pahātabbo. Kamanaṭṭhena kāmā nāma. **Citrānī**ti citravicitrārammaṇāni.

Phassoti sahajātaphasso. **Kāmayamāno**ti kāmaṃ kāmayamāno. **Tajjaṃ tajja**nti tajjātikaṃ tajjātikaṃ. **Puññabhāgiya**nti dibbe kāme patthetvā sucaritapāripūriyā devaloke nibbattassa attabhāvo puññabhāgiyo nāma, duccaritapāripūriyā apāye nibbattassa attabhāvo apuññabhāgiyo nāma. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, kāmānaṃ vipāko**ti ayaṃ duvidhopi kāmapatthanaṃ nissāya uppannattā kāmānaṃ vipākoti vuccati. **So imaṃ nibbedhika**nti so bhikkhu imaṃ chattiṃsaṭṭhānesu nibbijjhanakaṃ seṭṭhacariyaṃ jānāti. **Kāmanirodha**nti kāmānaṃ nirodhane evaṃ laddhanāmaṃ. Imasmiñhi ṭhāne brahmacariyasaṅkhāto maggova kāmanirodhoti vutto.

Sāmisāti kilesāmisasampayuttā. Iminā nayena sabbaṭhānesu attho veditabbo. Apicettha **vohāravepakka**nti vohāravipākaṃ. Kathāsaṅkhāto hi vohāro saññāya vipāko nāma. **Yathā yathā na**nti ettha **naṃ-**iti nipātamattameva. Iti yasmā yathā yathā sañjānāti, tathā tathā evaṃsaññī ahosinti katheti, tasmā vohāravepakkāti attho.

Avijjāti aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇabhūtā bahalaavijjā. Nirayaṃ gamentīti **nirayagamanīyā,** niraye nibbattipaccayāti attho. Sesesupi eseva nayo. **Cetanāha**nti cetanaṃ ahaṃ. Idha sabbasaṅgāhikā saṃvidahanacetanā gahitā. **Cetayitvā**ti dvārappavattacetanā. **Manasā**ti cetanāsampayuttacittena. **Nirayavedanīya**nti niraye vipākadāyakaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Adhimatta**nti balavadukkhaṃ. **Dandhavirāgī**ti garukaṃ na khippaṃ saṇikaṃ vigacchanakadukkhaṃ. **Urattāḷiṃ kandatī**ti uraṃ tāḷetvā rodati. **Pariyeṭṭhi**nti pariyesanaṃ. **Ekapadaṃ dvipada**nti ekapadamantaṃ vā dvipadamantaṃ vā, ko mantaṃ jānātīti attho. **Sammohavepakka**nti sammohavipākaṃ. Dukkhassa hi sammoho nissandavipāko nāma. Dutiyapadepi eseva nayo. Pariyesanāpi hi tassa nissandavipākoti. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

10. Sīhanādasuttavaṇṇanā

64. Dasame **āsabhaṃ ṭhāna**nti seṭṭhaṃ niccalaṭṭhānaṃ. **Sīhanāda**nti abhītanādaṃ pamukhanādaṃ. **Brahmacakka**nti seṭṭhañāṇacakkaṃ paṭivedhañāṇañceva desanāñāṇañca. **Ṭhānañca ṭhānato**ti kāraṇañca kāraṇato. **Yampī**ti yena ñāṇena. **Idampi tathāgatassā**ti idampi ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ tathāgatassa tathāgatabalaṃ nāma hoti. Evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. **Kammasamādānāna**nti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti catunnaṃ jhānānaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ navannaṃ anupubbasamāpattīnañca. **Saṃkilesa**nti hānabhāgiyaṃ dhammaṃ. **Vodāna**nti visesabhāgiyaṃ dhammaṃ. **Vuṭṭhāna**nti ‘‘vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna’’nti (vibha. 828) evaṃ vuttaṃ paguṇajjhānañceva bhavaṅganaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā ‘‘vodānampi vuṭṭhāna’’nti vuttaṃ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānaṃ hoti. Taṃ sandhāya ‘‘tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna’’nti vuttaṃ. **Anekavihita**ntiādīni visuddhimagge (visuddhi. 2.402) vaṇṇitāni. Āsavakkhayañāṇaṃ heṭṭhā vuttatthameva. Purimassāpi ñāṇattayassa vitthārakathaṃ icchantena majjhimaṭṭhakathāya mahāsīhanādavaṇṇanā (ma. ni. aṭṭha. 1.146 ādayo) oloketabbā. **Samāhitassā**ti ekaggacittassa. **Samādhi maggo**ti samādhi etesaṃ ñāṇānaṃ adhigamāya upāyo. **Asamādhī**ti anekaggabhāvo. **Kummaggo**ti micchāmaggo. Imasmiṃ sutte tathāgatassa ñāṇabalaṃ kathitanti.

Mahāvaggo chaṭṭho.

7. Devatāvaggo

1-3. Anāgāmiphalasuttādivaṇṇanā

65-67. Sattamassa paṭhame **assaddhiya**nti assaddhabhāvaṃ. **Duppaññata**nti nippaññabhāvaṃ. Dutiye **pamāda**nti sativippavāsaṃ. Tatiye **ābhisamācārika**nti uttamasamācārabhūtaṃ vattavasena paṇṇattisīlaṃ. **Sekhadhamma**nti sekhapaṇṇattisīlaṃ. **Sīlānī**ti cattāri mahāsīlāni.

4. Saṅgaṇikārāmasuttavaṇṇanā

68. Catutthe **saṅgaṇikārāmo**ti gaṇasaṅgaṇikārāmo. Suttantikagaṇādīsu pana gaṇesu attano vā parisāsaṅkhāte gaṇe ramatīti **gaṇārāmo. Paviveke**ti kāyaviveke. **Cittassa nimitta**nti samādhivipassanācittassa nimittaṃ samādhivipassanākāraṃ. **Sammādiṭṭhi**nti vipassanāsammādiṭṭhiṃ. **Samādhi**nti maggasamādhiñceva phalasamādhiñca. **Saṃyojanānī**ti dasa saṃyojanāni. **Nibbāna**nti apaccayaparinibbānaṃ.

5. Devatāsuttavaṇṇanā

69. Pañcame **sovacassatā**ti subbacabhāvo. **Kalyāṇamittatā**ti sucimittatā. **Satthugāravo**ti satthari gāravayutto. Esa nayo sabbattha.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

70. Chaṭṭhe **na santenā**ti paccanīkakilesehi avūpasantena. **Na paṇītenā**ti na atappakena. **Na paṭippassaddhiladdhenā**ti kilesappaṭippassaddhiyā aladdhena appattena. **Na ekodibhāvādhigatenā**ti na ekaggabhāvaṃ upagatena.

7. Sakkhibhabbasuttavaṇṇanā

71. Sattame **tatra tatrā**ti tasmiṃ tasmiṃ visese. **Sakkhibhabbata**nti paccakkhabhāvaṃ. **Āyatane**ti kāraṇe. **Hānabhāgiyā**dayo visuddhimagge (visuddhi. 1.39) saṃvaṇṇitā. **Asakkaccakārī**ti na sukatakārī, na ādarakārī. **Asappāyakārī**ti na sappāyakārī, na upakārabhūtadhammakārī.

8. Balasuttavaṇṇanā

72. Aṭṭhame **balata**nti balabhāvaṃ thāmabhāvaṃ. **Asātaccakārī**ti na satatakārī. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

9-10. Tajjhānasuttadvayavaṇṇanā

73-74. Navame **na yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭho hotī**ti vatthukāmakilesakāmesu ādīnavo na yathāsabhāvato jhānapaññāya sudiṭṭho hoti. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Devatāvaggo sattamo.

8. Arahattavaggo

1. Dukkhasuttavaṇṇanā

75. Aṭṭhamassa paṭhame **savighāta**nti saupaghātaṃ sopaddavaṃ. **Sapariḷāha**nti kāyikacetasikena pariḷāhena sapariḷāhaṃ. **Pāṭikaṅkhā**ti icchitabbā avassaṃbhāvinī.

2. Arahattasuttavaṇṇanā

76. Dutiye **māna**nti jātiādīhi maññanaṃ. **Omāna**nti hīnohamasmīti mānaṃ. **Atimāna**nti atikkamitvā pavattaṃ accuṇṇatimānaṃ. **Adhimāna**nti adhigatamānaṃ. **Thambha**nti kodhamānehi thaddhabhāvaṃ. **Atinipāta**nti hīnassa hīnohamasmīti mānaṃ.

3. Uttarimanussadhammasuttavaṇṇanā

77. Tatiye **uttarimanussadhammā**ti manussadhammato uttari. **Alamariyañāṇadassanavisesa**nti ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthaṃ ñāṇadassanavisesaṃ, cattāro magge cattāri ca phalānīti attho. **Kuhana**nti tividhaṃ kuhanavatthuṃ. **Lapana**nti lābhatthikatāya ukkhipitvā avakkhipitvā vā lapanaṃ.

4. Sukhasomanassasuttavaṇṇanā

78. Catutthe **yoni cassa āraddhā hotī**ti kāraṇañcassa paripuṇṇaṃ paggahitaṃ hoti. **Dhammārāmo**ti dhamme ratiṃ vindati. Bhāvanāya ramati, bhāvento vā ramatīti **bhāvanārāmo**. Pahāne ramati, pajahanto vā ramatīti **pahānārāmo**. Tividhe paviveke ramatīti **pavivekārāmo**. Abyāpajjhe niddukkhabhāve ramatīti **abyāpajjhārāmo**. Nippapañcasaṅkhāte nibbāne ramatīti **nippapañcārāmo**.

5. Adhigamasuttavaṇṇanā

79. Pañcame **na āyakusalo**ti na āgamanakusalo. **Na apāyakusalo**ti na apagamanakusalo. **Chanda**nti kattukamyatāchandaṃ. **Na ārakkhatī**ti na rakkhati.

6. Mahantattasuttavaṇṇanā

80. Chaṭṭhe **ālokabahulo**ti ñāṇālokabahulo. **Yogabahulo**ti yoge bahulaṃ karoti. **Vedabahulo**ti pītipāmojjabahulo. **Asantuṭṭhibahulo**ti kusaladhammesu asantuṭṭho. **Anikkhittadhuro**ti aṭṭhapitadhuro paggahitavīriyo. **Uttari ca patāretī**ti sampati ca uttariñca vīriyaṃ karoteva. Sattamaṃ uttānameva.

8-10. Dutiyanirayasuttādivaṇṇanā

82-84. Aṭṭhame **pagabbho**ti kāyapāgabbhiyādīhi samannāgato. Navamaṃ uttānatthameva. Dasame **vighātavā**ti mahicchataṃ nissāya uppannena lobhadukkhena dukkhito. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Arahattavaggo aṭṭhamo.

9. Sītivaggo

1. Sītibhāvasuttavaṇṇanā

85. Navamassa paṭhame **sītibhāva**nti sītalabhāvaṃ. **Yasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhitabba**ntiādīsu uddhaccasamaye cittaṃ samādhinā niggahetabbaṃ nāma, kosajjānupatitakāle vīriyena paggahetabbaṃ nāma, nirassādagatakāle samādhinā sampahaṃsitabbaṃ nāma, samappavattakāle bojjhaṅgupekkhāya ajjhupekkhitabbaṃ nāma.

2. Āvaraṇasuttavaṇṇanā

86. Dutiye **kammāvaraṇatāyā**ti pañcānantariyakammehi. **Kilesāvaraṇatāyā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇatāyā**ti akusalavipākapaṭisandhiyā vā kusalavipākehi ahetukapaṭisandhiyā vāti.

4-5. Sussūsatisuttādivaṇṇanā

88-89. Catutthe **anattha**nti avaḍḍhiṃ. **Atthaṃ riñcatī**ti vaḍḍhiatthaṃ chaḍḍeti. **Ananulomikāyā**ti sāsanassa ananulomikāya. Pañcame **diṭṭhisampada**nti sotāpattimaggaṃ.

8-11. Abhabbaṭṭhānasuttacatukkavaṇṇanā

92-95. Aṭṭhame **anāgamanīyaṃ vatthu**nti anupagantabbaṃ kāraṇaṃ, pañcannaṃ verānaṃ dvāsaṭṭhiyā ca diṭṭhigatānametaṃ adhivacanaṃ. **Aṭṭhamaṃ bhava**nti kāmāvacare aṭṭhamaṃ paṭisandhiṃ. Navame **kotūhalamaṅgalenā**ti diṭṭhasutamutamaṅgalena. Dasame **sayaṃkata**ntiādīni attadiṭṭhivasena vuttāni. **Adhiccasamuppanna**nti ahetunibbattaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sītivaggo navamo.

10. Ānisaṃsavaggo

1-2. Pātubhāvasuttādivaṇṇanā

96-97. Dasamassa paṭhame **ariyāyatane**ti majjhimadese. **Indriyāna**nti manacchaṭṭhānaṃ. Dutiye **saddhammaniyato**ti sāsanasaddhamme niyato. **Asādhāraṇenā**ti puthujjanehi asādhāraṇena.

7. Anavatthitasuttavaṇṇanā

102. Sattame **anodhiṃ karitvā**ti ‘‘ettakāva saṅkhārā aniccā, na ito pare’’ti evaṃ sīmaṃ mariyādaṃ akatvā. **Anavatthitā**ti avatthitāya rahitā, bhijjamānāva hutvā upaṭṭhahissantīti attho. **Sabbaloke**ti sakale tedhātuke. **Sāmaññenā**ti samaṇabhāvena, ariyamaggenāti attho.

8. Ukkhittāsikasuttavaṇṇanā

103. Aṭṭhame **mettāvatāyā**ti mettāyuttāya pāricariyāya. Satta hi sekhā tathāgataṃ mettāvatāya paricaranti, khīṇāsavo pariciṇṇasatthuko.

9. Atammayasuttavaṇṇanā

104. Navame **atammayo**ti tammayā vuccanti taṇhādiṭṭhiyo, tāhi rahito. **Ahaṃkārā**ti ahaṃkāradiṭṭhi. **Mamaṃkārā**ti mamaṃkārataṇhā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Ānisaṃsavaggo dasamo.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

11. Tikavaggo

1. Rāgasuttavaṇṇanā

107. Ekādasamassa paṭhame **asubhā**ti asubhakammaṭṭhānaṃ. **Mettā**ti mettākammaṭṭhānaṃ. **Paññā**ti sahavipassanā maggapaññā.

6. Assādasuttavaṇṇanā

112. Chaṭṭhe **assādadiṭṭhī**ti sassatadiṭṭhi. **Attānudiṭṭhī**ti attānaṃ anugatā vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi. **Micchādiṭṭhī**ti dvāsaṭṭhividhāpi diṭṭhi. **Sammādiṭṭhī**ti maggasammādiṭṭhi, natthi dinnantiādikā vā micchādiṭṭhi, kammassakatañāṇaṃ sammādiṭṭhi.

7. Aratisuttavaṇṇanā

113. Sattame **adhammacariyā**ti dasa akusalakammapathā.

10. Uddhaccasuttavaṇṇanā

116. Dasame **asaṃvaro**ti anadhivāsakabhāvo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Tikavaggo ekādasamo.

12. Sāmaññavaggavaṇṇanā

119-121. Ito paresu **tapusso**ti dvevācikupāsako. **Tathāgate niṭṭhaṅgato**ti buddhaguṇesu patiṭṭhitacitto pahīnakaṅkho. Amataṃ addasāti **amataddaso. Ariyenā**ti niddosena lokuttarasīlena. **Ñāṇenā**ti paccavekkhaṇañāṇena. **Vimuttiyā**ti sekhaphalavimuttiyā. **Tavakaṇṇiko**ti evaṃnāmako gahapati. Tapakaṇṇikotipi pāḷi.

24. Rāgapeyyālavaṇṇanā

140. **Rāgassā**ti pañcakāmaguṇikarāgassa. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Chakkanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Sattakanipāta-aṭṭhakathā

Paṇṇāsakaṃ

1. Dhanavaggo

1-5. Paṭhamapiyasuttādivaṇṇanā

1-5. Sattakanipātassa paṭhame **anavaññattikāmo**ti abhiññātabhāvakāmo. Tatiye **yoniso vicine dhamma**nti upāyena catusaccadhammaṃ vicināti. **Paññāyatthaṃ vipassatī**ti sahavipassanāya maggapaññāya saccadhammaṃ vipassati. **Pajjotassevā**ti dīpasseva. **Vimokkho hoti cetaso**ti tassa imehi balehi samannāgatassa khīṇāsavassa dīpanibbānaṃ viya carimakacittassa vatthārammaṇehi vimokkho hoti, gataṭṭhānaṃ na paññāyati. Catutthe **saddho hotī**tiādīni pañcakanipāte vaṇṇitāneva. Pañcame **dhanānī**ti adāliddiyakaraṇaṭṭhena dhanāni.

7. Uggasuttavaṇṇanā

7. Sattame **uggo rājamahāmatto**ti pasenadikosalassa mahāamacco. **Upasaṅkamī**ti bhuttapātarāso upasaṅkami. **Aḍḍho**ti nidhānagatena dhanena aḍḍho. **Migāro rohaṇeyyo**ti rohaṇaseṭṭhino nattāraṃ migāraseṭṭhiṃ sandhāyevamāha. **Mahaddhano**ti vaḷañjanadhanena mahaddhano. **Mahābhogo**ti upabhogaparibhogabhaṇḍassa mahantatāya mahābhogo. **Hiraññassā**ti suvaṇṇasseva. Suvaṇṇāmeva hissa koṭisaṅkhyaṃ ahosi. **Rūpiyassā**ti sesassa taṭṭakasarakaattharaṇapāvuraṇādino paribhogaparikkhārassa pamāṇasaṅkhāne vādoyeva natthi.

8. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **anunayasaṃyojana**nti kāmarāgasaṃyojanaṃ. Sabbāneva cetāni bandhanaṭṭhena saṃyojanānīti veditabbāni. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Dhanavaggo paṭhamo.

2. Anusayavaggo

3. Kulasuttavaṇṇanā

13. Dutiyassa tatiye **nāla**nti na yuttaṃ nānucchavikaṃ. **Na manāpenā**ti na manamhi appanakena ākārena nisinnāsanato paccuṭṭhenti, anādarameva dassenti. **Santamassa pariguhantī**ti vijjamānampi deyyadhammaṃ etassa niguhanti paṭicchādenti. **Asakkaccaṃ denti no sakkacca**nti lūkhaṃ vā hotu paṇītaṃ vā, asahatthā acittīkārena denti, no cittīkārena.

4. Puggalasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **ubhatobhāgavimutto**ti dvīhi bhāgehi vimutto, arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato. So catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ pattaanāgāmino ca vasena pañcavidho hoti. Pāḷi panettha ''katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto? Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī''ti (pu. pa. 208) evaṃ aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā.

Paññāya vimuttoti **paññāvimutto**. So sukkhavipassako, catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṃ pattā cattāro cāti imesaṃ vasena pañcavidho hoti. Pāḷi panettha aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva āgatā. Yathāha – ''na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto''ti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikatoti **kāyasakkhī**. So jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. So sotāpattiphalaṭṭhaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā chabbidho hoti. Tenāha – ''idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo kāyasakkhī''ti (pu. pa. 208).

Diṭṭhantaṃ pattoti **diṭṭhippatto**. Tatridaṃ saṅkhepalakkhaṇaṃ – dukkhā saṅkhārā, sukho nirodhoti ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phusitaṃ paññāyāti diṭṭhippatto. Vitthārato pana sopi kāyasakkhī viya chabbidho hoti. Tenevāha – ''idhekacco puggalo 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā paññāya…pe… ayaṃ vuccati puggalo diṭṭhippatto''ti.

Saddhāya vimuttoti **saddhāvimutto**. Sopi vuttanayeneva chabbidho hoti. Tenāha – ''idhekacco puggalo 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā paññāya…pe… no ca kho yathādiṭṭhippattassa. Ayaṃ vuccati puggalo saddhāvimutto''ti. Etassa hi saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggakkhaṇe saddahantassa viya okappentassa viya adhimuccantassa viya ca kilesakkhayo hoti, diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Tasmā yathā nāma nātitikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ na hoti, asi sīghaṃ na vahati, saddo suyyati, balavataro vāyāmo kātabbo hoti, evarūpā saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā. Yathā pana sunisitena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā paññāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā veditabbā.

Dhammaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Dhammoti paññā, paññāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāvetīti attho. **Saddhānusārimhi**pi eseva nayo. Ubhopete sotāpattimaggaṭṭhāyeva. Vuttampi cetaṃ – ''yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññāvāhiṃ paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammānusārī. Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhiṃ saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo saddhānusārī''ti (pu. pa. 208). Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panesā ubhatobhāgavimuttādikathā visuddhimagge (visuddhi. 2.771, 889) paññābhāvanādhikāre vuttā. Tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti.

5. Udakūpamāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame **udakūpamā**ti nimujjanādiākāraṃ gahetvā udakena upamitā. **Sakiṃ nimuggo**ti ekavārameva nimuggo. **Ekantakāḷakehī**ti niyatamicchādiṭṭhiṃ sandhāya vuttaṃ. **Ummujjatī**ti uṭṭhahati. **Sādhū**ti sobhanā bhaddakā. **Hāyatiyevā**ti caṅkavāre āsittaudakaṃ viya parihāyateva. **Ummujjitvā vipassati viloketī**ti uṭṭhahitvā gantabbadisaṃ vipassati viloketi. **Pataratī**ti gantabbadisābhimukho tarati nāma. **Paṭigādhappatto hotī**ti uṭṭhāya viloketvā pataritvā ekasmiṃ ṭhāne

patiṭṭhāpatto nāma hoti, tiṭṭhati na punāgacchati. **Tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhatī**ti sabbakilesoghaṃ taritvā paratīraṃ gantvā nibbānathale patiṭṭhito nāma hoti. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Aniccānupassīsuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe aniccāti evaṃ paññāya pharanto anupassatīti **aniccānupassī**. Aniccāti evaṃ saññā assāti **aniccasaññī**. Aniccāti evaṃ ñāṇena paṭisaṃveditā assāti **aniccapaṭisaṃvedī. Satata**nti sabbakālaṃ. **Samita**nti yathā purimacittena pacchimacittaṃ samitaṃ samupagataṃ ghaṭṭitaṃ hoti, evaṃ. **Abbokiṇṇa**nti nirantaraṃ aññena cetasā asaṃmissaṃ. **Cetasā adhimuccamāno**ti cittena sanniṭṭhāpayamāno. **Paññāya pariyogāhamāno**ti vipassanāñāṇena anupavisamāno.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā ekakkhaṇeyeva. Idha samasīsī kathito. So catubbidho hoti rogasamasīsī, vedanāsamasīsī, iriyāpathasamasīsī, jīvitasamasīsīti. Tattha yassa aññatarena rogena phuṭṭhassa sato rogavūpasamo ca āsavakkhayo ca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **rogasamasīsī** nāma. Yassa pana aññataraṃ vedanaṃ vedayato vedanāvūpasamo ca āsavakkhayo ca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **vedanāsamasīsī** nāma. Yassa pana ṭhānādīsu iriyāpathesu aññatarasamaṅgino vipassantassa iriyāpathassa pariyosānañca āsavakkhayo ca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma. Yassa pana upakkamato vā sarasato vā jīvitapariyādānañca āsavakkhayo ca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **jīvitasamasīsī** nāma. Ayamidha adhippeto. Tattha kiñcāpi āsavapariyādānaṃ maggacittena, jīvitapariyādānaṃ cuticittena hotīti ubhinnaṃ ekakkhaṇe sambhavo nāma natthi. Yasmā panassa āsavesu khīṇamattesu paccavekkhaṇavārānantarameva jīvitapariyādānaṃ gacchati, antaraṃ na paññāyati, tasmā evaṃ vuttaṃ.

Antarāparinibbāyīti yo pañcasu suddhāvāsesu yattha katthaci uppanno nibbattakkhaṇe vā thokaṃ atikkamitvā vā vemajjhe ṭhatvā vā arahattaṃ pāpuṇāti, tassetaṃ nāmaṃ. **Upahaccaparinibbāyī**ti yo tattheva āyuvemajjhaṃ atikkamitvā arahattaṃ pāpuṇāti. **Asaṅkhāraparinibbāyī**ti yo tesaṃyeva puggalānaṃ asaṅkhāreneva appayogena kilese khepeti. **Sasaṅkhāraparinibbāyī**ti yo sasaṅkhārena sappayogena kilese khepeti. **Uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī**ti yo heṭṭhā catūsu suddhāvāsesu yattha katthaci nibbattitvā tato cuto anupubbena akaniṭṭhe uppajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti.

7-9. Dukkhānupassīsuttādivaṇṇanā

17-19. Sattame **dukkhānupassī**ti pīḷanākāraṃ dukkhato anupassanto. Aṭṭhame **anattānupassī**ti avasavattanākāraṃ anattāti anupassanto. Navame **sukhānupassī**ti sukhanti evaṃ ñāṇena anupassanto.

10. Niddasavatthusuttavaṇṇanā

20. Dasame **niddasavatthūnī**ti niddasādivatthūni, ‘‘niddaso bhikkhu, nibbīso, nittiṃso, niccattālīso, nippaññāso’’ti evaṃ vacanakāraṇāni. Ayaṃ kira pañho titthiyasamaye uppanno. Titthiyā hi dasavassakāle mataṃ nigaṇṭhaṃ niddasoti vadanti. So kira puna dasavasso na hoti. Na kevalañca dasavasso, navavassopi ekavassopi na hoti. Eteneva nayena vīsativassādikālepi mataṃ nigaṇṭhaṃ ‘‘nibbīso nittiṃso niccattālīso nippaññāso’’ti vadanti. Āyasmā ānando gāme vicaranto taṃ kathaṃ sutvā vihāraṃ gantvā bhagavato ārocesi. Bhagavā āha – ‘‘na idaṃ, ānanda, titthiyānaṃ adhivacanaṃ, mama sāsane khīṇāsavassetaṃ adhivacanaṃ. Khīṇāsavo hi dasavassakāle parinibbuto puna dasavasso na hoti. Na kevalañca dasavassova, navavassopi…pe… ekavassopi. Na kevalañca ekavassova, ekādasamāsikopi…pe… ekamāsikopi ekamuhuttikopi na hotiyeva’’. Kasmā? Puna paṭisandhiyā abhāvā. Nibbīsādīsupi eseva nayo. Iti bhagavā ‘‘mama sāsane khīṇāsavassetaṃ adhivacana’’nti vatvā yehi kāraṇehi niddaso hoti, tāni dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Sikkhāsamādāne tibbacchando hotī**ti sikkhāttayapūraṇe balavacchando hoti. **Āyatiñca sikkhāsamādāne avigatapemo**ti anāgate punadivasādīsupi sikkhāpūraṇe

avigatapemeneva samannāgato hoti. **Dhammanisantiyā**ti dhammanisāmanāya. Vipassanāyetaṃ adhivacanaṃ. **Icchāvinaye**ti taṇhāvinaye. **Paṭisallāne**ti ekībhāve. **Vīriyārambhe**ti kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe. **Satinepakke**ti satiyañceva nipakabhāve. **Diṭṭhipaṭivedhe**ti maggadassane. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Anusayavaggo dutiyo.

3. Vajjisattakavaggo

1. Sārandadasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **sārandade cetiye**ti evaṃnāmake vihāre. Anuppanne kira tathāgate tattha sārandadassa yakkhassa nivāsanaṭṭhānaṃ cetiyaṃ ahosi, athettha bhagavato vihāraṃ kāresuṃ. So sārandadacetiyaṃtveva saṅkhaṃ gato. **Yāvakīvañcā**ti yattakaṃ kālaṃ. **Abhiṇhaṃ sannipātā**ti divasassa tikkhattuṃ sannipatantāpi antarantarā sannipatantāpi abhiṇhaṃ sannipātāva. **Sannipātabahulā**ti ‘‘hiyyopi purimadivasampi sannipatamha, puna ajja kimatthaṃ sannipatāmā’’ti vosānamanāpajjanena sannipātabahulā. **Vuddhiyeva licchavī vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā no parihānī**ti abhiṇhaṃ asannipatantā hi disāsu āgataṃ sāsanaṃ na suṇanti, tato ‘‘asukagāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, asukaṭṭhāne corā pariyuṭṭhitā’’ti na jānanti. Corāpi ‘‘pamattā rājāno’’ti ñatvā gāmanigamādīni paharantā janapadaṃ nāsenti. Evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti. Abhiṇhaṃ sannipatantā pana taṃ pavattiṃ suṇanti, tato balaṃ pesetvā amittamaddanaṃ karonti. Corāpi ‘‘appamattā rājāno, na sakkā amhehi vaggabandhanena vicaritu’’nti bhijjitvā palāyanti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘vuddhiyeva licchavī vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā no parihānī’’ti.

Samaggātiādīsu sannipātabheriyā niggatāya ‘‘ajja me kiccaṃ atthi maṅgalaṃ atthī’’ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Bherisaddaṃ pana sutvāva bhuñjamānāpi alaṅkurumānāpi vatthāni nivāsayamānāpi addhabhuttā addhālaṅkatā vatthaṃ nivāsentāva sannipatantā **samaggā sannipatanti** nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekatova avuṭṭhahantā na samaggā vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamaṃ gacchanti, tesaṃ evaṃ hoti – ‘‘amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissatī’’ti. Ekato vuṭṭhahantā pana **samaggā vuṭṭhahanti** nāma. Apica ‘‘asukaṭṭhāne gāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, corā vā pariyuṭṭhitā’’ti sutvā ‘‘ko gantvā amittamaddanaṃ karissatī’’ti vutte ‘‘ahaṃ paṭhamaṃ ahaṃ paṭhama’’nti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma. Ekassa pana kammante osīdamāne sesā puttabhātaro pesetvā tassa kammantaṃ upatthambhayamānāpi āgantukarājānaṃ ‘‘asukassa gehaṃ gacchatu, asukassa gehaṃ gacchatū’’ti avatvā sabbe ekato saṅgaṇhantāpi ekassa maṅgale vā roge vā aññasmiṃ vā pana tādise sukhadukkhe uppanne sabbe tattha sahāyabhāvaṃ gacchantāpi **samaggā vajjikaraṇīyāni karonti** nāma.

Appaññattantiādīsu pubbe akataṃ suṅkaṃ vā baliṃ vā daṇḍaṃ vā āharāpentā **appaññattaṃ paññāpenti** nāma. Porāṇapaveṇiyā āgatameva pana anāharāpentā **paññattaṃ samucchindanti** nāma. Coroti gahetvā dassite avicinitvā chejjabhejjaṃ anusāsantā porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya na vattanti nāma. Tesaṃ apaññattaṃ paññāpentānaṃ abhinavasuṅkādipīḷitā manussā ‘‘atiupaddutamha, ke imesaṃ vijite vasissantī’’ti paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ hananti. Paññattaṃ samucchindantānaṃ paveṇiāgatāni suṅkādīni agaṇhantānaṃ koso parihāyati, tato hatthiassabalakāyaorodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ alabhamānā thāmabalena parihāyanti. Te neva yuddhakkhamā honti na pāricariyakkhamā. Porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya avattantānaṃ vijite manussā ‘‘amhākaṃ puttaṃ pitaraṃ bhātaraṃ acoraṃyeva coroti katvā chindiṃsu bhindiṃsū’’ti kujjhitvā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ hananti. Evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti. Apaññattaṃ na paññāpentānaṃ pana ‘‘paveṇiāgataṃyeva rājāno karontī’’ti manussā haṭṭhatuṭṭhā kasivāṇijjādike kammante sampādenti. Paññattaṃ asamucchindantānaṃ paveṇiāgatāni suṅkādīni gaṇhantānaṃ koso vaḍḍhati, tato hatthiassabalakāyaorodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ labhamānā

thāmabalasampannā yuddhakkhamā ceva pāricariyakkhamā ca honti. Porāṇe vajjidhamme samādāya vattantānaṃ manussā na ujjhāyanti. ‘‘Rājāno porāṇapaveṇiyā karonti, aṭṭakulikasenāpatiuparājūhi parikkhitaṃ sayampi parikkhipitvā paveṇipotthakaṃ vācāpetvā anucchavikameva daṇḍaṃ pavattayanti, etesaṃ doso natthi, amhākaṃyeva doso’’ti appamattā kammante karonti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti.

Sakkarissantīti yaṃkiñci tesaṃ sakkāraṃ karontā sundarameva karissanti. **Garuṃ karissantī**ti garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā karissanti. **Mānessantī**ti manena piyāyissanti. **Pūjessantī**ti paccayapūjāya pūjessanti. **Sotabbaṃ maññissantī**ti divasassa dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ gantvā tesaṃ kathaṃ sotabbaṃ saddhātabbaṃ maññissanti. Tattha ye evaṃ mahallakānaṃ rājūnaṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya vā nesaṃ upaṭṭhānaṃ na gacchanti, te tehi vissaṭṭhā anovadiyamānā kīḷāpasutā rajjato parihāyanti. Ye pana tathā paṭipajjanti, tesaṃ mahallakarājāno ‘‘idaṃ kātabbaṃ idaṃ na kātabba’’nti porāṇapaveṇiṃ ācikkhanti. Saṅgāmaṃ patvāpi ‘‘evaṃ pavisitabbaṃ, evaṃ nikkhamitabba’’nti upāyaṃ dassenti. Te tehi ovadiyamānā yathāovādaṃ paṭipajjamānā sakkonti rajjapaveṇiṃ sandhāretuṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘vuddhiyeva licchavī vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā’’ti.

Kulitthiyoti kulagharaṇiyo. **Kulakumāriyo**ti anividdhā tāsaṃ dhītaro. **Okassā**ti vā **pasayhā**ti vā pasayhākārassevetaṃ nāmaṃ. Okāsātipi paṭhanti. Tattha **okassā**ti avakasitvā ākaḍḍhitvā. **Pasayhā**ti abhibhavitvā ajjhottharitvāti ayaṃ vacanattho. Evañhi karontānaṃ vijite manussā ‘‘amhākaṃ gehe puttabhātaropi, kheḷasiṅghānikādīni mukhena apanetvā saṃvaḍḍhitā dhītaropi ime balakkārena gahetvā attano ghare vāsentī’’ti kupitā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ hananti. Evaṃ akarontānaṃ pana vijite manussā appossukkā sakāni kammāni karontā rājakosaṃ vaḍḍhenti. Evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Vajjīnaṃ vajjicetiyānīti vajjirājūnaṃ vajjiraṭṭhe cittīkataṭṭhena cetiyānīti laddhanāmāni yakkhaṭṭhānāni. **Abbhantarānī**ti antonagare ṭhitāni. **Bāhirānī**ti bahinagare ṭhitāni. **Dinnapubbaṃ katapubba**nti pubbe dinnañca katañca. **No parihāpessantī**ti ahāpetvā yathāpavattameva karissanti. Dhammikaṃ baliṃ parihāpentānañhi devatā ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ na karonti, anuppannaṃ dukkhaṃ uppādetuṃ asakkontiyopi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ vaḍḍhenti, saṅgāme patte sahāyā na honti. Aparihāpentānaṃ pana ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karonti, anuppannaṃ sukhaṃ uppādetuṃ asakkontiyopi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ haranti, saṅgāmasīse sahāyā hontīti. Evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Dhammikā rakkhāvaraṇaguttīti ettha rakkhā eva yathā anicchitaṃ nāgacchati, evaṃ āvaraṇato āvaraṇaṃ. Yathā icchitaṃ na nassati, evaṃ gopāyanato gutti. Tattha balakāyena parivāretvā rakkhanaṃ pabbajitānaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma na hoti. Yathā pana vihārassa upavane rukkhe na chindanti, vājikā vājaṃ na karonti, pokkharaṇīsu macche na gaṇhanti, evaṃ karaṇaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma. **Kintī**ti kena nu kho kāraṇena.

Tattha ye anāgatānaṃ arahantānaṃ āgamanaṃ na icchanti, te assaddhā honti appasannā. Pabbajite sampatte paccuggamanaṃ na karonti, gantvā na passanti, paṭisanthāraṃ na karonti, pañhaṃ na pucchanti, dhammaṃ na suṇanti, dānaṃ na denti, anumodanaṃ na suṇanti, nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahanti. Atha nesaṃ avaṇṇo uggacchati ‘‘asuko nāma rājā assaddho appasanno, pabbajite sampatte paccuggamanaṃ na karoti…pe… nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahatī’’ti. Taṃ sutvā pabbajitā tassa nagaradvārena gacchantāpi nagaraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ arahantānaṃ anāgamanameva hoti. Āgatānaṃ pana phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te ‘‘vasissāmāti tāva cintetvā āgatamhā, imesaṃ pana rājūnaṃ iminā nīhārena ke vasissantī’’ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ anāgatesu anāgacchantesu āgatesu dukkhaṃ viharantesu so doso pabbajitānaṃ anāvāso hoti. Tato devatārakkhā na hoti, devatārakkhāya asati amanussā okāsaṃ labhanti, amanussā ussannā anuppannaṃ byādhiṃ uppādenti. Sīlavantānaṃ dassanapañhapucchanādivatthukassa puññassa anāgamo hoti. Vipariyāyena yathāvuttakaṇhapakkhaviparītassa sukkapakkhassa sambhavo hotīti evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

2. Vassakārasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **abhiyātukāmo**ti abhibhavanatthāya yātukāmo. **Vajjī**ti vajjirājāno. **Evaṃmahiddhike**ti evaṃ mahatiyā rājiddhiyā samannāgate. Etena nesaṃ samaggabhāvaṃ katheti. **Evaṃmahānubhāve**ti evaṃ mahantena rājānubhāvena samannāgate. Etena nesaṃ hatthisippādīsu katasikkhataṃ katheti, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ''sikkhitā vatime licchavikumārakā, susikkhitā vatime licchavikumārakā, yatra hi nāma sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipātayissanti poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhita''nti (saṃ. ni. 5.1115). **Ucchecchāmī**ti ucchindissāmi. **Vināsessāmī**ti adassanaṃ nayissāmi. **Anayabyasana**nti avaḍḍhiñceva, ñātibyasanañca. **Āpādessāmī**ti pāpayissāmi.

Iti kira so ṭhānanisajjādīsu imaṃ yuddhakathameva katheti, ''gamanasajjā hothā''ti ca balakāyaṃ āṇāpeti. Kasmā? Gaṅgāya kira ekaṃ paṭṭanagāmaṃ nissāya addhayojanaṃ ajātasattuno vijitaṃ, addhayojanaṃ licchavīnaṃ. Tatra pabbatapādato mahagghabhaṇḍaṃ otarati. Taṃ sutvā ''ajja yāmi, sve yāmī''ti ajātasattuno saṃvidahantasseva licchavino samaggā sammodamānā puretaraṃ āgantvā sabbaṃ gaṇhanti. Ajātasattu pacchā āgantvā taṃ pavattiṃ ñatvā kujjhitvā gacchati. Te punasaṃvaccharepi tatheva karonti. Atha so balavāghātajāto, tadā evamakāsi.

Tato cintesi – ''gaṇena saddhiṃ yuddhaṃ nāma bhāriyaṃ, ekopi moghappahāro nāma natthi. Ekena kho pana paṇḍitena saddhiṃ mantetvā karonto niraparādho hoti, paṇḍito ca satthārā sadiso natthi, satthā ca avidūre dhuravihāre vasati, handāhaṃ pesetvā pucchāmi. Sace me gatena koci attho bhavissati, satthā tuṇhī bhavissati. Anatthe pana sati 'kiṃ rañño tattha gatenā'ti vakkhatī''ti. So vassakāraṃ brāhmaṇaṃ pesesi. Brāhmaṇo gantvā bhagavato tamatthaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – **atha kho rājā… pe… āpādessāmi vajjī**ti.

Bhagavantaṃ bījayamānoti thero vattasīse ṭhatvā bhagavantaṃ bījati, bhagavato pana sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi. Bhagavā brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā tena saddhiṃ amantetvā therena saddhiṃ mantetukāmo **kinti te, ānanda, suta**ntiādimāha. Taṃ vuttatthameva.

Ekamidāhanti idaṃ bhagavā pubbe vajjīnaṃ imassa vajjisattakassa desitabhāvappakāsanatthaṃ āha. **Akaraṇīyā**ti akattabbā, aggahetabbāti attho. **Yadida**nti nipātamattaṃ. **Yuddhassā**ti karaṇatthe sāmivacanaṃ, abhimukhaṃ yuddhena gahetuṃ na sakkāti attho. **Aññatra upalāpanāyā**ti ṭhapetvā upalāpanaṃ. Upalāpanā nāma ''alaṃ vivādena, idāni samaggā homā''ti hatthiassarathahiraññasuvaṇṇādīni pesetvā saṅgahakaraṇaṃ, evañhi saṅgahaṃ katvā kevalaṃ vissāsena sakkā gaṇhitunti attho. **Aññatra mithubhedā**ti ṭhapetvā mithubhedaṃ. Iminā ''aññamaññabhedaṃ katvāpi sakkā ete gahetu''nti dasseti. Idaṃ brāhmaṇo bhagavato kathāya nayaṃ labhitvā āha. Kiṃ pana bhagavā brāhmaṇassa imāya kathāya nayalābhaṃ jānātīti? Āma jānāti. Jānanto kasmā kathesi? Anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi – ''mayā akathitepi katipāhena gantvā sabbe gaṇhissati, kathite pana samagge bhindanto tīhi saṃvaccharehi gaṇhissati. Ettakampi jīvitameva varaṃ. Ettakañhi jīvantā attano patiṭṭhābhūtaṃ puññaṃ karissantī''ti. **Abhinanditvā**ti cittena nanditvā. **Anumoditvā**ti ''yāva subhāsitamidaṃ bhotā gotamenā''ti vācāya anumoditvā. **Pakkāmī**ti rañño santikaṃ gato. Rājāpi tameva pesetvā sabbe bhinditvā gantvā anayabyasanaṃ pāpesi.

3. Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **abhiṇhaṃ sannipātā**ti idaṃ vajjisattake vuttasadisameva. Idhāpi ca abhiṇhaṃ asannipatantā disāsu āgatasāsanaṃ na suṇanti, tato ''asukavihārasīmā ākulā, uposathappavāraṇā ṭhitā, asukasmiṃ ṭhāne bhikkhū vejjakammadūtakammādīni karonti, viññattibahulā phalapupphadānādīhi jīvikaṃ kappentī''tiādīni na jānanti. Pāpabhikkhūpi ''pamatto saṅgho''ti ñatvā rāsibhūtā sāsanaṃ osakkāpenti. Abhiṇhaṃ sannipatantā pana taṃ pavattiṃ suṇanti, tato bhikkhusaṅghaṃ pesetvā sīmaṃ ujuṃ kārenti, uposathappavāraṇāyo pavattāpenti, micchājīvānaṃ ussannaṭṭhāne ariyavaṃsike pesetvā ariyavaṃsaṃ kathāpenti, pāpabhikkhūnaṃ vinayadharehi niggahaṃ kārāpenti. Pāpabhikkhūpi

‘‘appamatto saṅgho, na sakkā amhehi vaggabandhanena vicaritu’’nti bhijjitvā palāyanti. Evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Samaggātiādīsu cetiyapaṭijagganatthaṃ vā bodhigharauposathāgāracchādanatthaṃ vā katikavattaṃ vā ṭhapetukāmatāya ‘‘saṅgho sannipatatū’’ti bheriyā vā ghaṇṭiyā vā ākoṭitamattāya ‘‘mayhaṃ cīvarakammaṃ atthi, mayhaṃ patto pacitabbo, mayhaṃ navakammaṃ atthī’’ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Sabbaṃ pana taṃ kammaṃ ṭhapetvā ‘‘ahaṃ purimataraṃ, ahaṃ purimatara’’nti ekappahāreneva sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekatova avuṭṭhahantā na samaggā vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamaṃ gacchanti, tesaṃ evaṃ hoti ‘‘amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissatī’’ti. Ekappahāreneva vuṭṭhahantā samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica ‘‘asukaṭṭhāne vihārasīmā ākulā, uposathappavāraṇā ṭhitā, asukaṭṭhāne vejjakammādikārakā pāpabhikkhū ussannā’’ti sutvā ‘‘ko gantvā tesaṃ niggahaṃ karissatī’’ti vutte ‘‘ahaṃ paṭhamaṃ, ahaṃ paṭhama’’nti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma.

Āgantukaṃ pana disvā ‘‘imaṃ pariveṇaṃ yāhi, etaṃ pariveṇaṃ yāhi, ayaṃ ko’’ti avatvā sabbe vattaṃ karontāpi, jiṇṇapattacīvarakaṃ disvā tassa bhikkhācāravattena pattacīvaraṃ pariyesantāpi, gilānassa gilānabhesajjaṃ pariyesamānāpi, gilānameva anāthaṃ ‘‘asukapariveṇaṃ yāhī’’ti avatvā attano attano pariveṇe paṭijaggantāpi, eko olīyamānako gantho hoti, paññavantaṃ bhikkhuṃ saṅgaṇhitvā tena taṃ ganthaṃ ukkhipāpentāpi samaggā saṅghakaraṇīyāni karonti nāma.

Appaññattantiādīsu navaṃ adhammikaṃ katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā gaṇhantā appaññattaṃ paññāpenti nāma purāṇasanthatavatthusmiṃ sāvatthiyaṃ bhikkhū viya. Uddhammaṃ ubbinayaṃ sāsanaṃ dīpentā paññattaṃ samucchindanti nāma, vassasataparinibbute bhagavati vesālikā vajjiputtakā viya. Khuddānukhuddakā pana āpattiyo sañcicca vītikkamantā yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya na vattanti nāma assajipunabbasukā viya. Tathā akarontā pana apaññattaṃ na paññāpenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattanti nāma āyasmā upaseno viya, āyasmā yaso kākaṇḍakaputto viya, āyasmā mahākassapo viya ca. **Vuddhiyevā**ti sīlādiguṇehi vuddhiyeva, no parihāni.

Therāti thirabhāvappattā therakārakehi guṇehi samannāgatā. Bahū rattiyo jānantīti **rattaññū**. Ciraṃ pabbajitānaṃ etesanti **cirapabbajitā**. Saṅghassa pitiṭṭhāne ṭhitāti **saṅghapitaro**. Pitiṭṭhāne ṭhitattā saṅghaṃ pariṇenti, pubbaṅgamā hutvā tīsu sikkhāsu pavattentīti **saṅghapariṇāyakā**.

Ye tesaṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ na gacchanti, tepi tesaṃ ovādaṃ na denti, paveṇikathaṃ na kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ na sikkhāpenti. Te tehi vissaṭṭhā sīlādīhi dhammakkhandhehi sattahi ca ariyadhanehīti evamādīhi guṇehi parihāyanti. Ye pana tesaṃ sakkārādīni karonti, upaṭṭhānaṃ gacchanti, tesaṃ te ‘‘evaṃ te abhikkamitabba’’ntiādikaṃ ovādaṃ denti, paveṇikathaṃ kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ sikkhāpenti, terasahi dhutaṅgehi dasahi kathāvatthūhi anusāsanti. Te tesaṃ ovāde ṭhatvā sīlādīhi guṇehi vaḍḍhamānā sāmaññatthaṃ anupāpuṇanti. Evamettha hānivuddhiyo daṭṭhabbā.

Punabbhavo sīlamassāti ponobbhavikā, punabbhavadāyikāti attho, tassā **ponobbhavikāya. Na vasaṃ gacchissantī**ti ettha ye catunnaṃ paccayānaṃ kāraṇā upaṭṭhākānaṃ padānupadikā hutvā gāmato gāmaṃ vicaranti, te tassā vasaṃ gacchanti nāma. Itare na gacchanti. Tattha hānivuddhiyo pākaṭāyeva.

Āraññakesūti pañcadhanusatikapacchimesu. **Sāpekkhā**ti sālayā. Gāmantasenāsanesu hi jhānaṃ appetvāpi tato vuṭṭhitamattova itthipurisadārakadārikādisaddaṃ suṇāti, yenassa adhigatavisesopi hāyatiyeva. Araññasenāsane niddāyitvāpi pabuddhamatto sīhabyagghamorādīnaṃ saddaṃ suṇāti, yena araññe pītiṃ paṭilabhitvā tameva sammasanto aggaphale patiṭṭhāti. Iti bhagavā gāmantasenāsane jhānaṃ appetvā nisinnabhikkhuto araññe niddāyamānameva pasaṃsati. Tasmā tameva atthavasaṃ paṭicca

‘‘āraññakesu senāsanesu sāpekkhā bhavissantī’’ti āha.

Paccattaññeva satiṃ upaṭṭhāpessantīti attanāva attano abbhantare satiṃ upaṭṭhapessanti. **Pesalā**ti piyasīlā. Idhāpi sabrahmacārīnaṃ āgamanaṃ anicchantā nevāsikā assaddhā honti appasannā, vihāraṃ sampattabhikkhūnaṃ paccuggamana-pattacīvarapaṭiggahaṇa-āsanapaññāpanatālavaṇṭaggahaṇādīni na karonti. Atha nesaṃ avaṇṇo uggacchati ‘‘asukavihāravāsino bhikkhū assaddhā appasannā vihāraṃ paviṭṭhānaṃ vattappaṭivattampi na karontī’’ti. Taṃ sutvā pabbajitā vihāradvārena gacchantāpi vihāraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ anāgamanameva hoti. Āgatānaṃ pana phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te ‘‘vasissāmāti tāvacintetvā āgatamhā, imesaṃ pana nevāsikānaṃ iminā nīhārena ko vasissatī’’ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ so vihāro aññesaṃ bhikkhūnaṃ anāvāsova hoti. Tato nevāsikā sīlavantānaṃ dassanaṃ alabhantā kaṅkhāvinodakaṃ vā ācārasikkhāpakaṃ vā madhuradhammasavanaṃ vā na labhanti. Tesaṃ neva aggahitadhammaggahaṇaṃ na gahitasajjhāyakaraṇaṃ hoti. Iti nesaṃ hāniyeva hoti, na vuddhi.

Ye pana sabrahmacārīnaṃ āgamanaṃ icchanti, te saddhā honti pasannā, āgatānaṃ sabrahmacārīnaṃ paccuggamanādīni katvā senāsanaṃ paññapetvā denti, te gahetvā bhikkhācāraṃ pavisanti, kaṅkhaṃ vinodenti, madhuradhammassavanaṃ labhanti. Atha nesaṃ kittisaddo uggacchati ‘‘asukavihāre bhikkhū evaṃ saddhā pasannā vattasampannā saṅgāhakā’’ti. Taṃ sutvā bhikkhū dūratopi āgacchanti. Tesaṃ nevāsikā vattaṃ karonti, samīpaṃ gantvā vuḍḍhataraṃ āgantukaṃ vanditvā nisīdanti, navakatarassa santike āsanaṃ gahetvā nisīditvā ‘‘imasmiṃ vihāre vasissatha, gamissathā’’ti pucchanti. ‘‘Gamissāmā’’ti vutte ‘‘sappāyaṃ senāsanaṃ, sulabhā bhikkhā’’tiādīni vatvā gantuṃ na denti. Vinayadharo ce hoti, tassa santike vinayaṃ sajjhāyanti. Suttantādidharo ce, tassa santike taṃ taṃ dhammaṃ sajjhāyanti. Te āgantukatherānaṃ ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇanti. Āgantukā ‘‘ekaṃ dve divasāni vasissāmāti āgatamhā, imesaṃ pana sukhasaṃvāsatāya dasa dvādasa vassāni vasimhā’’ti vattāro honti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

4. Dutiyasattakasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **na kammārāmā**ti ye divasaṃ cīvarakamma-kāyabandhanaparissāvana-dhammakaraṇa-sammajjani-pādakaṭhalikādīneva karonti, te sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana tesaṃ karaṇavelāya evaṃ etāni karoti, uddesavelāya uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāya sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāya cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāravelāya manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma.

Yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva rattindivaṃ vītināmeti, evarūpe bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṃ **bhassārāmo** nāma. Yo pana rattindivaṃ dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhassova bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? ‘‘Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo’’ti (ma. ni. 1.273) vuttattā.

Yo ṭhitopi gacchantopi nisinnopi thinamiddhābhibhūto niddāyatiyeva, ayaṃ **niddārāmo** nāma. Yassa pana karajakāyagelaññena cittaṃ bhavaṅgaṃ otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha – ‘‘abhijānāmahaṃ, aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā’’ti (ma. ni. 1.387).

Yo ‘‘ekassa dutiyo, dvinnaṃ tatiyo, tiṇṇaṃ catuttho’’ti evaṃ saṃsaṭṭhova viharati, ekako assādaṃ na labhati, ayaṃ **saṅgaṇikārāmo**. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekakova assādaṃ labhati, nāyaṃ saṅgaṇikārāmo.

Asantasambhāvanicchāya samannāgatā dussīlā **pāpicchā** nāma. Yesaṃ pāpakā mittā catūsu iriyāpathesu saha ayanato pāpasahāyā, ye ca tanninnatappoṇatappabbhāratāya pāpesu sampavaṅkā, te

pāpamittā pāpasahāyā pāpasampavaṅkā nāma.

Oramattakenāti avaramattakena appamattakena. **Antarā**ti arahattaṃ appatvāva etthantare. **Vosāna**nti pariniṭṭhitabhāvaṃ ‘‘alamettāvatā’’ti osakkanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yāva sīlapārisuddhijjhānavipassanā sotāpannabhāvādīnaṃ aññataramattakena vosānaṃ nāpajjissanti, tāva vuddhiyeva bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānīti.

7. Saññāsuttavaṇṇanā

27. Sattame **aniccasaññā**dayo aniccānupassanādīhi sahagatasaññā.

8. Paṭhamaparihānisuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame uppannānaṃ saṅghakiccānaṃ nittharaṇena bhāraṃ vahantīti **bhāravāhino. Te tena paññāyissantī**ti te therā tena attano therabhāvānurūpena kiccena paññāyissanti. **Tesu yogaṃ āpajjatī**ti payogaṃ āpajjati, sayaṃ tāni kiccāni kātuṃ ārabhatīti.

9. Dutiyaparihānisuttavaṇṇanā

29. Navame **bhikkhudassanaṃ hāpetī**ti bhikkhusaṅghassa dassanatthāya gamanaṃ hāpeti. **Adhisīle**ti pañcasīladasasīlasaṅkhāte uttamasīle. **Ito bahiddhā**ti imamhā sāsanā bahiddhā. **Dakkhiṇeyyaṃ gavesatī**ti deyyadhammapaṭiggāhake pariyesati. **Tattha ca pubbakāraṃ karotī**ti tesaṃ bāhirānaṃ titthiyānaṃ datvā pacchā bhikkhūnaṃ deti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Vajjisattakavaggo tatiyo.

4. Devatāvaggo

5. Paṭhamamittasuttavaṇṇanā

36. Catutthassa pañcame **duddada**nti duppariccajaṃ mahārahaṃ bhaṇḍakaṃ. **Dukkaraṃ karotī**ti kātuṃ asukaraṃ kammaṃ karoti. **Dukkhamaṃ khamatī**ti sahāyassa atthāya duradhivāsaṃ adhivāseti. **Guyhamassa āvikarotī**ti attano guyhaṃ tassa āvikaroti. **Guyhamassa pariguhatī**ti tassa guyhaṃ aññesaṃ nācikkhati. **Khīṇena nātimaññatī**ti tassa bhoge khīṇe tena khayena taṃ nātimaññati, tasmiṃ omānaṃ attani ca atimānaṃ na karoti.

6. Dutiyamittasuttavaṇṇanā

37. Chaṭṭhe **vattā**ti vacanakusalo. **Vacanakkhamo**ti vacanaṃ khamati, dinnaṃ ovādaṃ karoti. **Gambhīra**nti guyhaṃ rahassaṃ jhānanissitaṃ vipassanāmaggaphalanibbānanissitaṃ.

7. Paṭhamapaṭisambhidāsuttavaṇṇanā

38. Sattame **idaṃ me cetaso līnatta**nti uppanne cetaso līnatte ‘‘idaṃ me cetaso līnatta’’nti yathāsabhāvato jānāti. **Ajjhattaṃ saṃkhittaṃ** nāma thinamiddhānugataṃ. **Bahiddhā vikkhittaṃ** nāma pañcasu kāmaguṇesu vikkhittaṃ. **Vedanā**tiādīni papañcamūlavasena gahitāni. Vedanā hi taṇhāya mūlaṃ sukhavasena taṇhuppattito, saññā diṭṭhiyā mūlaṃ avibhūtārammaṇe diṭṭhiuppattito, vitakko mānassa mūlaṃ vitakkavasena asmīti mānuppattito. **Sappāyāsappāyesū**ti upakārānupakāresu. **Nimitta**nti kāraṇaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Devatāvaggo catuttho.

5. Mahāyaññavaggo

1-2. Sattaviññāṇaṭṭhitisuttādivaṇṇanā

44-45. Pañcamassa paṭhame **viññāṇaṭṭhitiyo**ti paṭisandhiviññāṇassa ṭhānāni. **Seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto, yathā manussāti attho. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi hi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṇṭhānena vā sadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamanaṭṭhānādīhi viseso hotiyeva. Tasmā **nānattakāyā**ti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi dvihetukāpi ahetukāpi hoti. Tasmā **nānattasaññino**ti vuttā. **Ekacce ca devā**ti cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo. Saññā pana tesaṃ dvihetukāpi tihetukāpi hoti, ahetukā natthi. **Ekacce ca vinipātikā**ti catuapāyavinimuttā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, phussamittā, dhammaguttāti evamādikā aññe ca vemānikā petā. Etesañhi pītaodātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisa thūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya dvihetukatihetukaahetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti. Tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **vinipātikā**ti vuttā. Ye panettha tihetukā, tesaṃ dhammābhisamayopi hoti piyaṅkaramātādīnaṃ viya.

Brahmakāyikāti brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhinibbattā**ti te sabbepi paṭhamajjhānena abhinibbattā. Brahmapārisajjā pana parittena abhinibbattā, tesaṃ kappassa tatiyo bhāgo āyuppamāṇaṃ. Brahmapurohitā majjhimena, tesaṃ upaḍḍhakappo āyuppamāṇaṃ, kāyo ca tesaṃ vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇītena, tesaṃ kappo āyuppamāṇaṃ, kāyo ca pana tesaṃ ativipphārikova hoti. Iti te kāyassa nānattā paṭhamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññino**ti veditabbā.

Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayojanaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā. Pettivisayesupi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā. Tathā kālakañcikā asurā. Apicettha dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti. Saññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi **nānattakāyā ekattasaññino**tveva saṅkhyaṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍaukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā patantī viya sarati vissaratīti ābhassarā. Tesu pañcakanaye dutiyatatiyajjhānadvayaṃ parittaṃ bhāvetvā upapannā parittābhā nāma honti, tesaṃ dve kappā āyuppamāṇaṃ. Majjhimaṃ bhāvetvā upapannā appamāṇābhā nāma honti, tesaṃ cattāro kappā āyuppamāṇaṃ. Paṇītaṃ bhāvetvā upapannā ābhassarā nāma honti, tesaṃ aṭṭha kappā āyuppamāṇaṃ. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbeva te gahitā. Sabbesañhi tesaṃ kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā vā avitakkaavicārā vāti nānā.

Subhakiṇhāti subhena vokiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesañhi na ābhassarānaṃ viya chijjitvā chijjitvā pabhā gacchati. Pañcakanaye pana parittamajjhimapaṇītassa catutthajjhānassa vasena soḷasabāttiṃsacatussaṭṭhikappāyukā parittaappamāṇasubhakiṇhā nāma hutvā nibbattanti. Iti sabbepi te **ekattakāyā** ceva catutthajjhānasaññāya **ekattasaññino** cāti veditabbā. **Vehapphalā**pi catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā** viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivaṭṭapakkhe ṭhitā na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkheyyampi

buddhasuññe loke na uppajjanti. Soḷasakappasahassaabbhantare buddhesu uppannesuyeva uppajjanti. Dhammacakkappavattissa bhagavato khandhāvāraṭṭhānasadisā honti. Tasmā neva viññāṇaṭṭhitiṃ na sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvatthero pana ''na kho pana so, sāriputta, āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī''ti (ma. ni. 1.160) iminā suttena suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitiṃ catutthasattāvāsañca bhajantīti vadati, taṃ appatibāhiyattā suttassa anuññātaṃ.

Nevasaññānāsaññāyatanaṃ yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassāpi sukhumattā neva viññāṇaṃ nāviññāṇaṃ. Tasmā viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṃ. Dutiye **samādhiparikkhārā**ti maggasamādhissa sambhārā.

3. Paṭhamaaggisuttavaṇṇanā

46. Tatiye sabbepi rāgādayo anuḍahanaṭṭhena **aggī. Āhuneyyaggī**tiādīsu panettha āhunaṃ vuccati sakkāro, āhunaṃ arahantīti āhuneyyā. Mātāpitaro hi puttānaṃ bahupakārattā āhunaṃ arahanti, tesu vippaṭipajjamānā puttā nirayādīsu nibbattanti. Tasmā kiñcāpi mātāpitaro na anuḍahanti, anuḍahanassa pana paccayā honti. Iti anuḍahanaṭṭheneva āhuneyyaggīti vuccanti. **Gahapatī**ti pana gehasāmiko vuccati, so mātugāmassa sayanavatthālaṅkārādianuppadānena bahupakāro. Taṃ aticaranto mātugāmo nirayādīsu nibbattati. Tasmā sopi purimanayeneva anuḍahanaṭṭhena **gahapataggī**ti vutto. **Dakkhiṇeyyaggī**ti ettha pana dakkhiṇāti cattāro paccayā, bhikkhusaṅgho dakkhiṇeyyo. So hi gihīnaṃ tīsu saraṇesu pañcasu sīlesu dasasu sīlesu mātāpitupaṭṭhāne dhammikasamaṇabrāhmaṇupaṭṭhāneti evamādīsu kalyāṇadhammesu niyojanena bahupakāro. Tasmiṃ micchāpaṭipannā gihī bhikkhusaṅghaṃ akkositvā paribhāsitvā nirayādīsu nibbattanti. Tasmā sopi purimanayeneva anuḍahanaṭṭhena dakkhiṇeyyaggīti vutto. Kaṭṭhato nibbatto pākatikova aggi **kaṭṭhaggi** nāma.

4. Dutiyaaggisuttavaṇṇanā

47. Catutthe **uggatasarīrassā**ti so kira brāhmaṇamahāsālo attabhāvenapi bhogehipi uggato sārappatto ahosi, tasmā uggatasarīrotveva paññāyittha. **Upakkhaṭo**ti paccupaṭṭhito. **Thūṇūpanītānī**ti yūpasaṅkhātaṃ thūṇaṃ upanītāni. **Yaññatthāyā**ti vadhitvā yajanatthāya. **Upasaṅkamī**ti so kira sabbaṃ taṃ yaññasambhāraṃ sajjetvā cintesi – ''samaṇo kira gotamo mahāpañño, kiṃ nu kho me yaññassa vaṇṇaṃ kathessati udāhu avaṇṇaṃ, pucchitvā jānissāmī''ti iminā kāraṇena yena bhagavā tenupasaṅkami. **Aggissa ādāna**nti yaññayajanatthāya navassa maṅgalaggino ādiyanaṃ. **Sabbena sabba**nti sabbena sutena sabbaṃ sutaṃ sameti saṃsandati, ekasadisaṃ hotīti dasseti. **Satthānī**ti vihiṃsanaṭṭhena satthāni viyāti satthāni. **Sayaṃ paṭhamaṃ samārambhatī**ti attanāva paṭhamataraṃ ārabhati. **Hantu**nti hanituṃ.

Pahātabbāti pariharitabbā. **Atohaya**nti ato hi mātāpitito ayaṃ. **Āhuto**ti āgato. **Sambhūto**ti uppanno. **Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, gahapataggī**ti ayaṃ puttadārādigaṇo yasmā, gahapati, viya gehasāmiko viya hutvā aggati vicarati, tasmā gahapataggīti vuccati. **Attāna**nti cittaṃ. **Damentī**ti indriyadamanena damenti. **Samentī**ti rāgādisamanena samenti. Tesaññeva parinibbāpanena **parinibbāpenti. Nikkhipitabbo**ti yathā na vinassati, evaṃ ṭhapetabbo. **Upavāyata**nti upavāyatu. Evañca pana vatvā brāhmaṇo sabbesampi tesaṃ pāṇānaṃ jīvitaṃ datvā yaññasālaṃ viddhaṃsetvā satthu sāsane opānabhūto ahosīti.

5-6. Saññāsuttadvayavaṇṇanā

48-49. Pañcame **amatogadhā**ti nibbānapatiṭṭhā. **Amatapariyosānā**ti nibbānāvasānā. Chaṭṭhe **methunadhammasamāpattiyā**ti methunadhammena samaṅgibhāvato. **Nhārudaddula**nti nhārukhaṇḍaṃ nhāruvilekhanaṃ vā. **Anusandatī**ti pavattati. **Natthi me pubbenāparaṃ viseso**ti natthi mayhaṃ pubbena abhāvitakālena saddhiṃ aparaṃ bhāvitakāle viseso. **Lokacitresū**ti

tidhātukalokasannivāsasaṅkhātesu lokacitresu. **Ālasye**ti ālasiyabhāve. **Vissaṭṭhiye**ti vissaṭṭhabhāve. **Ananuyoge**ti yogassa ananuyuñjane. **Ahaṅkāramamaṅkāramānāpagata**nti ahaṅkāradiṭṭhito ca mamaṅkārataṇhāto ca navavidhamānato ca apagataṃ. **Vidhāsamatikkanta**nti tisso vidhā atikkantaṃ. **Santa**nti tappaccanīkakilesehi santaṃ. **Suvimutta**nti pañcahi vimuttīhi suṭṭhu vimuttaṃ.

7. Methunasuttavaṇṇanā

50. Sattame **upasaṅkamī**ti bhuttapātarāso dāsakammakaraparivuto upasaṅkami. **Bhavampino**ti bhavampi nu. **Brahmacārī paṭijānātī**ti ''ahaṃ brahmacārī''ti evaṃ brahmacariyavāsaṃ paṭijānātīti pucchati. Evaṃ kirassa ahosi – ''brāhmaṇasamaye vedaṃ uggaṇhantā aṭṭhacattālīsa vassāni brahmacariyaṃ caranti. Samaṇo pana gotamo agāraṃ ajjhāvasanto tīsu pāsādesu tividhanāṭakaratiyā abhirami, idāni kiṃ nu kho vakkhatī''ti imamatthaṃ sandhāyevaṃ pucchati. Tato bhagavā mantena kaṇhasappaṃ gaṇhanto viya amittaṃ gīvāya pādena akkamanto viya attano saṃkilesakāle chabbassāni padhānacariyāya rajjasukhaṃ vā pāsādesu nāṭakasampattiṃ vā ārabbha vitakkamattassāpi anuppannabhāvaṃ sandhāya sīhanādaṃ nadanto **yañhi taṃ brāhmaṇā**tiādimāha. Tattha **dvayaṃdvayasamāpatti**nti dvīhi dvīhi samāpajjitabbabhāvaṃ. **Dukkhasmā**ti sakalavaṭṭadukkhato. **Sañjagghatī**ti hasitakathaṃ katheti. **Saṃkīḷatī**ti keḷiṃ karoti. **Saṃkeḷāyatī**ti mahāhasitaṃ hasati. **Cakkhunā cakkhu**nti attano cakkhunā tassā cakkhuṃ paṭivijjhitvā upanijjhāyati. **Tirokuṭṭaṃ vā tiropākāraṃ vā**ti parakuṭṭe vā parapākāre vā. **Devo**ti eko devarājā. **Devaññataro**ti aññataro devaputto. **Anuttaraṃ sammāsambodhi**nti arahattañceva sabbaññutaññāṇañca.

8. Saṃyogasuttavaṇṇanā

51. Aṭṭhame **saṃyogavisaṃyoga**nti saṃyogavisaṃyogasādhakaṃ. **Dhammapariyāya**nti dhammakāraṇaṃ. **Ajjhattaṃ itthindriya**nti niyakajjhatte itthibhāvaṃ. **Itthikutta**nti itthikiriyaṃ. **Itthākappa**nti nivāsanapārupanādiitthiākappaṃ. **Itthividha**nti itthiyā mānavidhaṃ. **Itthichanda**nti itthiyā ajjhāsayacchandaṃ. **Itthissara**nti itthisaddaṃ. **Itthālaṅkāra**nti itthiyā pasādhanabhaṇḍaṃ. **Purisindriyā**dīsupi eseva nayo. **Bahiddhā saṃyoga**nti purisena saddhiṃ samāgamaṃ. **Ativattatī**ti anabhiratāti evaṃ vuttāya balavavipassanāya ariyamaggaṃ patvā ativattati. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

9. Dānamahapphalasuttavaṇṇanā

52. Navame **sāpekho**ti sataṇho. **Paṭibaddhacitto**ti vipāke baddhacitto. **Sannidhipekho**ti nidhānapekho hutvā. **Peccā**ti paralokaṃ gantvā. **Taṃ kammaṃ khepetvā**ti taṃ kammavipākaṃ khepetvā. **Iddhi**nti vipākiddhiṃ. **Yasa**nti parivārasampadaṃ. **Ādhipacca**nti jeṭṭhabhāvakāraṇaṃ. **Āgantā itthatta**nti itthabhāvaṃ ime pañcakkhandhe puna āgantā, na tatrūpapattiko na uparūpapattiko, heṭṭhāgāmīyeva hotīti attho. **Sāhu dāna**nti dānaṃ nāmetaṃ sādhu bhaddakaṃ sundaraṃ. **Tāni mahāyaññānī**ti tāni sappinavanītadadhimadhuphāṇitādīhi niṭṭhānaṃ gatāni mahādānāni. **Cittālaṅkāracittaparikkhāra**nti samathavipassanācittassa alaṅkārabhūtañceva parivārabhūtañca. **Brahmakāyikānaṃ devānaṃ sahabyata**nti na sakkā tattha dānena upapajjituṃ. Yasmā pana taṃ samathavipassanācittassa alaṅkārabhūtaṃ, tasmā tena dānālaṅkatena cittena jhānañceva ariyamaggañca nibbattetvā jhānena tattha upapajjati. **Anāgāmī hotī**ti jhānānāgāmī nāma hoti. **Anāgantā itthatta**nti puna itthabhāvaṃ na āgantā, uparūpapattiko vā tatrūpapattiko vā hutvā tattheva parinibbāyati. Iti imesu dānesu paṭhamaṃ taṇhuttariyadānaṃ, dutiyaṃ cittīkāradānaṃ, tatiyaṃ hirottappadānaṃ, catutthaṃ niravasesadānaṃ, pañcamaṃ dakkhiṇeyyadānaṃ, chaṭṭhaṃ somanassupavicāradānaṃ, sattamaṃ alaṅkāraparivāradānaṃ nāmāti.

10. Nandamātāsuttavaṇṇanā

53. Dasamaṃ atthuppattivasena desitaṃ. Satthā kira vutthavasso pavāretvā dve aggasāvake ohāya

‘‘dakkhiṇāgiriṃ cārikaṃ gamissāmī’’ti nikkhami, rājā pasenadi kosalo, anāthapiṇḍiko gahapati, visākhā mahāupāsikā, aññe ca bahujanā dasabalaṃ nivattetuṃ nāsakkhiṃsu. Anāthapiṇḍiko gahapati ‘‘satthāraṃ nivattetuṃ nāsakkhi’’nti raho cintayamāno nisīdi. Atha naṃ puṇṇā nāma dāsī disvā ‘‘kiṃ nu kho te, sāmi, na pubbe viya indriyāni vippasannānī’’ti pucchi. Āma, puṇṇe, satthā cārikaṃ pakkanto, tamahaṃ nivattetuṃ nāsakkhiṃ. Na kho pana sakkā jānituṃ puna sīghaṃ āgaccheyya vā na vā, tenāhaṃ cintayamāno nisinnoti. Sacāhaṃ dasabalaṃ nivatteyyaṃ, kiṃ me kareyyāsīti? Bhujissaṃ taṃ karissāmīti. Sā gantvā satthāraṃ vanditvā ‘‘nivattatha, bhante’’ti āha. Mama nivattanapaccayā tvaṃ kiṃ karissasīti? Tumhe, bhante, mama parādhīnabhāvaṃ jānātha, aññaṃ kiñci kātuṃ na sakkomi, saraṇesu pana patiṭṭhāya pañca sīlāni rakkhissāmīti. Sādhu sādhu puṇṇeti, satthā dhammagāravena ekapadasmiññeva nivatti. Vuttañhetaṃ – ‘‘dhammagaru, bhikkhave, tathāgato dhammagāravo’’ti (a. ni. 5.99).

Satthā nivattitvā jetavanamahāvihāraṃ pāvisi. Mahājano puṇṇāya sādhukārasahassāni adāsi. Satthā tasmiṃ samāgame dhammaṃ desesi, caturāsītipāṇasahassāni amatapānaṃ piviṃsu. Puṇṇāpi seṭṭhinā anuññātā bhikkhuniupassayaṃ gantvā pabbaji. Sammāsambuddho sāriputtamoggallāne āmantetvā ‘‘ahaṃ yaṃ disaṃ cārikāya nikkhanto, tattha na gacchāmi. Tumhe tumhākaṃ parisāya saddhiṃ taṃ disaṃ cārikaṃ gacchathā’’ti vatvā uyyojesi. Imissaṃ atthuppattiyaṃ **ekaṃ samayaṃ āyasmā sāriputto**tiādi vuttaṃ.

Tattha **veḷukaṇḍakī**ti veḷukaṇṭakanagaravāsinī. Tassa kira nagarassa pākāraguttatthāya pākārapariyantena veḷū ropitā, tenassa veḷukaṇṭakanteva nāmaṃ jātaṃ. **Pārāyana**nti nibbānasaṅkhātapāraṃ ayanato pārāyananti laddhavohāraṃ dhammaṃ. **Sarena bhāsatī**ti sattabhūmikassa pāsādassa uparimatale susaṃvihitārakkhaṭṭhāne nisinnā samāpattibalena rattibhāgaṃ vītināmetvā samāpattito vuṭṭhāya ‘‘imaṃ rattāvasesaṃ katarāya ratiyā vītināmessāmī’’ti cintetvā ‘‘dhammaratiyā’’ti katasanniṭṭhānā tīṇi phalāni pattā ariyasāvikā aḍḍhateyyagāthāsataparimāṇaṃ pārāyanasuttaṃ madhurena sarabhaññena bhāsati. **Assosi kho**ti ākāsaṭṭhakavimānāni pariharitvā tassa pāsādassa uparibhāgaṃ gatena maggena naravāhanayānaṃ āruyha gacchamāno assosi. **Kathāpariyosānaṃ āgamayamāno aṭṭhāsī**ti ‘‘kiṃ saddo esa bhaṇe’’ti pucchitvā ‘‘nandamātāya upāsikāya sarabhaññasaddo’’ti vutte otaritvā ‘‘idamavocā’’ti idaṃ desanāpariyosānaṃ olokento avidūraṭṭhāne ākāse aṭṭhāsi.

Sādhu bhagini, sādhu bhaginīti ‘‘suggahitā te bhagini dhammadesanā sukathitā, pāsāṇakacetiye nisīditvā soḷasannaṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ sammāsambuddhena kathitadivase ca ajja ca na kiñci antaraṃ passāmi, majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya te satthu kathitena saddhiṃ sadisameva kathita’’nti vatvā sādhukāraṃ dadanto evamāha. **Ko paneso bhadramukhā**ti imasmiṃ susaṃvihitārakkhaṭṭhāne evaṃ mahantena saddena ko nāmesa, bhadramukha, laddhamukha, kiṃ nāgo supaṇṇo devo māro brahmāti suvaṇṇapaṭṭavaṇṇaṃ vātapānaṃ vivaritvā vigatasārajjā tīṇi phalāni pattā ariyasāvikā vessavaṇena saddhiṃ kathayamānā evamāha. **Ahaṃ te bhagini bhātā**ti sayaṃ sotāpannattā anāgāmiariyasāvikaṃ jeṭṭhikaṃ maññamāno ‘‘bhaginī’’ti vatvā puna taṃ paṭhamavaye ṭhitattā attano kaniṭṭhaṃ, attānaṃ pana navutivassasatasahassāyukattā mahallakataraṃ maññamāno ‘‘bhātā’’ti āha. **Sādhu bhadramukhā**ti, bhadramukha, sādhu sundaraṃ, svāgamanaṃ te āgamanaṃ, āgantuṃ yuttaṭṭhānamevasi āgatoti attho. **Idaṃ te hotu ātitheyya**nti idameva dhammabhaṇanaṃ tava atithipaṇṇākāro hotu, na hi te aññaṃ ito uttaritaraṃ dātabbaṃ passāmīti adhippāyo. **Evañceva me bhavissati ātitheyya**nti evaṃ attano pattidānaṃ yācitvā ‘‘ayaṃ te dhammakathikasakkāro’’ti aḍḍhateḷasāni koṭṭhasatāni rattasālīnaṃ pūretvā ‘‘yāvāyaṃ upāsikā carati, tāva mā khayaṃ gamiṃsū’’ti adhiṭṭhahitvā pakkāmi. Yāva upāsikā aṭṭhāsi, tāva koṭṭhānaṃ heṭṭhimatalaṃ nāma daṭṭhuṃ nāsakkhiṃsu. Tato paṭṭhāya ‘‘nandamātāya koṭṭhāgāraṃ viyā’’ti vohāro udapādi.

Akatapātarāsoti abhuttapātarāso. **Puñña**nti pubbacetanā ca muñcanacetanā ca. **Puññamahī**ti aparacetanā. **Sukhāya hotū**ti sukhatthāya hitatthāya hotu. Evaṃ attano dāne vessavaṇassa pattiṃ adāsi.

Pakaraṇeti kāraṇe. **Okkassa pasayhā**ti ākaḍḍhitvā abhibhavitvā. **Yakkhayoni**nti bhummadevatābhāvaṃ. **Teneva purimena attabhāvena uddassetī**ti purimasarīrasadisameva sarīraṃ māpetvā alaṅkatapaṭiyatto sirigabbhasayanatale attānaṃ dasseti. **Upāsikā paṭidesitā**ti upāsikā ahanti evaṃ upāsikābhāvaṃ desesiṃ. **Yāvade**ti yāvadeva. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Mahāyaññavaggo pañcamo.

Paṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Abyākatavaggo

1. Abyākatasuttavaṇṇanā

54. Chaṭṭhavaggassa paṭhame **abyākatavatthūsū**ti ekaṃsādivasena akathitavatthūsu. **Tathāgato**ti satto. **Diṭṭhigatameta**nti micchādiṭṭhimattakametaṃ, na tāya diṭṭhiyā gahitasatto nāma atthi. **Paṭipada**nti ariyamaggaṃ. **Na chambhatī**ti diṭṭhivasena na kampati. Sesapadesupi eseva nayo. **Taṇhāgata**nti diṭṭhitaṇhā. **Saññāgatā**dīsupi eseva nayo. Diṭṭhisaññā eva hettha saññāgataṃ, diṭṭhinissitamānoyeva diṭṭhimaññitameva vā maññitaṃ, diṭṭhipapañcova papañcitaṃ, diṭṭhupādānameva upādānaṃ, diṭṭhiyā virūpaṃ paṭisaraṇabhāvoyeva vippaṭisāro nāmāti veditabbo. Ettha ca diṭṭhiggahaṇena dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, diṭṭhinirodhagāminipaṭipadāgahaṇena sotāpattimaggo gahitoti.

2. Purisagatisuttavaṇṇanā

55. Dutiye **purisagatiyo**ti purisassa ñāṇagatiyo. **Anupādāparinibbāna**nti apaccayanibbānaṃ. **No cassā**ti atīte attabhāvanibbattakaṃ kammaṃ no ce abhavissa. **No ca me siyā**ti etarahi me ayaṃ attabhāvo na siyā. **Na bhavissatī**ti etarahi me anāgatattabhāvanibbattakaṃ kammaṃ na bhavissati. **Na ca me bhavissatī**ti anāgate me attabhāvo na bhavissati. **Yadatthi yaṃ bhūta**nti yaṃ atthi yaṃ bhūtaṃ paccuppannakkhandhapañcakaṃ. **Taṃ pajahāmīti upekkhaṃ paṭilabhatī**ti taṃ tattha chandarāgappahānena pajahāmīti vipassanupekkhaṃ paṭilabhati. **Bhave na rajjatī**ti atīte khandhapañcake taṇhādiṭṭhīhi na rajjati. **Sambhave na rajjatī**ti anāgatepi tatheva na rajjati. **Atthuttari padaṃ santa**nti uttari santaṃ nibbānapadaṃ nāma atthi. **Sammappaññāya passatī**ti taṃ sahavipassanāya maggapaññāya sammā passati. **Na sabbena sabba**nti ekaccānaṃ kilesānaṃ appahīnattā saccapaṭicchādakassa tamassa sabbaso aviddhaṃsitattā na sabbākārena sabbaṃ. **Haññamāne**ti saṇḍāsena gahetvā muṭṭhikāya koṭṭiyamāne. **Antarāparinibbāyī**ti upapattisamanantarato paṭṭhāya āyuno vemajjhaṃ anatikkamitvā etthantare kilesaparinibbānena parinibbuto hoti. **Anupahacca tala**nti ākāsatalaṃ anupahacca anatikkamitvā, bhūmiṃ appatvā ākāseyeva nibbāyeyyāti imāhi tīhi upamāhi tayo antarāparinibbāyī dassitā.

Upahaccaparinibbāyīti āyuvemajjhaṃ atikkamitvā pacchimakoṭiṃ appatvā parinibbuto hoti. **Upahacca tala**nti jalamānā gantvā ākāsatalaṃ atikkamitvā pathavītalaṃ vā upahanitvā pathaviyaṃ patitamattāva nibbāyeyya. Asaṅkhārena appayogena kilese khepetvā parinibbāyīti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Sasaṅkhārena sappayogena kilese khepetvā parinibbāyīti **sasaṅkhāraparinibbāyī. Gaccha**nti nirārakkhaṃ araññaṃ. **Dāya**nti sārakkhaṃ abhayatthāya dinnaṃ araññaṃ. Sesamettha uttānatthameva. Imasmiṃ sutte ariyapuggalāva kathitāti.

3. Tissabrahmāsuttavaṇṇanā

56. Tatiye **bhikkhuniyo**ti mahāpajāpatiyā parivārā pañcasatā bhikkhuniyo. **Vimuttā**ti pañcahi vimuttīhi vimuttā. **Anupādisesā**ti upādānasesaṃ aṭṭhapetvā pañcahi vimuttīhi anavasesāhipi vimuttā. **Saupādisese vā saupādiseso**ti saupādānasese puggale ‘‘saupādānaseso aya’’nti. Itarasmimpi eseva

nayo. **Tisso**ti therassa saddhivihārikabrahmā. **Anulomikānī**ti paṭipattiyā anulomāni vivittāni antimapariyantimāni. **Indriyānī**ti saddhādīni vipassanindriyāni. **Samannānayamāno**ti samannāhāre ṭhapayamāno. **Na hi pana te**ti idaṃ kasmā ārabhi? Sattamassa puggalassa dassanatthaṃ. Sattamo hi saddhānusāripuggalo na dassito. Atha bhagavā balavavipassakavasena taṃ dassento evamāha. Tattha **sabbanimittāna**nti sabbesaṃ niccanimittādīnaṃ. **Animitta**nti balavavipassanāsamādhiṃ.

4. Sīhasenāpatisuttavaṇṇanā

57. Catutthe **maccharī**ti pañcamaccherayutto. **Kadariyo**ti thaddhamacchariyo, paresaṃ diyyamānampi vāreti. **Anuppadānarato**ti punappunaṃ dānaṃ dadamānova ramati. **Anukampantā**ti ‘‘ko ajja amhehi anuggahetabbo, kassa deyyadhammaṃ vā paṭigganheyyāma, dhammaṃ vā deseyyāmā’’ti evaṃ cittena anukampamānā.

5. Arakkheyyasuttavaṇṇanā

58. Pañcame **nimitta**nti dhammanimittampi puggalanimittampi. Ayañhi attanā desitadhamme ekapadampi durakkhātaṃ aniyyānikaṃ apassanto dhammanimittaṃ na samanupassati, ‘‘durakkhāto tayā dhammo na svākkhāto’’ti uṭṭhahitvā paṭippharantaṃ ekaṃ puggalampi apassanto puggalanimittaṃ na samanupassati nāma. Sesadvayepi eseva nayo. Chaṭṭhasattamāni uttānāneva.

8. Pacalāyamānasuttavaṇṇanā

61. Aṭṭhame **pacalāyamāno**ti taṃ gāmaṃ upanissāya ekasmiṃ vanasaṇḍe samaṇadhammaṃ karonto sattāhaṃ caṅkamanavīriyena nimmathitattā kilantagatto caṅkamanakoṭiyaṃ pacalāyamāno nisinno hoti. **Pacalāyasi no**ti niddāyasi nu. **Anumajjitvā**ti parimajjitvā. **Ālokasañña**nti middhavinodanaālokasaññaṃ. **Divāsañña**nti divātisaññaṃ. **Yathā divā tathā ratti**nti yathā divā ālokasaññā adhiṭṭhitā, tathā naṃ rattimpi adhiṭṭhaheyyāsi. **Yathā rattiṃ tathā divā**ti yathā ca te rattiṃ ālokasaññā adhiṭṭhitā, tathā naṃ divāpi adhiṭṭhaheyyāsi. **Sappabhāsa**nti dibbacakkhuñāṇatthāya sahobhāsaṃ. **Pacchāpuresaññī**ti purato ca pacchato ca abhiharaṇasaññāya saññāvā. **Antogatehi indriyehī**ti bahi avikkhittehi anto anupaviṭṭheheva pañcahi indriyehi. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. Ettakena ṭhānena bhagavā therassa middhavinodanakammaṭṭhānaṃ kathesi. **Soṇḍa**nti mānasoṇḍaṃ. **Kiccakaraṇīyānī**ti ettha avassaṃ kattabbāni kiccāni, itarāni karaṇīyāni. **Maṅkubhāvo**ti nittejatā domanassatā. Ettakena ṭhānena satthārā therassa bhikkhācāravattaṃ kathitaṃ.

Idāni bhasse pariyantakāritāya samādapetuṃ **tasmātihā**tiādimāha. Tattha **viggāhikakatha**nti ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī’’tiādinayappavattā viggāhikakathā. **Nāhaṃ moggallānā**tiādi pāpamittasaṃsaggavivajjanatthaṃ vuttaṃ. **Kittāvatā nu kho**ti kittakena nu kho. **Taṇhāsaṅkhayavimutto hotī**ti taṇhāsaṅkhaye nibbāne taṃ ārammaṇaṃ katvā vimuttacittatāya taṇhāsaṅkhayavimutto nāma saṃkhittena kittāvatā hoti. Yāya paṭipattiyā taṇhāsaṅkhayavimutto hoti, tameva khīṇāsavassa bhikkhuno pubbabhāgapaṭipadaṃ saṃkhittena desethāti pucchati. **Accantaniṭṭho**ti khayavayasaṅkhātaṃ antaṃ atītāti accantā, accantā niṭṭhā assāti accantaniṭṭho, ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho. **Accantayogakkhemī**ti accantaṃ yogakkhemī, niccayogakkhemīti attho. **Accantabrahmacārī**ti accantaṃ brahmacārī, niccabrahmacārīti attho. Accantaṃ pariyosānamassāti purimanayeneva **accantapariyosāno. Seṭṭho devamanussāna**nti devānañca manussānañca seṭṭho uttamo. Evarūpo bhikkhu kittāvatā hoti, saṅkhepeneva tassa paṭipattiṃ kathethāti yācati.

Sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyāti ettha sabbe dhammā nāma pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo, te sabbepi taṇhādiṭṭhivasena abhinivesāya nālaṃ na pariyattā na samattā na yuttā. Kasmā? Gahitākārena atiṭṭhanato. Te hi niccā sukhā attāti gahitāpi aniccā dukkhā anattāva sampajjanti. Tasmā nālaṃ abhinivesāya. **Abhijānātī**ti aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ñātapariññāya abhijānāti. **Parijānātī**ti tatheva tīraṇapariññāya parijānāti. **Yaṃkiñci vedana**nti antamaso

pañcaviññāṇasampayuttaṃ yaṃkiñci appamattakampi vedanaṃ anubhavati. Iminā bhagavā therassa vedanāvasena ca vinivaṭṭetvā arūpapariggahaṃ dassesi.

Aniccānupassīti aniccato anupassanto. **Virāgānupassī**ti ettha dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha saṅkhārānaṃ khayaṃ khayato passanā vipassanāpi, accantavirāgaṃ nibbānaṃ virāgato dassanamaggañāṇampi virāgānupassanā. Tadubhayasamaṅgipuggalo virāgānupassī nāma. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ''virāgānupassī''ti, virāgato anupassantoti attho. **Nirodhānupassimhi**pi eseva nayo. Nirodhopi hi khayanirodho accantanirodhoti duvidhoyeva. **Paṭinissaggānupassī**ti ettha paṭinissaggo vuccati vossaggo. So ca pariccāgavossaggo pakkhandanavossaggoti duvidho hoti. Tattha **pariccāgavossaggo**ti vipassanā. Sā hi tadaṅgavasena kilese ca khandhe ca vossajati. **Pakkhandanavossaggo**ti maggo. So hi nibbānaṃ ārammaṇato pakkhandati. Dvīhipi vā kāraṇehi so vossaggoyeva, samucchedavasena khandhānaṃ kilesānañca vossajanato nibbāne ca pakkhandanato. Tasmā kilese ca khandhe ca pariccajatīti pariccāgavossaggo. Nirodhāya nibbānadhātuyā cittaṃ pakkhandatīti pakkhandanavossaggoti ubhayampetaṃ magge sameti. Tadubhayasamaṅgī puggalo imāya paṭinissaggānupassanāya samannāgatattā paṭinissaggānupassī nāma hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Na kiñci loke upādiyatī**ti kiñci ekampi saṅkhāragataṃ taṇhāvasena na upādiyati na gaṇhāti na parāmasati. **Anupādiyaṃ na paritassatī**ti aggaṇhanto taṇhāparitassanāya na paritassati. **Paccattaṃyeva parinibbāyatī**ti sayameva kilesaparinibbānena parinibbāyati. **Khīṇā jātī**tiādinā panassa paccavekkhaṇā dassitā. Iti bhagavā saṃkhittena khīṇāsavassa pubbabhāgappaṭipadaṃ pucchito saṃkhitteneva kathesi. Idaṃ pana suttaṃ therassa ovādopi ahosi vipassanāpi. So imasmiṃyeva sutte vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti.

9. Mettasuttavaṇṇanā

62. Navame **mā, bhikkhave, puññānaṃ bhāyitthā**ti puññāni karontā tesaṃ mā bhāyittha. **Mettacittaṃ bhāvesi**nti tikacatukkajjhānikāya mettāya sampayuttaṃ paṇītaṃ katvā cittaṃ bhāvesinti dasseti. **Saṃvaṭṭamāne sudāha**nti saṃvaṭṭamāne sudaṃ ahaṃ. **Saṃvaṭṭamāne**ti jhāyamāne vipajjamāne. **Dhammiko**ti dasakusaladhammasamannāgato. **Dhammarājā**ti tasseva vevacanaṃ. Dhammena vā laddharajjattā dhammarājā. **Cāturanto**ti puratthimasamuddādīnaṃ catunnaṃ samuddānaṃ vasena cāturantāya pathaviyā issaro. **Vijitāvī**ti vijitasaṅgāmo. Janapado tasmiṃ thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyappatto. Parosahassa**nti atirekasahassaṃ. **Sūrā**ti abhīruno. **Vīraṅgarūpā**ti vīrānaṃ aṅgaṃ vīraṅgaṃ, vīriyassetaṃ nāmaṃ. Vīraṅgarūpametesanti vīraṅgarūpā. Vīriyajātikā vīriyasabhāvā vīriyamayā viya akilāsuno divasampi yujjhantā na kilamantīti vuttaṃ hoti. **Sāgarapariyanta**nti cakkavāḷapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyantaṃ. **Adaṇḍenā**ti dhanadaṇḍenapi chejjabhejjānusāsanena satthadaṇḍenapi vināyeva. **Asatthenā**ti ekatodhārādinā paraviheṭhanasatthenapi vināyeva. **Dhammena abhivijiyā**ti ehi kho, mahārājāti evaṃ paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano ''pāṇo na hantabbo''tiādinā dhammeneva vuttappakāraṃ pathaviṃ abhivijinitvā.

Sukhesinoti sukhapariyesake satte āmanteti. **Suññabrahmūpago**ti suññabrahmavimānūpago. **Pathaviṃ ima**nti imaṃ sāgarapariyantaṃ mahāpathaviṃ. **Asāhasenā**ti na sāhasikakammena. **Samena manusāsita**nti samena kammena anusāsiṃ. **Tehi etaṃ sudesita**nti tehi saṅgāhakehi mahākāruṇikehi buddhehi etaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ sudesitaṃ sukathitaṃ. **Pathabyo**ti puthavisāmiko.

10. Bhariyāsuttavaṇṇanā

63. Dasame **kevaṭṭā maññe macchavilope**ti kevaṭṭānaṃ macchapacchiṃ otāretvā ṭhitaṭṭhāne jāle vā udakato ukkhittamatte macchaggāhakānaṃ mahāsaddo hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sujātā**ti visākhāya kaniṭṭhā. **Sā neva sassuṃ ādiyatī**ti sassuyā kattabbavattaṃ nāma atthi, taṃ na karoti, sassūtipi naṃ na gaṇeti. **Na sasuraṃ ādiyatī**ti vacanaṃ na gaṇhāti. Evaṃ anādaratāyapi aggahaṇenapi na ādiyati nāma. Sesesupi eseva nayo. Evaṃ anāthapiṇḍiko suṇisāya ācāraṃ gahetvā satthu purato

nisīdi. Sāpi sujātā ‘‘kiṃ nu kho ayaṃ seṭṭhi dasabalassa santike mayhaṃ guṇaṃ kathessati udāhu aguṇa’’nti gantvā avidūre saddaṃ suṇantī aṭṭhāsi. Atha naṃ satthā **ehi sujāte**ti āmantesi.

Ahitānukampinīti na hitānukampinī. **Aññesū**ti parapurisesu. **Atimaññate**ti omānāti mānavasena atimaññati. **Dhanena kītassā**ti dhanena kītā assa. **Vadhāya ussukā** vadhituṃ ussukkamāpannā. **Yaṃ itthiyā vindati sāmiko dhana**nti itthiyā sāmiko yaṃ dhanaṃ labhati. **Appampi tassa apahātumicchatī**ti thokatopi assa harituṃ icchati, uddhane āropitaukkhaliyaṃ pakkhipitabbataṇḍulatopi thokaṃ haritumeva vāyamati. **Alasā**ti nisinnaṭṭhāne nisinnāva ṭhitaṭṭhāne ṭhitāva hoti. **Pharusā**ti kharā. **Duruttavādinī**ti dubbhāsitabhāsinī, kakkhaḷaṃ vāḷakathameva katheti. **Uṭṭhāyakānaṃ abhibhuyya vattatī**ti ettha uṭṭhāyakānanti bahuvacanavasena viriyuṭṭhānasampanno sāmiko vutto, tassa taṃ uṭṭhānasampattiṃ abhibhavitvā heṭṭhā katvā vattati. **Pamodatī**ti āmoditapamoditā hoti. **Koleyyakā**ti kulasampannā. **Patibbatā**ti patidevatā. **Vadhadaṇḍatajjitā**ti daṇḍakaṃ gahetvā vadhena tajjitā, ‘‘ghātessāmi na’’nti vuttā. **Dāsīsama**nti sāmikassa vattapūrikā dāsīti maṃ bhagavā dhāretūti vatvā saraṇesu patiṭṭhāsi.

11. Kodhanasuttavaṇṇanā

64. Ekādasame **sapattakantā**ti sapattānaṃ verīnaṃ kantā piyā tehi icchitapatthitā. **Sapattakaraṇā**ti sapattānaṃ verīnaṃ atthakaraṇā. **Kodhapareto**ti kodhānugato. **Pacuratthatāyā**ti bahuatthatāya bahuhitatāya. **Anatthampī**ti avuddhimpi. **Attho me gahito**ti vuḍḍhi me gahitā.

Atho atthaṃ gahetvānāti atho vuddhiṃ gahetvā. **Anatthaṃ adhipajjatī**ti anattho me gahitoti sallakkheti. **Vadhaṃ katvānā**ti pāṇātipātakammaṃ katvā. **Kodhasammadasammatto**ti kodhamadena matto, ādinnagahitaparāmaṭṭhoti attho. **Āyasakya**nti ayasabhāvaṃ, ayaso niyaso hotīti attho. **Antarato jāta**nti abbhantare uppannaṃ. **Atthaṃ na jānātī**ti vuddhiatthaṃ na jānāti. **Dhammaṃ na passatī**ti samathavipassanādhammaṃ na passati. **Andhatama**nti andhabhāvakaraṃ tamaṃ bahalatamaṃ. **Sahate**ti abhibhavati.

Dummaṅkuyanti dummaṅkubhāvaṃ nittejataṃ dubbaṇṇamukhataṃ. **Yato patāyatī**ti yadā nibbattati. **Na vāco hoti gāravo**ti vacanassapi garubhāvo na hoti. **Na dīpaṃ hoti kiñcana**nti kāci patiṭṭhā nāma na hoti. **Tapanīyānī**ti tāpajanakāni. **Dhammehī**ti samathavipassanādhammehi. **Ārakā**ti dūre. **Brāhmaṇa**nti khīṇāsavabrāhmaṇaṃ. **Yāya mātu bhato**ti yāya mātarā bhato posito. **Pāṇadadiṃ santi**nti jīvitadāyikaṃ samānaṃ. **Hanti kuddho puthuttāna**nti kuddho puggalo puthu nānākāraṇehi attānaṃ hanti. **Nānārūpesu mucchito**ti nānārammaṇesu adhimucchito hutvā. **Rajjuyā bajjha mīyantī**ti rajjuyā bandhitvā maranti. **Pabbatāmapi kandare**ti pabbatakandarepi patitvā maranti.

Bhūnahaccānīti hatavuddhīni. **Itāya**nti iti ayaṃ. **Taṃ damena samucchinde**ti taṃ kodhaṃ damena chindeyya. Katarena damenāti? **Paññāvīriyena diṭṭhiyā**ti vipassanāpaññāya ceva vipassanāsampayuttena kāyikacetasikavīriyena ca maggasammādiṭṭhiyā ca. **Tatheva dhamme sikkhethā**ti yathā akusalaṃ samucchindeyya, samathavipassanādhammepi tatheva sikkheyya. **Mā no dummaṅkuyaṃ ahū**ti mā amhākaṃ dummaṅkubhāvo ahosīti imamatthaṃ patthayamānā. **Anāyāsā**ti anupāyāsā. **Anussukā**ti katthaci ussukkaṃ anāpannā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Abyākatavaggo chaṭṭho.

7. Mahāvaggo

1. Hiriottappasuttavaṇṇanā

65. Sattamassa paṭhame **hatūpaniso**ti hataupaniso chinnapaccayo. **Yathābhūtañāṇadassana**nti

taruṇavipassanā. **Nibbidāvirāgo**ti balavavipassanā ceva maggo ca. **Vimuttiñāṇadassana**nti arahattavimutti ca paccavekkhaṇā ca.

2. Sattasūriyasuttavaṇṇanā

66. Dutiye yasmā ayaṃ sattasūriyadesanā tejosaṃvaṭṭadassanavasena pavattā, tasmā tayo saṃvaṭṭā, tisso saṃvaṭṭasīmā, tīṇi saṃvaṭṭamūlānī, tīṇi kolāhalānīti ayaṃ tāva āditova imassa suttassa purecārikakathā veditabbā. Sā visuddhimagge (visuddhi. 2.403) pubbenivāsānussatiniddese vitthāritāva. **Etadavocā**ti aniccakammaṭṭhānikānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ ajjhāsayena upādinnakānaṃ anupādinnakānaṃ saṅkhārānaṃ vipattidassanatthaṃ etaṃ ''aniccā, bhikkhave, saṅkhārā''tiādisattasūriyopamasuttantaṃ avoca. Tattha **aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Saṅkhārā**ti upādinnakaanupādinnakā saṅkhāradhammā. **Addhuvā**ti evaṃ aciraṭṭhena na dhuvā. **Anassāsikā**ti asassatabhāvena assāsarahitā. **Alamevā**ti yuttameva.

Ajjhogāḷhoti udake anupaviṭṭho. **Accuggato**ti udakapiṭṭhito uggato. **Devo na vassatī**ti paṭhamaṃ tāva upakappanamegho nāma koṭisatasahassacakkavāḷe ekamegho hutvā vassati, tadā nikkhantabījaṃ na puna gehaṃ pavisati. Tato paṭṭhāya dhamakaraṇe niruddhaṃ viya udakaṃ hoti, puna ekabindumpi devo na vassatīti upamānadhammakathāva pamāṇaṃ. Vinassante pana loke paṭhamaṃ avīcito paṭṭhāya tuccho hoti, tato uṭṭhahitvā sattā manussaloke ca tiracchānesu ca nibbattanti. Tiracchānesu nibbattāpi puttabhātikesu mettaṃ paṭilabhitvā kālakatā devamanussesu nibbattanti. Devatā ākāsena carantiyo ārocenti – ''na idaṃ ṭhānaṃ sassataṃ na nibaddhaṃ, mettaṃ bhāvetha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ bhāvethā''ti. Te mettādayo bhāvetvā tato cutā brahmaloke nibbattanti.

Bījagāmāti ettha bījagāmo nāma pañca bījajātāni. **Bhūtagāmo** nāma yaṃkiñci nikkhantamūlapaṇṇaṃ haritakaṃ. **Osadhitiṇavanappatayo**ti ettha **osadhī**ti osadharukkhā. **Tiṇā**ti bahisārā tālanāḷikerādayo. **Vanappatayo**ti vanajeṭṭhakarukkhā. **Kunnadiyo**ti ṭhapetvā pañca mahānadiyo avasesā ninnagā. **Kusobbhā**ti ṭhapetvā satta mahāsare avasesā rahadādayo. **Dutiyo sūriyo**tiādīsu dutiyasūriyakāle eko udeti, eko atthaṅgameti. Tatiyakāle eko udeti, eko atthaṅgameti, eko majjhe hoti. Catutthakāle catukulike gāme cattāro piṇḍacārikā dvārapaṭipāṭiyā ṭhitā viya honti. Pañcamādikālepi eseva nayo. **Palujjantī**ti chijjitvā chijjitvā patanti. **Neva chārikā paññāyati na masī**ti cakkavāḷamahāpathavī sinerupabbatarājā himavā cakkavāḷapabbato cha kāmasaggā paṭhamajjhānikabrahmalokāti ettake ṭhāne daḍḍhe accharāya gahetabbamattāpi chārikā vā aṅgāro vā na paññāyati. **Ko mantā ko saddhātā**ti ko tassa saddhāpanatthāya samattho, ko vā tassa saddhātā. **Aññatra diṭṭhapadehī**ti diṭṭhapade sotāpanne ariyasāvake ṭhapetvā ko añño saddahissatīti attho.

Vītarāgoti vikkhambhanavasena vītarāgo. **Sāsanaṃ ājāniṃsū**ti anusiṭṭhiṃ jāniṃsu, brahmalokasahabyatāya maggaṃ paṭipajjiṃsu. **Samasamagatiyo**ti dutiyattabhāve sabbākārena samagatiko ekagatiko. **Uttari mettaṃ bhāveyya**nti paṭhamajjhānato uttari yāva tikacatukkajjhānā paṇītaṃ katvā mettaṃ bhāveyyaṃ. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbuto**ti bodhipallaṅkeyeva kilesaparinibbānena parinibbuto. Evaṃ aniccalakkhaṇaṃ dīpetvā satthari desanaṃ vinivaṭṭente pañcasatāpi te aniccakammaṭṭhānikā bhikkhū desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā nisinnāsanesuyeva arahattaṃ pāpuṇiṃsūti.

3. Nagaropamasuttavaṇṇanā

67. Tatiye **yato**ti yadā. **Paccantima**nti raṭṭhapariyante raṭṭhāvasāne niviṭṭhaṃ. Majjhimadesanagarassa pana rakkhākiccaṃ natthi, tena taṃ na gahitaṃ. **Nagaraparikkhārehi suparikkhata**nti nagarālaṅkārehi alaṅkataṃ. **Akaraṇīya**nti akattabbaṃ ajiniyaṃ. **Gambhīranemā**ti gambhīraāvāṭā. **Sunikhātā**ti suṭṭhu sannisīdāpitā. Taṃ panetaṃ esikāthambhaṃ iṭṭhakāhi vā karonti silāhi vā khadirādīhi vā sārarukkhehi. Taṃ nagaraguttatthāya karontā bahinagare karonti, alaṅkāratthāya karontā antonagare. Taṃ iṭṭhakāmayaṃ karontā mahantaṃ āvāṭaṃ katvā cayaṃ cinitvā upari aṭṭhaṃsaṃ

katvā sudhāya limpanti. Yadā hatthinā dantehi abhihato na calati, tadā sulitto nāma hoti. Silāthambhādayopi aṭṭhaṃsā eva honti. Te sace aṭṭha ratanā honti, caturatanamattaṃ āvāṭe pavisati, caturatanamattaṃ upari hoti. Soḷasaratanavīsatiratanesupi eseva nayo. Sabbesañhi upaḍḍhaṃ heṭṭhā hoti, upaḍḍhaṃ upari. Te gomuttavaṅkā honti, tena tesaṃ antare padaramayaṃ katvā kammaṃ kātuṃ sakkā hoti, te pana katacittakammā paggahitaddhajāva honti.

Parikhāti parikkhipitvā ṭhitamātikā. **Anupariyāyapatho**ti anto pākārassa pākārena saddhiṃ gato mahāpatho, yattha ṭhitā bahipākāre ṭhitehi saddhiṃ yujjhanti. **Salāka**nti saratomarādinissaggiyāvudhaṃ. **Jevanika**nti ekatodhārādisesāvudhaṃ.

Hatthārohāti sabbepi hatthiācariyahatthivejjahatthibandhādayo. **Assārohā**ti sabbepi assācariyaassavejjaassabandhādayo. **Rathikā**ti sabbepi rathācariyarathayodharatharakkhādayo. **Dhanuggahā**ti issāsā. **Celakā**ti ye yuddhe jayaddhajaṃ gahetvā purato gacchanti. **Calakā**ti ‘‘idha rañño ṭhānaṃ hotu, idha asukamahāmattassā’’ti evaṃ senābyūhakārakā. **Piṇḍadāyikā**ti sāhasikamahāyodhā. Te kira parasenaṃ pavisitvā piṇḍapiṇḍamiva chetvā chetvā dayanti, uppatitvā niggacchantīti attho. Ye vā saṅgāmamajjhe yodhānaṃ bhattapānīyaṃ gahetvā pavisanti, tesampetaṃ nāmaṃ. **Uggā rājaputtā**ti uggatuggatā saṅgāmāvacarā rājaputtā. **Pakkhandino**ti ye ‘‘kassa sīsaṃ vā āvudhaṃ vā āharāmā’’ti vatvā ‘‘asukassā’’ti vuttā saṅgāmaṃ pakkhanditvā tadeva āharanti, ime pakkhandantīti pakkhandino. Mahānāgā viya **mahānāgā,** hatthiādīsupi abhimukhaṃ āgacchantesu anivattiyayodhānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Sūrā**ti ekasūrā, ye sajālikāpi savammikāpi samuddaṃ taritum sakkonti. **Cammayodhino**ti ye cammakañcukaṃ vā pavisitvā saraparittāṇacammaṃ vā gahetvā yujjhanti. **Dāsakaputtā**ti balavasinehā gharadāsayodhā. **Dovāriko**ti dvārapālako. **Vāsanalepanasampanno**ti vāsanena sabbavivarapaṭicchādanena sudhālepena sampanno. Bahi vā khāṇupākārasaṅkhātena vāsanena ghanamaṭṭhena ca sudhālepena sampanno puṇṇaghaṭapantiṃ dassetvā katacittakammapaggahitaddhajo. **Tiṇakaṭṭhodaka**nti hatthiassādīnaṃ ghāsatthāya gehānañca chādanatthāya āharitvā bahūsu ṭhānesu ṭhapitatiṇañca, gehakaraṇapacanādīnaṃ atthāya āharitvā ṭhapitakaṭṭhañca, yantehi pavesetvā pokkharaṇīsu ṭhapitaudakañca. **Sannicitaṃ hotī**ti paṭikacceva anekesu ṭhānesu suṭṭhu nicitaṃ hoti. **Abbhantarānaṃ ratiyā**ti antonagaravāsīnaṃ ratiatthāya. **Aparitassāyā**ti tāsaṃ anāpajjanatthāya. **Sāliyavaka**nti nānappakārā sāliyo ceva yavā ca. **Tilamuggamāsāparaṇṇa**nti tilamuggamāsā ca sesāparaṇṇañca.

Idāni yasmā tathāgatassa nagare kammaṃ nāma natthi, nagarasadisaṃ pana ariyasāvakaṃ, nagaraparikkhārasadise ca satta dhamme, catuāhārasadisāni ca cattāri jhānāni dassetvā ekādasasu ṭhānesu arahattaṃ pakkhipitvā desanaṃ vinivaṭṭessāmīti ayaṃ upamā ābhatā. Tasmā taṃ desanaṃ pakāsetuṃ idaṃ **evameva kho**tiādi āraddhaṃ. Tattha **saddhammehī**ti sudhammehi. **Saddho**ti okappanasaddhāya ceva paccakkhasaddhāya ca samannāgato. Tattha dānasīlādīnaṃ phalaṃ saddahitvā dānādipuññakaraṇe saddhā okappanasaddhā nāma. Maggena āgatasaddhā paccakkhasaddhā nāma. Pasādasaddhātipi esā eva. Tassā lakkhaṇādīhi vibhāgo veditabbo.

‘‘Sampakkhandanalakkhaṇā ca, mahārāja, saddhā sampasādanalakkhaṇā cā’’ti (mi. pa. 2.1.10) hi vacanato idaṃ saddhāya **lakkhaṇaṃ** nāma. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi saddho pasanno veditabbo. Katamehi tīhi? Sīlavantānaṃ dassanakāmo hotī’’tiādinā (a. ni. 3.42) nayena vuttaṃ pana saddhāya **nimittaṃ** nāma. ‘‘Ko cāhāro saddhāya, saddhammassavanantissa vacanīya’’nti (a. ni. 10.61) ayaṃ panassā **āhāro** nāma. ‘‘Saddhāpabbajitassa, bhikkhave, bhikkhuno ayaṃ anudhammo hoti, yaṃ rūpe nibbidābahulo viharissatī’’ti ayamassa **anudhammo** nāma. ‘‘Saddhā bandhati pātheyyaṃ, sirī bhogānamāsayo’’ (saṃ. ni. 1.79). ‘‘Saddhā dutiyā purisassa hoti’’ (saṃ. ni. 1.36). ‘‘Saddhāya tarati oghaṃ’’ (saṃ. ni. 1.246). ‘‘Saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhi’’ (su. ni. 77; saṃ. ni. 1.197). ‘‘Saddhāhattho mahānāgo. Upekhāsetadantavā’’tiādīsu pana suttesu etissā baddhabhattapuṭādisarikkhatāya anekasarasatā bhagavatā pakāsitā. Imasmiṃ pana nagaropamasuttante esā acalasuppatiṭṭhitatāya esikāthambhasadisā katvā dassitā.

Saddhesikoti saddhaṃ esikāthambhaṃ katvā ariyasāvako akusalaṃ pajahatīti iminā nayena sabbapadesu yojanā kātabbā. Apicettha hirottappehi tīsu dvāresu saṃvaro sampajjati, so catupārisuddhisīlaṃ hoti. Iti imasmiṃ sutte ekādasasu ṭhānesu arahattaṃ pakkhipitvā desanāya kūṭaṃ gahitanti veditabbaṃ.

4. Dhammaññūsuttavaṇṇanā

68. Catutthe **kālaṃ jānātī**ti yuttappattakālaṃ jānāti. **Ayaṃ kālo uddesassā**ti ayaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhanakālo. **Paripucchāyā**ti atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ paripucchāya. **Yogassā**ti yoge kammaṃ pakkhipanassa. **Paṭisallānassā**ti nilīyanassa ekībhāvassa. **Dhammānudhammappaṭipanno**ti navannaṃ lokuttaradhammānaṃ anurūpadhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipanno. **Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu puggalaparoparaññū hotī**ti evaṃ bhikkhu puggalānaṃ paroparaṃ tikkhamudubhāvaṃ jānanasamattho nāma hoti.

5. Pāricchattakasuttavaṇṇanā

69. Pañcame **pannapalāso**ti patitapalāso. **Jālakajāto**ti sañjātapattapupphajālo. Tassa hi pattajālañca pupphajālañca saheva nikkhamati. **Khārakajāto**ti pāṭiyekkaṃ sañjātena suvibhattena pattajālakena ca pupphajālakena ca samannāgato. **Kuṭumalakajāto**ti sañjātamakuḷo. **Korakajāto**ti avikasitehi mahākucchīhi sambhinnamukhehi pupphehi samannāgato. **Sabbapāliphullo**ti sabbākārena supupphito. **Dibbe cattāro māse**ti dibbena āyunā cattāro māse. Manussagaṇanāya pana tāni dvādasa vassasahassāni honti. **Paricārentī**ti ito cito ca indriyāni cārenti, kīḷanti ramantīti attho.

Ābhāya phuṭaṃ hotīti tattakaṃ ṭhānaṃ obhāsena phuṭaṃ hoti. Tesañhi pupphānaṃ bālasūriyassa viya ābhā hoti, pattāni paṇṇacchattappamāṇāni, anto mahātumbamattā reṇu hoti. Pupphite pana pāricchattake ārohanakiccaṃ vā aṅkusakaṃ gahetvā namanakiccaṃ vā pupphāharaṇatthaṃ caṅgoṭakakiccaṃ vā natthi, kantanakavāto uṭṭhahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampaṭicchanakavāto sampaṭicchati, pavesanakavāto sudhammaṃ devasabhaṃ paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni rañjento santharati. Majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti yojanappamāṇo ratanapallaṅko upari tiyojanena setacchattena dhāriyamānena, tadanantaraṃ sakkassa devarañño āsanaṃ atthariyati, tato tettiṃsāya devaputtānaṃ, tato aññesaṃ mahesakkhānaṃ devānaṃ, aññataradevatānaṃ pupphakaṇṇikāva āsanaṃ hoti. Devā devasabhaṃ pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā uparikaṇṇikaṃ āhacca nipatamānā devatānaṃ tigāvutappamāṇaṃ attabhāvaṃ lākhārasaparikammasajjitaṃ viya suvaṇṇacuṇṇapiñjaraṃ viya karoti. Ekacce devā ekekaṃ pupphaṃ gahetvā aññamaññaṃ paharantāpi kīḷantiyeva. Paharaṇakālepi mahātumbappamāṇā reṇu nikkhamitvā sarīraṃ pabhāsampannehi gandhacuṇṇehi sañjatamanosilārāgaṃ viya karoti. Evaṃ sā kīḷā catūhi māsehi pariyosānaṃ gacchati. **Ayamānubhāvo**ti ayaṃ anupharituṃ ānubhāvo.

Idāni yasmā na satthā pāricchattakena atthiko, tena pana saddhiṃ upametvā satta ariyasāvake dassetukāmo, tasmā te dassetuṃ **evameva kho**tiādimāha. Tattha **pabbajjāya cetetī**ti pabbajissāmīti cinteti. **Devānaṃvā**ti devānaṃ viya. **Yāva brahmalokā saddo abbhuggacchatī**ti pathavitalato yāva brahmalokā sādhukārasaddena sabbaṃ ekasaddameva hoti. **Ayamānubhāvo**ti ayaṃ khīṇāsavassa bhikkhuno anupharaṇānubhāvo. Imasmiṃ sutte catupārisuddhisīlaṃ pabbajjānissitaṃ hoti, kasiṇaparikammaṃ paṭhamajjhānasannissitaṃ, vipassanāya saddhiṃ tayo maggā tīṇi ca phalāni arahattamaggasannissitāni honti. Desanāya heṭṭhato vā uparito vā ubhayato vā paricchedo hoti, idha pana ubhayato paricchedo. Tenetaṃ vuttaṃ. Saṅkhepato panettha vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti veditabbaṃ.

6. Sakkaccasuttavaṇṇanā

70. Chaṭṭhe **parisuddhā ca bhavissantī**ti bhiyyosomattāya parisuddhā bhavissanti nimmalā. **Sakammāragato**ti ettha sa-kāro nipātamattaṃ, kammāragato kammāruddhanagatoti attho.

7. Bhāvanāsuttavaṇṇanā

71. Sattame **ananuyuttassā**ti na yuttappayuttassa hutvā viharato. **Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭiyā aṇḍānī**ti imā kaṇhapakkhasukkapakkhavasena dve upamā vuttā. Tāsu kaṇhapakkhūpamā atthassa asādhikā, itarā sādhikāti sukkapakkhūpamāya eva attho veditabbo. **Seyyathā**ti opammatthe nipāto. **Apī**ti sambhāvanatthe. Ubhayenāpi seyyathāpi nāma, bhikkhaveti dasseti. **Kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā**ti ettha pana kiñcāpi kukkuṭiyā vuttappakārato ūnādhikānipi aṇḍāni honti, vacanasiliṭṭhatāya panetaṃ vuttaṃ. Evañhi loke siliṭṭhaṃ vacanaṃ hoti. **Tānassū**ti tāni assu, bhaveyyunti attho. **Kukkuṭiyā sammā adhisayitānī**ti tāya janettiyā kukkuṭiyā pakkhe pasāretvā tesaṃ upari sayantiyā sammā adhisayitāni. **Sammā pariseditānī**ti kālena kālaṃ utuṃ gaṇhāpentiyā suṭṭhu samantato seditāni, usmīkatānīti vuttaṃ hoti. **Sammā paribhāvitānī**ti kālena kālaṃ suṭṭhu samantato bhāvitāni, kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānīti attho.

Kiñcāpi tassā kukkuṭiyāti tassā kukkuṭiyā imaṃ tividhakiriyākaraṇena appamādaṃ katvā kiñcāpi na evaṃ icchā uppajjeyya. **Atha kho bhabbāva te**ti atha kho te kukkuṭapotakā vuttanayena sotthinā abhinibbhijjituṃ bhabbāva. Te hi yasmā tāya kukkuṭiyā evaṃ tīhākārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānāni na pūtīni honti. Yopi nesaṃ allasineho, so pariyādānaṃ gacchati, kapālaṃ tanukaṃ hoti, pādanakhasikhā ca mukhatuṇḍakañca kharaṃ hoti, sayampi pariṇāmaṃ gacchati. Kapālassa tanuttā bahiddhā āloko anto paññāyati, tasmā ‘‘ciraṃ vata mayaṃ saṃkuṭitahatthapādā sambādhe sayimha, ayañca bahi āloko dissati, ettha dāni no sukhavihāro bhavissatī’’ti nikkhamitukāmā hutvā kapālaṃ pādena paharanti, gīvaṃ pasārenti, tato taṃ kapālaṃ dvedhā bhijjati. Atha te pakkhe vidhunantā taṃkhaṇānurūpaṃ viravantā nikkhamantiyeva. Nikkhamantā ca gāmakkhettaṃ upasobhayamānā vicaranti.

Evameva khoti idaṃ opammasampaṭipādanaṃ. Taṃ evaṃ atthena saṃsandetvā veditabbaṃ – tassā kukkuṭiyā aṇḍesu adhisayanāditividhakiriyākaraṇaṃ viya hi imassa bhikkhuno bhāvanaṃ anuyuttakālo, kukkuṭiyā tividhakiriyāsampādanena aṇḍānaṃ apūtibhāvo viya bhāvanaṃ anuyuttassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇassa aparihāni. Tassā tividhakiriyākaraṇena aṇḍānaṃ allasinehapariyādānaṃ viya tassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena bhavattayānugatanikantisinehapariyādānaṃ, aṇḍakapālānaṃ tanubhāvo viya bhikkhuno avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, kukkuṭapotakānaṃ nakhatuṇḍakānaṃ thaddhabhāvo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa tikkhakharavippasannasūrabhāvo, kukkuṭapotakānaṃ pariṇāmakālo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vaḍḍhikālo gabbhaggahaṇakālo, kukkuṭapotakānaṃ pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā pakkhe papphoṭetvā sotthinā abhinibbhidākālo viya tassa bhikkhuno vipassanāñāṇagabbhaṃ gaṇhāpetvā vicarantassa tajjātikaṃ utusappāyaṃ vā bhojanasappāyaṃ vā puggalasappāyaṃ vā dhammassavanasappāyaṃ vā labhitvā ekāsane nisinnasseva vipassanaṃ vaḍḍhentassa anupubbādhigatena arahattamaggena avijjaṇḍakosaṃ padāletvā abhiññāpakkhe papphoṭetvā sotthinā arahattappattakālo veditabbo.

Yathā pana kukkuṭapotakānaṃ pariṇatabhāvaṃ ñatvā mātāpi aṇḍakosaṃ bhindati, evaṃ tathārūpassa bhikkhuno ñāṇaparipākaṃ ñatvā satthāpi –

> ‘‘Ucchinda sinehamattano, kumudaṃ sāradikaṃva pāṇinā;
> Santimaggameva brūhaya, nibbānaṃ sugatena desita’’nti. (dha. pa. 285) –

Ādinā nayena obhāsaṃ pharitvā gāthāya avijjaṇḍakosaṃ paharati. So gāthāpariyosāne avijjaṇḍakosaṃ bhinditvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tato paṭṭhāya yathā te kukkuṭapotakā gāmakkhettaṃ upasobhayamānā tattha vicaranti, evaṃ ayampi mahākhīṇāsavo nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā saṅghārāmaṃ upasobhayamāno vicarati.

Phalagaṇḍassāti vaḍḍhakissa. So hi olambakasaṅkhātaṃ phalaṃ cāretvā dārūnaṃ gaṇḍaṃ haratīti

phalagaṇḍoti vuccati. **Vāsijaṭe**ti vāsidaṇḍakassa gahaṇaṭṭhāne. **Ettakaṃ me ajja āsavānaṃ khīṇa**nti pabbajitassa hi pabbajjāsaṅkhepena uddesena paripucchāya yonisomanasikārena vattapaṭipattiyā ca niccakālaṃ āsavā khīyanti. Evaṃ khīyamānānaṃ pana nesaṃ ''ettakaṃ ajja khīṇaṃ ettakaṃ hiyyo''ti evamassa ñāṇaṃ na hotīti attho. Imāya upamāya vipassanānisaṃso dīpito.

Hemantikenāti hemantasamayena. **Paṭippassambhantī**ti thirabhāvena parihāyanti. **Evameva kho**ti ettha mahāsamuddo viya sāsanaṃ daṭṭhabbaṃ, nāvā viya yogāvacaro, nāvāya mahāsamudde pariyāyanaṃ viya imassa bhikkhuno ūnapañcavassakāle ācariyupajjhāyānaṃ santike vicaraṇaṃ, nāvāya mahāsamuddaudakena khajjamānānaṃ bandhanānaṃ tanubhāvo viya bhikkhuno pabbajjāsaṅkhepena uddesaparipucchādīhiyeva saṃyojanānaṃ tanubhāvo, nāvāya thale ukkhittakālo viya bhikkhuno nissayamuttakassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññe vasanakālo, divā vātātapena saṃsussanaṃ viya vipassanāñāṇena taṇhāsinehassa saṃsussanaṃ, rattiṃ himodakena temanaṃ viya kammaṭṭhānaṃ nissāya uppannena pītipāmojjena cittatemanaṃ, rattindivaṃ vātātapehi ceva himodakena ca parisukkhaparitintānaṃ bandhanānaṃ dubbalabhāvo viya vipassanāñāṇapītipāmojjehi saṃyojanānaṃ bhiyyosomattāya dubbalabhāvo, pāvussakamegho viya arahattamaggañāṇaṃ, meghavuṭṭhiudakena nāvāya antopūtibhāvo viya āraddhavipassakassa rūpasattakādivasena vipassanaṃ vaḍḍhentassa okkhāyamāne pakkhāyamāne kammaṭṭhāne ekadivasaṃ utusappāyādīni laddhā ekapallaṅkena nisinnassa arahattaphalādhigamo. Pūtibandhanāya nāvāya kiñci kālaṃ ṭhānaṃ viya khīṇasaṃyojanassa arahato mahājanaṃ anuggaṇhantassa yāvatāyukaṃ ṭhānaṃ, pūtibandhanāya nāvāya anupubbena bhijjitvā apaṇṇattikabhāvūpagamo viya khīṇāsavassa upādinnakkhandhabhedena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa apaṇṇattikabhāvūpagamoti imāya upamāya saṃyojanānaṃ dubbalatā dīpitā.

8. Aggikkhandhopamasuttavaṇṇanā

72. Aṭṭhamaṃ atthuppattiyaṃ kathitaṃ. Atthuppatti panassa heṭṭhā cūḷaccharāsaṅghātasuttavaṇṇanāya (a. ni. aṭṭha. 1.1.51 ādayo) vitthāritā eva. **Passatha no**ti passatha nu. **Āliṅgitvā**ti upagūhitvā. **Upanisīdeyyā**ti samīpe nissāya nisīdeyya. **Upanipajjeyyā**ti upagantvā nipajjeyya. **Ārocayāmī**ti ācikkhāmi. **Paṭivedayāmī**ti paṭivedetvā jānāpetvā kathemi. **Vālarajjuyā**ti assavālagovālehi vaṭṭitarajjuyā. **Paccorasmi**nti uramajjhe. **Pheṇuddehaka**nti pheṇaṃ uddehitvā, ussādetvāti attho. **Attattha**nti attano diṭṭhadhammikasamparāyikalokiyalokuttaraṃ atthaṃ. **Paratthobhayatthesu**pi eseva nayo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ cūḷaccharāsaṅghātasuttassa (a. ni. 1.51 ādayo) atthuppattiyaṃ kathitameva. Idañca pana suttaṃ kathetvā satthā cūḷaccharāsaṅghātasuttaṃ kathesi. Navamaṃ uttānatthameva.

10. Arakasuttavaṇṇanā

74. Dasame **paritta**nti appaṃ thokaṃ. Tañhi sarasaparittatāyapi khaṇaparittatāyapi ṭhitiparittatāyapi parittameva. Lahuṃ uppajjitvā nirujjhanato **lahukaṃ. Mantāyaṃ boddhabba**nti mantāya boddhabbaṃ, paññāya jānitabbanti attho. **Pabbateyyā**ti pabbatasambhavā. **Hārahārinī**ti rukkhanaḷaveḷuādīni haritabbāni harituṃ samatthā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Mahāvaggo sattamo.

8. Vinayavaggo

1. Paṭhamavinayadharasuttavaṇṇanā

75. Aṭṭhamassa paṭhame **āpattiṃ jānātī**ti āpattiṃyeva āpattīti jānāti. Sesapadesupi eseva nayo.

2. Dutiyavinayadharasuttavaṇṇanā

76. Dutiye **svāgatānī**ti suāgatāni suppaguṇāni. **Suvibhattānī**ti koṭṭhāsato suṭṭhu vibhattāni. **Suppavattīnī**ti āvajjitāvajjitaṭṭhāne suṭṭhu pavattāni daḷhappaguṇāni. **Suvinicchitānī**ti suṭṭhu vinicchitāni. **Suttaso**ti vibhaṅgato. **Anubyañjanaso**ti khandhakaparivārato.

3. Tatiyavinayadharasuttavaṇṇanā

77. Tatiye **vinaye kho pana ṭhito hotī**ti vinayalakkhaṇe patiṭṭhito hoti. **Asaṃhīro**ti na sakkā hoti gahitaggahaṇaṃ vissajjāpetuṃ.

9. Satthusāsanasuttavaṇṇanā

83. Navame **eko**ti adutiyo. **Vūpakaṭṭho**ti kāyena gaṇato, cittena kilesehi vūpakaṭṭho vivekaṭṭho dūrībhūto. **Appamatto**ti satiavippavāse ṭhito. **Pahitatto**ti pesitatto. **Nibbidāyā**ti vaṭṭe ukkaṇṭhanatthāya. **Virāgāyā**ti rāgādīnaṃ virajjanatthāya. **Nirodhāyā**ti appavattikaraṇatthāya. **Vūpasamāyā**ti kilesavūpasamāya appavattiyā. **Abhiññāyā**ti tilakkhaṇaṃ āropetvā abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti maggasaṅkhātassa sambodhassa atthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānassa sacchikaraṇatthāya.

10. Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā

84. Dasame adhikaraṇāni samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā. Uppannuppannāna**nti uppannānaṃ uppannānaṃ. **Adhikaraṇāna**nti vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇanti imesaṃ catunnaṃ. **Samathāya vūpasamāyā**ti samathatthañceva vūpasamanatthañca. **Sammukhāvinayo dātabbo…pe… tiṇavatthārako**ti ime satta samathā dātabbā. Tesaṃ vinicchayo vinayasaṃvaṇṇanato (cūḷava. aṭṭha. 186-187 ādayo) gahetabbo. Apica dīghanikāye saṅgītisuttavaṇṇanāyampi (dī. ni. aṭṭha. 3.331 adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā) vitthāritoyeva, tathā majjhimanikāye sāmagāmasuttavaṇṇanāyāti (ma. ni. aṭṭha. 3.46).

Vinayavaggo aṭṭhamo.

Ito parāni satta suttāni uttānatthāneva. Na hettha kiñci heṭṭhā avuttanayaṃ nāma atthīti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Sattakanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.